

**T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI**

**15. YÜZYIL'DA YAPILMIŞ OLAN CEVAHİRÜ'L-
ESDAF ADLI KUR'AN TERCÜMESİ VE TEFİR
AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ**

**ADEM CEYHAN
148106011031**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**DANIŞMAN:
PROF. DR. M. SAİT ŞİMŞEK**

KONYA-2019

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
--	---	---

YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU

Öğrencinin	Adı Soyadı	Adem CEYHAN
	Numarası	148106011031
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı /Tefsir Bilim Dalı
	Programı	Yüksek Lisans
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. M. Sait ŞİMŞEK
	Tezin Adı	15. Yüzyıl'da Yapılmış Olan Cevahiru'l-Esdaf Adlı Kur'an Tercümesi ve Tefsir Açısından Değerlendirilmesi

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan “15. Yüzyıl'da Yapılmış Olan Cevahiru'l-Esdaf Adlı Kur'an Tercümesi ve Tefsir Açısından Değerlendirilmesi” başlıklı bu çalışma 14/06/2019 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Sıra No	Danışman ve Üyeler		
	Unvanı	Adı ve Soyadı	İmza
1	Prof. Dr.	M. Sait ŞİMŞEK	
2	Prof. Dr.	Harun ÖGMÜŞ	
3	Dr. Öğr. Üy.	Muhammed ERSÖZ	

 <p>KONYA</p>	<p>T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü</p>	 <p>SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ</p>
--	--	--

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	Adem CEYHAN		
	Numarası	148106011031		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı /Tefsir Bilim Dalı		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans		
		Doktora		
Tezin Adı	15. Yüzyıl'da Yapılmış Olan Cevahiru'l-Esdaf Adlı Kur'an Tercümesi ve Tefsir Açısından Değerlendirilmesi			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Adem CEYHAN

 <p>KONYA</p>	<p>T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü</p>	 <p>SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ</p>
--	--	--

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	Adem CEYHAN		
	Numarası	148106011031		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı /Tefsir Bilim Dalı		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. M. Sait ŞİMŞEK		
Tezin Adı	15. Yüzyıl'da Yapılmış Olan Cevahiru'l-Esdaf Adlı Kur'an Tercümesi ve Tefsir Açısından Değerlendirilmesi			

Cevahiru'l-esdaf isimli tefsir Candaroğulları beylerinden İsfendiyyar b. Bayezid'in emriyle oğlu İbrahim Çelebi için telif edilmiştir. Tefsirin müellifi ve tam yazılış tarihi belli değildir. 14.yy sonu ile 15. yy'ın ilk yıllarında telif edildiği söylenebilir. Muhtasar bir tefsir olan Cevahiru'l-esdaf "Satır arası" Kur'an tercümeleriyle uzun tefsirler arasında tefsiri bir tercüme olarak kabul edilmektedir. Tefsirde ayetlere toplu mana verilmemiş, parça parça, kelime kelime tercüme ve tefsir yapılmıştır. Bu bakımdan tercüme cümle yapısı Arapçanın kuvvetli tesiri altında kalmıştır. Eserin dilinin öztürkçe ve ifadelerinin özgün olması, esere günümüz meal/tefsir çalışmalarında başvurulması gereken bir kaynak niteliği kazandırmaktadır. Eser kısa bir mukaddimeden sonra istiaze ve besmele tefsiriyle başlar, Nas suresi tefsiriyle son bulur. Esrede israili rivayetler çokça mevcuttur. Özellikle ilk bölümlerde ayetlerin iniş sebepleri ve meselelerle irtibatlı hadiseler çokça zikredilir.

Çalışmamız bir giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Tezin giriş bölümünde araştırmanın önemi, amacı, metodu ve kaynakları zikredilmiştir. Birinci bölümde Cevahiru'l-Esdaf'ın genel tanıtımı yapılmıştır. İkinci bölümde Kur'an çevirilerinin tarihi ve kavramsal çerçeve ile ilgili bilgi verilmiştir. Üçüncü bölüm ise Cevahiru'l-Esdaf'ın tefsir açısından değerlendirilmesi ile ilgilidir. Bu bölümde tefsir rivayet yöntemi ve dirayet yöntemi açısından değerlendirilmiştir. Özellikle israiliyat, sebeb-i nüzul, mukatta harfleri, nasih mensuh açısından incelenmiş, Kur'an'ın Kur'an ile

tefsiri, sünnet ile tefsiri, sahabe sözleriyle tefsiri, tabiûn sözleriyle tefsiri değerlendirilmiştir.

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ KONYA SOSYAL BİLİMLER ENSTITÜSÜ
--	---	---

ABSTRACT

Author's	Name and Surname	Adem CEYHAN		
	Student Number	148106011031		
	Department	Basic Islamic Sciences / Tafsir		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)	X	
		Doctoral Degree (Ph.D.)		
	Supervisor	Prof. Dr. M. Sait ŞİMŞEK		
Title of the Thesis/Dissertation	Translation Of Kur'an Named Cevahiru'l-esdaf Translated In The 15'th Century And Evaluation Of It In Terms Of Commentary			

The Tafsir named Cevahiru'l-Esdaf was written by the order of Isfendiyyar b. Bayezid, one of the Candarogulları Beys, for his son, Ibrahim Celebi. The exact date of writing and the name of the writer of the Tafsir isn't known. It can be said that it has been written in last few years of 14'th century and in first years of the 15'th century. Cevahiru'l-Esdaf, being an abbreviated Qur'anic interpretation with its translations written in interlinear spaces, is being accepted as a commentarial translation of Koran among other long tafsirs. Instead of translating the verses of Koran as a whole, it has been interpreted word by word and part by part. Therefore, the structure of translated sentences was affected by Arabîc very strongly. Since the language of the work is Turkish and the expressions are original, this work is a reference source for today's tafsir studies. After a short prologue, the work starts with interpretation of "isti'aze and basmala" and ends with commentary of Sura "An-Naas". There are lots of fictional stories about Islam told by Jewish (israiliyat) in that work. The reasons for the verses of Koran to be sent (asbab al-nuzul) and events related to the issues are mostly mentioned especially in the first sections of the work.

Our work consists of an introduction and three sections. In the introduction part of the thesis, the importance, purpose, method and sources of

the research was mentioned. In the first section, a general description of Cevahiru'l-Esdaf was given. We have given information about the history of interpretation of the Koran and conceptual framework in the second part. The third chapter is about the evaluation of Cevahiru'l-Esdaf in terms of tafsir. In that section. Tafsir is evaluated in terms of Rivayet method(narrative aspect) and Dirayet method(logical reasoning to understand Qur'anic verses). Tafsir is examined especially in terms of israiliyat(fictional stories about Islam told by Jewish), asbab al-nuzul, hurûf-ul Mukatta'at, and en-nasih ve'l mensuh and we also examined the interpretation of the Qur'an with the Qur'an itself, with the sunnah, with the words of the Companions, and with the explanation of the successors (tabiûn).

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	Vii
ÖNSÖZ	X
KISALTMALAR.....	xiii
ARAŞTIRMANIN AMACI, ÖNEMİ, METODU VE KAYNAKLARI.....	1
1. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ.....	1
2. ARAŞTIRMANIN METODU VE KAYNAKLARI.....	2
I. BÖLÜM.....	4
1. KUR’AN ÇEVİRİLERİNİN TARİHİ VE KAVRAMSAL ÇERÇEVE.....	4
1.1. Çeviri ve Tefsir’le İlgili Kavramsal Çerçeve.....	4
1.1.1. Tefsir	4
1.1.2. Te’vil	4
1.1.3. Tercüme	6
1.1.4. Meal.....	8
1.2. Kur’an Çevirisinin Tarihi Ve Cevahiru’l-Esdaf	8
1.3. Türkçe Çevirilerin Yapıldığı Alfabeler	9
1.3.1. Uygur harfleriyle yapılmış Türkçe Kur’an çevirileri;	10
1.3.2. Arap harfleriyle yapılmış Türkçe Kur’an çevirileri;	10
1.3.3. Latin harfleriyle yapılmış Türkçe Kur’an çevirileri;.....	11
1.3.4. Kiril harfleriyle yapılmış Türkçe Kur’an çevirileri;	11
1.4. Kur’an Çevirilerinin Gerekliliği ve Değeri	11
1.5. Cevahiru’l-Esdaf’ın Tercüme Şekli	15
II. BÖLÜM	23
1. CEVAHİRÜ’L-ESDAF’IN GENEL TANITIMI	23
1.1. Cevahiru’l-Esdaf’ın Müellifi	23

1.2.	Cevahiru'l-Esdaf'ın Yazıldığı Yer Ve Yazılış Tarihi	25
1.3.	Cevahiru'l-Esdaf'ın Kaynakları.....	29
1.4.	Cevahiru'l-esdaf İle İlgili Yapılan Çalışmalar.....	35
1.5.	Literatürde Cevahiru'l-Esdaf	36
1.6.	Cevahiru'l-Esdaf'ın Türkiye'deki Nüshaları	37
1.7.	Cevahiru'l-Esdaf'ın Yurt Dışındaki Nüshaları.....	46
1.8.	Cevahir'ul-Esdaf'ın Türkiye'deki Nüshalarından Örnekler.....	47
III.	BÖLÜM.....	54
	CEVAHİRÜ'L-ESDAF'IN TEFSİR METODU AÇISINDAN İNCELENMESİ	54
	.....	54
1.	CEVAHİRÜ'L-ESDAF'IN RİVAYET AÇISINDAN	54
	DEĞERLENDİRİLMESİ.....	54
1.1.	Cevahiru'l-Esdaf'ın Kur'an'ı Kur'an'la Tefsiri	54
1.2.	Cevahiru'l-Esdaf'ın Kur'an'ı Sünnetle Tefsiri	60
1.3.	Cevahiru'l-Esdaf'ın Sahabe Ve Tabiin Sözlerine Yer Vermesi.....	67
1.4.	Cevahiru'l-Esdaf'ta İsrailiyat	70
1.4.1.	İslam'a Uygun Olan İsrailiyata Örnekler.....	74
1.4.2.	İslam'a Uygun Olmayan İsrailiyata Örnekler	77
1.4.3.	Sihhatini Net Olarak Bilemediğimiz Tasdik Ve Tekzib Edilmeyen İsrailiyat	78
1.5.	Cevahiru'l-Esdaf'ta Esbab-ı Nüzul	80
1.6.	Cevahiru'l-Esdaf'ta Nesh.....	87
1.7.	Cevahiru'l-Esdaf'ta Müteşâbihât.....	94
1.7.1.	Müteşâbihât	94
1.7.2.	Huruf-u Mukatta.....	96
1.8.	Cevahiru'l-Esdaf'ın Kıraatlerden Yararlanması	103

2. CEVAHİRÜ'L-ESDAF'IN DİRAYET TEFSİR METODU YÖNÜNDEN DEĞERLENDİRİLMESİ	105
2.1. Cevahiru'l-Esdaf'ta Fikhî Değerlendirmeler	105
2.2. Cevahiru'l-Esdaf'ta Kelami Değerlendirmeler	110
2.3. Cevahiru'l-Esdaf'ta İlmi Tefsir	113
2.4. Cevahiru'l-Esdaf'ta Dille İlgili Değerlendirmeler	114
3. CEVAHİRÜ'L-ESDAF TEFSİRİNDE TERCÜME VE TEFSİRLE İLGİLİ DİKKAT ÇEKEN BAZI HUSUSİYETLER.....	117
SONUÇ	124
KAYNAKÇA	126
ÖZ GEÇMİŞ.....	133

ÖNSÖZ

15 asırdır insanlara hidayet, yol gösterici, şifa, rahmet ve öğüt olan, hiçbir şey eksik bırakılmayan, kendisiyle akıl sahibi insanların uyarıldığı, insanları karanlıklardan aydınlığa Allah'ın yoluna çıkararak Kitab'ı Müslümanlar anlama gayreti içine girmişlerdir. Bu gayret vesilesiyle Kur'an'ı en iyi bir şekilde anlamak için okumuşlar, tefekkür etmişler, tedebbür etmişler, çeşitli eserler ortaya koymuşlardır.

Aslında bu İslam'ın bidayetinde böyle olduğu gibi tarih boyunca da böyle olmuştur, olmaya da devam edecektir. Asırlar boyunca İslam'ın derdiyle dertlenen Müslümanlar asrın idrakine, zamanın anlayışına hitap edecek şekilde, ilhamlarını Kur'an'dan alarak çalışmışlar. Amaçları insanları hep doğru yola iletmek olmuştur. Bu amaçla birçok faaliyette bulunmuşlar, birçok eserler meydana getirmişlerdir.

Mü'minlerin imanında en önemli etken şüphesiz Kur'andır. Kur'an muhtevasıyla, üslubuyla, belagat ve fesahatıyla İslam'ın insanlara ulaştırılmasında çok önemli bir yere sahiptir. Tebliğin usül ve esasları en doğru şekilde Kur'an'dan öğrenilir. Kur'an'ın “sırat-ı müstakim” hedefinin vaki olması için, tüm insanlar tarafından anlaşılması gerekir. Bu hedef ise Kur'an'ın muhtevasıyla ilgili bilgi verici, bilinçlendirici kitaplar kaleme almak ya da Kur'an'ı başka dillere tercüme ve tefsir etmekle gerçekleşecektir. İslam'ın ilk asırlarından itibaren her iki yol da istimal edilmiş, insanlara islamın tebliği ulaştırılmaya çalışılmıştır. Bununla birlikte okuyucunun Kur'an'ın içeriği ile bire bir buluşması açısından tercüme ve tefsir faaliyetleri çok önemlidir. Nitekim ilki hicrî IV. asırda Farsça'ya olmak üzere, Kur'an'ın çeşitli dillere yapılmış binlerce tercümesi ve tefsiri bulunmaktadır.

Türklerin İslam dinini toplu bir halde kabul etmelerinden sonra, İslamın usül ve esaslarını öğrenme ihtiyacını duydukları ve dinin ana kaynağı olan Kur'an'ı anlamak için kendi dillerine çevirmek istedikleri şüphesizdir. Bunu Kur'an çevirilerinin Türklerin Müslüman olmasından beri var olmasından anlıyoruz. Bu çalışmalardan biri de Cevahiru'l-Esdaf'tır.

Cevahiru'l-Esdaf, Türkçe bir tefsirdir. İsfendiyar bin Bayezid'in talebiyle oğlu İbrahim Bey için telif edilmiştir. Yazar'ını tespit edemediğimiz eser daha çok "tefsiri tercüme" olarak değerlendirilmektedir. 14.yy sonu ile 15. yy'ın ilk yıllarında telif edildiği söylenebilir.

Çalışmamız bir giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Tezin giriş bölümünde araştırmanın önemi, amacı, metodu ve kaynakları zikredilmiştir. Birinci bölümde Cevahiru'l-Esdaf'ın genel tanıtımı yapılmıştır. Cevahir'ul-Esdaf'ın tercüme şekli, müellifi, yazıldığı yer ve yazılış tarihi, Türkiye'deki ve yurt dışındaki nüshalarını incelemeye ve bu konularda bilgi vermeye çalıştık.

Cevahir'ul-Esdaf'ın Türkiye'de ve Türkiye dışındaki kütüphanelerde çeşitli yazmaları bulunmaktadır. Çalışmamızda bu örneklerden bazılarını da göstermeyi uygun bulduk.

İkinci bölümde Kur'an çevirilerinin tarihi ve kavramsal çerçeve ile ilgili bilgi verilmiştir, Cevahiru'l-Esdaf'la ilgili olarak Kur'an çevirisinin tarihi, Türkçe çevirilerin yapıldığı alfabeler, Kur'an çevirilerinin gerekliliği, çeviri ve tefsir'le ilgili kavramsal çerçeve üzerinde durulmuştur.

Çalışmamızda eserin dilinin öztürkçe ve ifadelerinin özgün olduğunu verdiğimiz örneklerle göstremeyi hedefledik. Hem de eserin günümüz meal/tefsir çalışmalarında başvurulması gereken bir kaynak niteliğinde olduğunu da bu vesileyle belirtmek istedik.

Üçüncü bölümde ise tezimizin asıl konusu olan Cevahiru'l-Esdaf'ın tefsir açısından değerlendirilmesini yapmaya çalıştık. Bu bölümde tefsir rivayet yöntemi ve dirayet yöntemi açısından değerlendirmesi yapılmış olup, özellikle israiliyat, sebab-i nüzul, mukatta harfleri, nasih mensuh açısından incelenmiş, Kur'an'ın Kur'an ile tefsiri, sünnet ile tefsiri, sahabe sözleriyle tefsiri, tabiûn sözleriyle tefsiri değerlendirilmiştir. Ayrıca *Cevahiru'l-esdaf* tefsirinde tespit edilen tefsir ve tercüme hususiyetlerinde bahsedilmiştir.

Hem tez konusunu belirlememde, hem de konuyu çalıştığım zaman diliminde fikir ve görüşleriyle bana yol gösteren fakültenin Tefsir Ana Bilimdalı hocalarına, bulduğum verileri yerinde ve yapıcı düzeltmeleriyle çalışmama yön veren danışman hocam Prof. Dr. M. Sait ŞİMŞEK'e, akademik çalışmaya beni her zaman teşvik eden abim Mehmet CEYHAN'a şükranlarımı sunuyorum. Bu çalışma esnasında ve her zaman benim yanımda olan aileme, özellikle dört çocukla ilgilenmesine rağmen sabırla bana destek olan eşime de teşekkür ederim.

Adem CEYHAN

Konya-2019

KISALTMALAR

(a.s.)	: Aleyhi's-Selâm
b.	: İbn
bk.	: Bakınız
b.y.	: Basım yeri yok
c.	: Cilt
(c.c.)	: Celle celalühü
Çe.	: Çeviren
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
h.	: Hicri Takvime Göre Yıl
Hk	: Yazma Eserler Bölümü
Hz.	: Hazreti
Haz.	: Hazırlayan
İFAV	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı
Ktp.	: Kütüphanesi
m.	: Miladi takvime göre yıl
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
nr.	: Numara
ö.	: Ölüm tarihi
(r.a.)	: Radıyallahü anh
s.	: Sayfa numarası
(s.a.v.)	: Sallallâhu Aleyhi Ve Sellem
sy.	: Sayı
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı

Thk.	: Tahkik
Tsh.	: Tashih
tsz.	: Tarihsiz
Va	: Vahit Paşa Yazma Eserler Kütüphanesi
vb.	: Ve benzeri
v.dğr.	: Ve diğerleri
vr.	: Varak
Yay.	: Yayınevi
yy.	: Yüzyıl, Asır
y.y.	: Yayıncı bilinmiyor

ARAŞTIRMANIN AMACI, ÖNEMİ, METODU VE KAYNAKLARI

1. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Hidayet, yol gösterici, şifa, rahmet ve öğüt olan, hiçbir şey eksik bırakılmayan, kendisiyle akıl sahibi insanların uyarıldığı, insanları karanlıklardan aydınlığa Allah'ın yoluna çıkararak Kitab olan Kur'an, 14 hatta 15 asır geçmesine rağmen o, hâlâ indirildiği günkü tazeliğini korumaktadır. Çünkü Kur'an Allah'ın kelamıdır, indiği zamanda olduğu gibi günümüzde de tazeliğini, gençliğini korumaktadır. Zaten Kur'an belli bir zaman, zemin ve toplum için değil, tüm zamanlara, bütün zeminlere ve kıyamete kadar bütün toplumlara indirilmiş bir kitaptır.

Bu sebeple Kur'an-ı Kerim, indiği dönemden günümüze kadar binlerce tefsirci tarafından tefsir edilmiş, günümüzde de hala tefsir faaliyetleri sürdürülmektedir. Birçok müfessir Kur'an'ın insanların hayatına yansiyabilmesi için Kur'an'ı tefsir etmeyi bir vazife olarak görmüş, hummalı çalışmalarla asrın idrakine uygun tefsirler ortaya koymaya çalışmışlardır.

Biz bu çalışmada 14 yy. sonu ile 15. yy. başlarında yapılmış olan *Cevahiru'l-esdaf* isimli tefsir üzerinde çalışma yaptık. Çok önemli bir tefsir olmasına rağmen üzerinde tefsir açısından ciddi bir çalışma yapılmamış, birkaç paragraf bilgi verilmiş, bununla yetinilmiştir. Çalışmamızda *Cevahiru'l-esdaf* adlı tefsiri her yönden araştırmaya ve tefsirin metodunu daha derinlemesine incelemeye çalıştık. Bu eserin, Candaroğulları döneminde yazılmış olması, o dönemin tefsir metodunu anlamamız açısından da bize bilgi vereceğini düşünüyoruz.

Çalışmada eserin müfessirinin belli olmaması bizi çeşitli kaynakları, makaleleri araştırmaya yönlendirmiştir. Bu konuda fikirler ortaya koymaya çalıştık. Ayrıca eserde kaynak belirtilmemesi, müfessirin yararlandığı kaynakları bulmayı zorunlu kıldı. Bu da 15. yy.'dan önce telif edilmiş birçok tefsiri incelemeyi gerekli kıldı ve inceledik. Ulaştığımız sonuçları tezimizde ortaya koymaya çalıştık.

Eserin dilinin öztürkçe ve ifadelerinin özgün olması, esere günümüz meal/tefsir çalışmalarında başvurulması gereken bir kaynak niteliği kazandırmaktadır. Biz bu çalışmamızda *Cevahiru'l-esdaf* tefsirinin bu yönünü gün yüzüne çıkarmayı amaçladık.

2. ARAŞTIRMANIN METODU VE KAYNAKLARI

“15. yüzyıl’da yapılmış olan *Cevahiru'l-esdaf* adlı Kur’an tercümesi ve tefsir açısından değerlendirilmesi” isimli çalışmada isminde da anlaşılacağı üzere eseri tefsir metodu açısından incelemeye çalıştık. Öncelikle bir müfessirin tefsir metodu incelenirken araştırmacının başvuracağı en önemli kaynak o müfessirin kendi tefsiridir.

Çalışmamızın el yazması bir eser olması, yazma eserler kütüphanelerinde yer alan nüshalarından yararlanmayı gerektirdi. İlk aşamada eserin yazma eserler kütüphanelerinde yer alan bütün nüshalarından örnekler temin etmeye çalıştık. Bu aşamada elde ettiğimiz nüshaların tanıtımını yaptık.

İkinci aşamada eser el yazması olmasından yanlış okuma ve anlamayı ortadan kaldırmak amaçlı hattı düzgün olan/hüsn-ü hatlı bir nüshayı tercih ettik. Tercih ettiğimiz nüsha ise Kütahya Vahit Paşa Yazma Eserler Kütüphanesi 1066 numarada kayıtlıdır. Yine yazma eserlerde farklılıklar kaçınılmaz bir gerçek olmasından ötürü eser üzerine Ahmet Topaloğlu ve Sevinç Ahundova tarafından eserin dil ve edebiyat özellikleri hakkında yapılmış doçentlik ve doktora tezlerinden karşılaştırma yapmak amaçlı yararlandık. Bu aşamada eserin dili tamamen olmasa da büyük ölçüde günümüzde kullanılan Türkçe’den farklı olması sözlüklerden yararlanmayı gerekli kıldı. Hem yazma bir eser olması, hem de dilinin bir yönüyle farklı olması beraberinde zorlukları da getirdi. Bunu farklı çalışmalarla aşmaya çalıştık.

Üçüncü aşamada eserin yazılış tarihi ve yazarı belli olmamasından dolayı bunu üzerine ilgili çeşitli eserlere başvurduk. Böylece bazı sonuçlara ulaştığımız olduk. Ayrıca eser üzerinde yapılan çalışmaları incelemeye çalıştık.

Dördüncü aşama müellifin yararlandığı kaynaklarla ilgili oldu. Eserin yararlandığı kaynaklar belli değildi, müellif de yararlanılan kaynakları belirtmemişti. Bu eseri baştan sona tetkikimiz sonrasında anlaşıldı. Bu nedenle 15. yy. öncesi tefsir kitaplarıyla eserimizin metnini karşılaştırma faaliyeti içerisine girdik ve birçok önemli bulgular elde ettik.

Beşinci aşamada *Cevahiru'l-esdaf* bir tercüme ve tefsir olmasından dolayı Kur'an çevirilerinin tarihi ve kavramsal çerçeve ile ilgili bilgi verilmiştir, *Cevahiru'l-Esdaf* la ilgili olarak Kur'an çevirisinin tarihi, Türkçe çevirilerin yapıldığı alfabeler, Kur'an çevirilerinin gerekliliği, çeviri ve tefsir'le ilgili kavramsal çerçeve üzerinde durulmuştur.

Son aşamada ise tezimizin asıl konusu olan *Cevahiru'l-esdaf*'ın tefsir açısından değerlendirilmesini yapmaya çalıştık. Bu bölümde klasik ve güncel tefsirlerden, tefsir usulü kitaplarından, Kur'an ve tefsirle ilgili çeşitli kitaplardan yararlanmaya çalıştık. Yine bu aşamada tefsir rivayet yöntemi ve dirayet yöntemi açısından değerlendirmesi yapılmış olup, özellikle israiliyat, sebab-i nüzul, mukatta harfleri, nasih mensuh açısından incelenmiş, Kur'an'ın Kur'an ile tefsiri, sünnet ile tefsiri, sahabe sözleriyle tefsiri, tabiûn sözleriyle tefsiri değerlendirilmiştir.

Ayrıca *Cevahiru'l-Esdaf*'ın tefsir ve tercüme açısından dikkat çeken bazı hususiyetleri üzerinde duruldu.

I. BÖLÜM

1. KUR'AN ÇEVİRİLERİNİN TARİHİ VE KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Çeviri ve Tefsir'le İlgili Kavramsal Çerçeve

1.1.1. Tefsir

Tefsir kelimesi “fesere” veya taklib yoluyla “sefere” köklerinden gelmektedir. “El feseru” sözlükte, doktorun hastalığı teşhis için bakmış olduğu az suya denir. Hekimler bu suyu tetkik ederek hastalıkların illetini bulurlar. Bu yanında, bu kelime beyan etmek, keşfetmek, izhar etmek ve üzeri kapalı bir şeyi açmak gibi manalarda da kullanılmaktadır. Emin el-Huli, “Fesere ve sefere her ikisi de keşif manasındır. “el-feseru” kelimesinde zahiri maddi bir keşif, “el-seferu” kelimesinde ise manevi bir keşif görürüz ve bunlardan gelen tefil babı ise manayı keşif ve izhardır” demektedir. Tefsir kelimesi eski felsefi ve ilmi eserlerin açıklanışı ve izahı olarak da kullanılır. İstilah olarak da, müşkül olan lafızdan murad edilen şeyi keşfetmektir, diye tarif edilir.¹ Ayrıca Kur'an'daki kelimelerin manalarını, ayetlerin barındırdıkları manaları, hükümlerini, kıssalarını, muhkem ve Müteşâbih olanlarını ve sebeb-i nüzülü, kendilerine açıkça delalet eden lafızlar ile, tabirler ile açıklamaktır da denilebilir.²

1.1.2. Te'vil

Te'vil kelimesi “evele” kökünden gelmektedir ve “dönüp varmak, dönüp gelmek” manasındadır. Kelime tefil babında ise, “döndürmek; sözü iyice inceleyip varacağı manaya yormak; bir şeyi amaçlanan son noktaya ulaştırmak” demektir.³ İstilah olarak, zahiri mutabık olan iki ihtimalden birini tercih etmek anlamındadır. Te'vil'i Zerkeşi, ayetin muhtemel olduğu manalardan birine rucû ettirilmesidir.

¹ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, s. 209-210.

² Ömer Nasuhi Bilmen, *Tefsir Tarihi*, s. 97.

³ Yusuf Şevki Yavuz, “Te'vil”, *DİA*, XLI, s. 27.

Salebî ise te'vil, ayetin sıyak ve sibakına muvafık olduğu muhtemel manalardan birine sarfıdır, diye tarif eder.⁴

Te'vil, “bir nesneyi bir nesneye döndürmek, sözün akıbeti, aslına dönmek, vuku bulmak, ortaya çıkmak” gibi anlamlara gelmektedir. Araplar “ Bu sözün te'vili nedir?” ifadesini; “Bununla sonuçta ne kastedilmektedir?” anlamında kullanırlar. Kur'an'da kullanılan te'vilin Mukatil b. Süleyman, şu beş anlama geldiğini söylemektedir: “Nihayet, akıbet, rüya tabiri, gerçekleşmek ve tür/cins.” Kelimelerin anlamlarını dildeki asıl manalarıyla verme konusunda çok titiz davranan İbn Faris'in te'vili şu şekilde açıklar: “Sözün te'vili, o sözde haber verilen hususun akıbetinin ortaya çıkmasıdır. Araf suresinin 53. ayetindeki te'vil bu anlamda yani sözün akıbeti anlamında kullanılmıştır.⁵

Kur'an'a göre te'vil bir şey'in aslını, hakikatini ve pratik sonucunu bildirme veya izah etme anlamına gelmektedir.⁶ Terim olarak te'vil, “meşru bir sebep veya delilden ötürü, herhangi bir ayeti ya da kelimeyi zahiri manasından alıp, bağlamından koparmadan kitap ve sünnete uygun bir şekilde yorumlamaktır” şeklinde tanımlanabilir.⁷

Te'vilin kendine mahsus şartları vardır. Tefsir usulü kitaplarında bunlar uzun uzadıya anlatılmaktadır. Te'vilin; Beyanî te'vil, İrfanî te'vil, Burhanî te'vil çeşitleri bulunmaktadır. Arapçanın kurallarına göre Kur'an'ı anlama yönelik, mütekelliminin, fukahanın, müfessirlerin kullandığı te'vil Beyanî te'vildir. Tasavvuf ehlinin kullandığı dha çok ilham ve keşfe dayalı te'vil ise İrfanî te'vildir. Akıl ve vahyi birleştirerek Kur'an'ı anlamayı amaçlayan, İbn Rüş'tün temsilcisi olduğu te'vil ise Burhanî te'vildir.⁸ Bu te'vil çeşitleri arasında en makbul olanı Beyanî te'vildir denilebilir.

Tefsir ve te'vil kelimeleri farklı vakitlerde birbirlerinin yerlerine de kullanılmışlardır. Tefsir ıstılah olarak te'vilden daha önce kullanılmaya başlanmıştır.

⁴ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, s. 210.

⁵ Zülfikar Durmuş, *Kur'an'ın Türkçe Tercümeleri*, s. 31.

⁶ Al-i İmran Suresi, 3/7; Kehf Suresi, 18/78; Nisa Suresi, 4/59; Yusuf Suresi, 12/100.

⁷ Mühsin Demirci, *Tefsir Tarihi*, s. 26.

⁸ Mühsin Demirci, *Tefsir Tarihi*, s. 26.

İslam'ın ilk asrında tefsir ve hadisten başka ilimler yaygınlaşmadığı için tefsir kelimesi bu ilimlere tahsis ediliyordu. Tercüme faaliyetlerinin yaygınlaşması ile ilimler tedvine başlanıp, çeşitli ilimler İslâmiyet'e girince bu kelime diğer ilimlerde de kullanılmaya başladı. Te'vil ifadesi, Kur'an ve ondaki fikirleri müdafaa etmek amacıyla kullanılmıştır. Taberî tefsirinde te'vili tefsir yerinde kullanmıştır. Bazı ulema tefsir ile te'vil kullanılış bakımından aynıdır demişlerse de, bu iki kelime aynı şey değildir ve tefsir te'vil'den daha umumdur. Zerkeşî'ye göre de doğru olan, bu ikisinin değişik anlamlarda kullanılmasıdır.⁹

Mufredat yazarı Ragıb el-İsfahanî, Tefsir'in, te'vilden daha umumi olduğunu, Tefsir'in genellikle lafızlarda, te'vil'in ise manalarda kullanıldığını ifade eder. Te'vil ekseriya ilahiyat kitaplarında, tefsir ise bu kitaplarda kullanıldığı gibi, bunların dışında da kullanılır. Te'vil umumi ve hususi olarak da kullanılabilir. Mesela, küfür kelimesi umumi olarak mutlak inkâr manasına kullanıldığı gibi, hususi olarak Allah'ı inkâr manasına, iman kelimesi de mutlak tasdik manasına kullanıldığı gibi, hususi olarak da, hak dini tasdik etmek manasında kullanılır. Yine Ragıb el-İsfahanî, te'vili makbul olma ve olmama bakımından iki bölüme ayırmaktadır. Makbul olmayan te'vil, kendisine bakıldığı vakit hoş olmayan, ayetin siyak ve sibakına uygun olmayan ve delilleri münasip olmayandır. Kendisine bakıldığında hoş olan, delillerine ve ayetin siyak ve sibakına uygun olan te'vil ise makbul sayılır¹⁰

1.1.3. Tercüme

Kök itibariyle, rubai “terceme” veya sülasi “receme” fiilinden türediği söylenebilir. “Tercüme” kelimesi, sözlükte, “bir kelamı bir dilden bir başka dile çevirmek, bir sözü diğer bir dilde tefsir ve beyan etmek, bir lafzı kendisinin yerini tutacak bir lafızla değiştirmek” gibi manalara gelmektedir. Terim olarak da, “bir kelamın manasını diğer bir dilde dengi bir tabirle ifade etmek” şeklinde tanımlanabilir.¹¹

⁹ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, s. 210.

¹⁰ İsmail Cerrahoğlu, *Kur'an Tefsirinin Doğuşu Ve Buna Hız Veren Amiller*, s. 7-15.

¹¹ Mühsin Demirci, *Tefsir Tarihi*, s. 33.

Tercümenin asıl metnin anlamına tamamen uygun olması için sarihlikte, delalet ettiği manalarda, icmalde, tafsilde, hususilik ve umumilikte, ıtlakta, takyitte, kuvvette, isabette, belagatta, fesahatta, hasılı ilimde, sanatta, asıldaki ifadeye denk olmasını gerektirir. Bu şartlar gerçekleşmediğinde asla uygun bir tercümeden bahsedemeyiz. Halbuki farklı dillerde her ne kadar birçok ortak hususiyetler bulunsa da her birini diğer lisanlardan ayıran bir çok özellik vardır. Bundan dolayıdır ki bir dilin hususiyetlerini dikkate almadan, deyimlerine dikkat etmeden, icmalini, tafsilini, hususiliğini ve umumiliğini önemsemeyen yapılan bir tercüme kurudur, zevksizdir, başarısızdır.¹²

Tercüme iki çeşittir: Harfî/lafzî tercüme, tefsiri/manevi tercüme

Harfî/lafzî tercüme; bir ibareyi onun yerine tam tamına geçebilecek diğer bir ibareyle tebdil etmek demektir. Böyle bir tercüme, bir eserdeki ibareleri yazıldığı dildeki muradif kelimelerle değiştirmek suretiyle olabileceği gibi başka lisanlara ait, aynı manayı ifade eden yabancı kelimelerle de yapılabilir. Böyle bir tercüme asıl metnin dengi olmak, aslının anlamını tam tamına ifade etmek, aslının üslubunu, belagatini, nüktelerini tıpkısı tıpkısına cami bulunmak gerekir.¹³ ki böyle bir tercüme mucize bir kelimeler olan Kur'an hakkında çok müşkildir.

Tefsirî/manevî tercüme; nazımda ve tertibinde aslına tam tamına benzemesi gözetilmeden yapılan tercümedir. Burada hedef, metindeki mana ve amaçların güzel bir şekilde ifade edilmesidir. Bu tercüme yapan kimse, cümlelerin delalet ettiği manayı diğer lisanda da aynı şekilde ifade edecek bir şekilde çevirmelidir. Tefsiri tercüme, harfî tercümedeki zorlukları görüldüğü gibi barındırmamaktadır. Günümüzdeki çevirilerde daha ziyade tefsiri tercüme itimat edilmiş ve bu tercüme şekli daha makbul görülmüştür.¹⁴ Bu bilgilere göre Kur'an tercümesinden bahsedildiğinde, zaruri olarak tefsiri tercüme akla gelir.¹⁵

¹² İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, s. 212.

¹³ Ömer Nasuhi Bilmen, *Tefsir Tarihi*, s. 100.

¹⁴ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, s. 213.

¹⁵ Mühsin Demirci, *Tefsir Tarihi*, s. 36.

1.1.4. Meal

Meal kelimesi esasen te'vilin alındığı kök olan "evele" aslından mimli mastardır. Bir şeyin varacağı gaye anlamında mekan ismi de olur ki bu te'vilin sonucu demektir. Ayrıca meal bir şeyi eksiltmek manasına da gelir. Bu anlamıyla meal, gelecekte bir sözün anlamını her yönden aynen değilde, biraz eksikliğiyle sonucuna göre ifade etmeye denir.¹⁶

Bilindiği gibi Kur'an, hem lafzı mucize hem de manası mucize olan Allah kelamı olduğundan, onun tam olarak çevirisini yapmak mümkün değildir. Yani insanlar, bütün ilmi güçlerini ortaya koyarak Kur'an'ın çevirisini yapsa da bu hiçbir zaman Kur'an'ın bütün mana ve maksatlarını mükemmel şekilde ortaya koyacak bir çeviri olarak nitelendirilemez. İşte söz konusu muhaliyetten dolayı ki yapılan Kur'an çevirilerine, "tercüme" denilmekten çekinilmiş, onun yerine daha ılımlı ve yapılan işin mahiyetine daha uygun olan "meal" kelimesi kullanılmıştır. Çünkü bu kelime belirtmeye çalıştığımız gibi "eksik ve hatalı tercüme" demektir. Kur'an'ın ifade ettiği bütün anlamları çeviri yoluyla yansıtmamanın muhaliyeti düşünülürse, tercüme yerine "meal" kavramını kullanmanın isabetli olduğu kolayca görülebilir.¹⁷

Burada şunu ifade etmek gerekir ki, tüm zorluklarına, imkansızlıklarına rağmen Kur'an bütün dünya dillerine çevrilmeli ve Allah'ın sınırsız olan ilahi mesajı tüm insanlığa bu vesileyle de ulaştırılmalıdır. Aksi halde insanlığın büyük bir çoğunluğu bu ilahi tebliği asıl kaynağından öğrenme imkanından mahrum kalır.¹⁸

1.2. Kur'an Çevirisinin Tarihi Ve Cevahiru'l-Esdaf

Kur'an'da Hicaz bölgesinde, özellikle Mekke ve Medine'de Arap olmayan azınlıkların varlığını gösteren pek çok ayet vardır. Kur'an, bu azınlıkları, yani Arap olmayanları a'cem, dillerini ise a'cemi kelimeleriyle nitelemiştir. Bu a'cemi azınlıklar, Hz. Peygamber döneminde Araplarla beraber yaşıyorlardı. Hz.

¹⁶ M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, I, 29.

¹⁷ Mühsin Demirci, *Tefsir Tarihi*, s. 36.

¹⁸ Mühsin Demirci, *Tefsir Tarihi*, s. 36-37.

Peygambere iman edenler arasında Bilal-i Habeşi, Süheybi Rumi gibi Arap soyundan gelmeyenler vardı. Bu kişiler her ne kadar Arapça konuşsalar bile, bir ana dillerinin olduğu da şüphesizdir. Doğal olarak bunlar daha iyi anlamak için Kur'an'ın ayetlerini ana dillerine tercüme etme gerekliliğini gönüllerinde hissetmiş olma ihtimalleri vardır.¹⁹

Kur'an-ı Kerim Tarihi adlı eserde Hamidullah, Kur'an çevirisinin tarihi ile ilgili, İslamiyetin daha Peygamberimiz döneminde Arap olmayan toplumlar arasında, özellikle Arabistan'ın güneyinde ve doğusunda oturan İran asıllı çiftçiler arasında yayıldığını söyler. *Mebcut* adlı eserin sahibi Serahsi'nin, bu konuda şunu kaydettiğini nakleder: "Rivayet edildiğine göre İranlılar, Selman-ı Farisi'ye mektup yazarak, Kur'an'ın 1. suresini kendileri için Farsça yazmasını istemişlerdir. Söz konusu kişiler, dilleri Arapça'ya alışmıca kadar namazlarında onu okumuşlardır." Yine başka bir nakilde *Nihaye Haşiyetü'l-Hidaye* isimli eserde şöyle geçmektedir: "Selman-ı Farisi Hz. Peygamber'e başvurmuş ve onun onayıyla Kur'an'ın birinci suresini Farsça'ya çevirmiştir. Bilindiği gibi Selman-ı Farisi, Hz. Peygamber'in Medine'deki sahabilerinden biriydi."²⁰ Yani Kur'an çevirileri İslam'ın doğuşunun ilk yıllarından itibaren yapılmaya başlanmış, bir ihtiyaç olarak ortaya çıkmıştır.

İtalyan bilgin Guidi, Kahire'de Arap coğrafyası konusunda verdiği derslerinde h.127 yılında Berber diline yapılmış bir Kur'an çevirisinden söz eder. Fakat bu bilgiler, önemli hatıralar bize ulaşmamıştır. Yine bunun yanında hicri III-IV. asırlarda Farsça, Urduca, Hintçe, Süryanice dillerinde çevrilerin olduğu eserlere geçmiştir.²¹

1.3. Türkçe Çevirilerin Yapıldığı Alfabeler

Türkçe çevirilere gelince; İslamiyeti kabul eden ilk Türkler, yaptıkları Kur'an çevirilerini Uygur alfabesiyle yazıyorlardı. Daha sonraki dönemlerde Arap alfabesi kabul edildi ve çeviriler bu dillerde yapıldı. Cumhuriyet'in ilanından beri Türkiye'de

¹⁹ Zülfiakar Durmuş, *Kur'an'ın Türkçe Tercümeleri*, s. 84-85.

²⁰ Muhammed Hamidullah, *Kur'an-ı Kerim Tarihi*, s. 105.

²¹ Muhammed Hamidullah, *Kur'an-ı Kerim Tarihi*, s. 105-108.

Latin alfabesi, Sovyetler Birliği'nde ise Kiril alfabesi kullanıldığı için çevirilerde bu alfabelerle yapılmaya başlandı.²²

Türkçe çeviriler dört çeşit alfabe ile yapılmıştır. Bu alfabeler;

1.3.1. Uygur harfleriyle yapılmış Türkçe Kur'an çevirileri;

Kur'an'ın tamamının Uygur harfleriyle çevrisinin varlığı henüz bilinmemektedir. Sadece bazı edebi metinlerde bazı ayetlerin çevirileri bulunmaktadır.²³ Uygur alfabesi Türklerin Kur'an'ı tercümede kullandığı ilk alfabadir. Uygur dilinin Kaşgar ve Hakaniye diye iki meşhur ismi de vardır. Türkler bu dili İslam'a girdikten sonra da biraz kullanmışlar. Toplamda bu harfler yaklaşık 1000 sene kadar Türkler tarafından kullanılmıştır.²⁴

1.3.2. Arap harfleriyle yapılmış Türkçe Kur'an çevirileri;

Hamidullah, Hz. Peygamber'in ilk sahabileri arasında yer alan Ammar bin Yasir'in annesi Sümeyye'nin bir Türk olduğundan bahsedildiğini söyler. Daha sonraki dönemlerde Türkçe konuşan topluluklar arasında Müslüman olan kişilerin sayısı sürekli olarak artmıştır. Dolayısıyla Kur'an ayet ve surelerinin sözlü olarak bu dile çevirisi de ihtiyaç haline gelmiş ve çeşitli çevireler yapılmaya başlanmıştır. Kur'an'ın yirmi kadar Türkçe elyazması çevirisi gerek Doğuda gerekse Batıda bulunmaktadır. Bu çevirilerinin çoğunun, özellikle satırlar arası yapılmış olanların kimler tarafından gerçekleştirildiğinin bilinmemesi, bunların birbiriyle karşılaştırılma ve bir tasnife tabi tutulma işlemlerinin henüz tamamlanmamış olması bizim için en büyük zordur.²⁵ Üzerinde çalıştığımız Cevahiru'l-Esdağ'ta bunlardan biridir. Türklerin İslam'a girmeye başladıkları IX. yy.'dan itibaren, yani 1000 yılı aşkın bir süreden beri Türk dil ve lehçelerin yazımı için en önemli alfabe Arap alfabesi olmuştur. Türklerin, İslam dinini kabul ettikten sonra X. yüzyıl, İslam'ın öğretilerini ve Kuran'ı kendi dillerine çevirme ihtiyacını duydukları yüzyıldır.²⁶

²² Muhammed Hamidullah, *Kur'an-ı Kerim Tarihi*, s. 194-195.

²³ Muhammed Hamidullah, *Kur'an-ı Kerim Tarihi*, s. 195.

²⁴ Zülfiakar Durmuş, *Kur'an'ın Türkçe Tercümeleri*, s. 125.

²⁵ Muhammed Hamidullah, *age*, s. 195

²⁶ Zülfiakar Durmuş, *age*, s. 127

Muhammed Hamidullah, eserinde 79 tane çeviriden bahseder. Bizim üzerinde çalışma yaptığımız eseri, 9. sıraya kaydederek ilerde bilgi vereceğimiz üzere “Kastamonulu adı bilinmeyen bir bilgin tarafından, yaklaşık miladi olarak 1405 yılında, hicri olarak ise 9. asırda kaleme alınmıştır. Eserin adı, *Cevahiru'l-esdaf* olup Emir İsfendiyar'ın emriyle, oğlu İbrahim'in eğitim ve öğretimiyle görevli söz konusu bilgin tarafından gerçekleştirilmiştir.” diyerek yazarının bilinmediğini kaydetmiştir.²⁷

1.3.3. Latin harfleriyle yapılmış Türkçe Kur'an çevirileri;

Türkiye Türkçesinin yazımında kullanılan en son alfabe Latin alfabesidir. Türkiye'de Latin alfabesine XX. Yüzyılın ilk yarısında, bir başka ifadeyle 1923 yılında Cumhuriyet'in ilanından beş yıl sonra gerçekleştirilen Harf devrimiyle geçilmiştir. Cumhuriyetin ilanından sonra bazı Kur'an tercümeleleri Osmanlıca olarak basılmışsa da 1928'den sonra artık tamamen Latin alfabesiyle basılmıştır.²⁸ Latin alfabesiyle hazırlanan tercümeleler 1931 yılından başlayarak günümüze kadar gelir.²⁹

1.3.4. Kiril harfleriyle yapılmış Türkçe Kur'an çevirileri;

Kiril harfleriyle yapılmış Türkçe Kur'an çevirileri de mevcuttur.³⁰

1.4. Kur'an Çevirilerinin Gerekliliği ve Değeri

Lafzı ve manasıyla Kur'an, mucizedir. Mucize olması, Kur'an'ın insanlar tarafından benzerinin getirilememesini ifade eder. Hakikaten, nazil oluşu, kıraati, kitabeti, Allah tarafından korunması, ahiretle ilgili bilgi vermesi, tertip ve tanzim edilişi, konuları ele alış tarzı, verdiği haberlerin sadıkiyeti gibi pek çok hususta Kur'ân-ı Kerim, insanlar tarafından yazılan ve düzenlenen eserlerden tamamen farklıdır.³¹

Sonsuz ilim ve kudret sahibi bir yaratıcının yol göstermesine bilgisi, gücü ve akli melekeleri sınırlı olan insanoğlunun muhtaç olduğu, akli başında her insanın kabul ve ikrar edeceği açık bir gerçektir. Allah'ın vasıfları, insanın ve kainatın

²⁷ Muhammed Hamidullah, *Kur'an-ı Kerim Tarihi*, s. 196-205

²⁸ Zülfikar Durmuş, *Kur'an'ın Türkçe Tercümeleleri*, s. 138

²⁹ Muhammed Hamidullah, *Kur'an-ı Kerim Tarihi*, s. 205-206

³⁰ Muhammed Hamidullah, *Kur'an-ı Kerim Tarihi*, s. 214-215

³¹ Hayrettin Karaman, Ali Özek, İ. Kafi Dönmez, Mustafa Çağırıcı, Sadrettin Gümüş, Ali Turgut, *Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali*, s. 8.

hakikati, yaratılış amacı, ölüm ötesi hayat gibi insanın idrak ve tecrübe sınırlarını aşan meselelerde istikametli hükümler verebilmek için, kesinlikle ilâhi kaynaklı bilgiye ihtiyaç bir zaruridir. Allah(c.c.), insanlık tarihinin belli dönemlerinde insanoğlunun bu ihtiyacından dolayıdır ki, kitap ve peygamberler göndererek dünya ve ahiret mutluluğuna giden yolu kullarına göstermiştir. Hatemü'l-Enbiya olan Muhammed'e (s.a.v.) de Kur'an-ı Kerim'i inzal buyurmuş ve son kitap olması hasebiyle, onu her türlü tahrifattan korumayı bizzat kendi uhdesine aldığı beyan ve vadedmiştir.³²

15 asırdır insanlara hidayet,³³ yol gösterici, şifa,³⁴ rahmet ve öğüt olan, hiçbir şey eksik bırakılmayan,³⁵ kendisiyle akıl sahibi insanların uyarıldığı,³⁶ insanları karanlıklardan aydınlığa Allah'ın yoluna çıkararak Kitab'ı,³⁷ diri olanları uyarıp korkutmak ve kafirlerin üzerine sözün hak olması için indirilen Kur'an'ı Müslümanlar anlama gayreti içine girmişlerdir. Bu gayret vesilesiyle Kur'an'ı en iyi bir şekilde anlamak için okumuşlar, tefekkür etmişler, tedebbür etmişler, çeşitli eserler ortaya koymuşlardır.

Müslümanların imanlarında rol oynayan en büyük etkenin ya da etkenlerin en önemlisinin Kur'an-ı Kerim olduğu, Kur'an-ı Kerim'in gerek üslubu, gerekse muhtevası bakımından, İslam tebliğinin hem fikri, hem de fiili esaslarını belirlemek noktasındaki yeri çok açıktır.³⁸ Fakat bu Kitap hiçbir eğriliği olmayan Arapça olarak³⁹ bütün insanlığa gönderilmiştir. Buna göre, Kur'an'ı insanlara tebliğ ederek ulaştırmanın iki yolu vardır: Ya bütün insanlara Arapça'yı öğreteceğiz veya Kur'an'ı başka dillere çevirip tefsirini ortaya koyacağız. Bütün insanlara Arapça'yı öğretmek imkânsızdır ve buna gerek de yoktur.⁴⁰ İdeal olan bir bilgiyi, haberi, öğretiyi özelde Kur'an'ı kaynağından öğrenmek şüphesiz esastır. Ancak bu durum, herkes için hem

³² Mahmut Kısa, *Kısa Açıklamalı Kur'an-ı Kerim Meali*, s. 9.

³³ Ali İmran Suresi, 3/138.

³⁴ Yunus Suresi, 10/57.

³⁵ Enam Suresi, 6/38.

³⁶ İbrahim Suresi, 14/52.

³⁷ Hadid Suresi, 57/9.

³⁸ Düccane Cündioğlu, *Söz'ün Özü*, s. 29.

³⁹ Zümer Suresi, 39/28.

⁴⁰ Hayrettin Karaman, Ali Özek, İ. Kafi Dönmez, Mustafa Çağırıcı, Sadrettin Gümüş, Ali Turgut, *Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali*, s. 8.

mümkün değil, hem de zaruri olmayıp, imkanı, zamanı, meyli, özel ilgi ve alakası olanlar için söz konusudur.⁴¹ Nitekim Kur'an'da, muhtelif dillerin yaratıldığı ve bunun Allah'ın varlık ve kudretinin kanıtlarından olduğu belirtilmiştir. Bu durumda, Kur'an'ın insanlarda anlanması, yaşanması için başka dillere çevirilmesi gereği/gerçeği ortaya çıkmaktadır.⁴²

Aslında, Kur'an'ın bütün insanlığa tebliği iki şekilde gerçekleşebilir:

1- Lafızlarıyla ibadet edilen bir kitap olan Kur'an'ın bütün insanlara Arapça metin olarak ulaştırılması. Böylece herkes, onu okuma, dinleme, ezberleme, ibadetlerinde okuma, manasını anlama bile onunla duygulanma imkânına sahip olur. Nitekim Müslümanlar Kuran nazil olduğundan beri, Kur'an'ın Arapça aslını okumuşlar, hafızlar onu baştan sona ezberlemişler ve kıraâtıyla duygulanıp uygulandırmışlardır.⁴³

2- Kur'an'ın Arapça'dan başka dillere tercüme edilmesi/mealinin yapılması ve Arapça da dahil olmak üzere muhtelif dillerde tefsirinin yazılması. Bu nokta-i nazardan, Kur'an zamanımıza kadar dünya dillerinin pek çoğuna tercüme edilmiş, birçok dilde de tefsiri yapılmıştır. Kur'an'ın maksadını harfi tercüme yoluyla diğer dillere aktarmak mümkün olmadığından, bu alanda mealler, tefsiri tercüme, kısa ve uzun tefsirler yapılmıştır.⁴⁴

Kur'an'ın hedeflediği amaçların vaki olması için, hiç şüphesiz öncelikle doğru anlaşılması gerekmektedir. Bunun için, Kur'an-ı Kerimi anlamaya, anlatmaya ve diğer dillerde ifade etmeye yönelik çalışmalar, ta ilk inmeye başladığı zamandan itibaren günümüze kadar süregelmiş ve kıyamete kadar da devam edecektir. Bu açıdan diğer dillerde olduğu gibi Türkçemizde de birçok tefsir, tercüme ve meal çalışmaları vücuda getirilmiştir.⁴⁵

⁴¹ Zülfikar Durmuş, *Kur'an'ın Türkçe Tercümelei*, s. 64.

⁴² Hayrettin Karaman, Ali Özek, İ. Kafi Dönmez, Mustafa Çağırıcı, Sadrettin Gümüş, Ali Turgut, *Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali*, s. 9.

⁴³ Hayrettin Karaman, Ali Özek, İ. Kafi Dönmez, Mustafa Çağırıcı, Sadrettin Gümüş, Ali Turgut, *Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali*, s. 9.

⁴⁴ Hayrettin Karaman, Ali Özek, İ. Kafi Dönmez, Mustafa Çağırıcı, Sadrettin Gümüş, Ali Turgut, *Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali*, s. 9.

⁴⁵ Mahmut Kısa, *Kısa Açıklamalı Kur'an-ı Kerim Meali*, s. 9.

Hakikatte bir metnin, ait olduğu dilden başka bir dile birebir ve eksiksiz çevrilmesi imkansızdır. Hele bizzat Allah tarafından gönderilen ve her cümlesi, her kelimesi, hatta herbir harfi mucizane tertip edilmiş edebî mucize olan Kur'an-ı Kerim, değil Arapçadan başka bir dile, Arapça içinde dahi, eşanlamlı olduğu düşünölen başka kelimelerle aynı güzellikte ifade etmek bile mümkün olmamaktadır. Böyle olunca tercüme ve meal çalışmaları: Kur'an'ın tüm belagatı, fesahatı, derinliği, güzelliği ve edebî mücizeliğiyle başka bir dile çevrilmesi demek değildir. Tercüme ve meal, olsa olsa, Kur'an ayetlerinin; asıl metnin içerdii belagatından, fesahatından ve hikmetlerin birçoğundan feragat edilerek, başka bir dilde en az mana kaybıyla ifade edilmesi ve ilahi mesajdan istifadeye yönelinmesidir.⁴⁶

Kur'an'ın anlamı ile dilbilimsel cephesi ayrılmaz bir bütün oluşturur. Bir cümledeki tek bir kelimenin yeri, lafızlardaki ritim ve ses ile söz dizimsel yapı vb. sadece belagat için değil, aynı zamanda söylenmeyen fakat açıkça kast edilen fikirleri ima etmenin aracı olarak sese ilişkin vurguların kullanılması. İşte bütün bunlar Kur'an'ı eşsiz ve bütün özellikleri içerecek şekilde tercüme edilemez kılar. Nitekim bu gerçek birçok eski mütercimler ve bütün arap âlimleri tarafından vurgulanmıştır.⁴⁷

Arapçanın incelikleri ve Arapçada sıklıkla kullanılan edebi sanatlar dikkate alınmadan ve ek açıklamalarla takviye edilmeden hazırlanan bir Türkçe mealin, insanlar tarafından yadırganması ve aslında birer belagat şaheseri olan ifadelerin, tercüme edenin yetersizliğinden dolayı birbiriyle alakasız, garip ve anlamsız ibarelere dönmesi kaçınılmaz durumdadır. Büyük bir gayret ve ustalık gösterilerek orjinal metne en yakın, en uygun meal verilse bile, ayetlerin indiği ortam ve nüzul sebepleri bilinmeden, Kur'an'ın önemli bir kısmının doğru ve eksiksiz anlaşılması yine de mümkün değildir.⁴⁸

Bununla beraber şu gerçek de unutulmamalıdır ki, dünyada hatadan tamamen salim hiçbir şey yapılamayacağı ilmi bir hakikattir. Böyle muhtemel bir hata kaygısından dolayı, Kur'an'ı Arapça lisaniyla tamamen ezberleyecek dercede dinine

⁴⁶ Mahmut Kısa, *Kısa Açıklamalı Kur'an-ı Kerim Meali*, s. 9.

⁴⁷ Zülfikar Durmuş, *Kur'an'ın Türkçe Tercümeleri*, s. 83-84.

⁴⁸ Mahmut Kısa, *age*, s. 9

aşık olan Türk milletini Allah'ın Kitab'ının yüksek manalarının anlayabilmek lezzetinden mahrum etmek doğru değildir.⁴⁹

Dünyada hergün birçok insan, gerek Kur'an'ın aslını okuyarak ve dinleyerek gerekse Kur'an meallerini, tefsirlerini okuyarak müslüman olmaktadır. Bu da, Kur'an'ın lafız ve manasıyla mucize oluşunun ve bütün zamanlarda gençliğini ve tazeliğini muhafaza etmesinin çarpıcı kanıtlarından biridir. Kur'an'ın tercüme ve tefsir edilerek eşsiz yönleri ortaya konurken, çok sayıda insan kıyamete kadar bu tarikle Allah'ın hidayetinden nasibini alacaktır.⁵⁰

Tabi bunun yanında Kur'an'ın başka dillere çevrilmesi ile ilgili girişimler tercüme yapıyanlar farkında olsa da olmasa da zaman zaman siyasi bir amacın gerçekleşmesine hizmet etmiştir. Bu da anadili Arapça olmayan Müslüman milletlerin dini tefekkürlerini çeviriler yoluyla beslemelerine katkı sağlamıştır.⁵¹ *Cevahiru'l-esdaf* adlı çeviri de yazarının ifadesiyle o zamanın sultanının emriyle samimi niyetlerle yapılmıştır.⁵²

1.5. Cevahiru'l-Esdaf'ın Tercüme Şekli

Muhtasar bir tefsir olan *Cevahiru'l-Esdaf*, "Satır arası" Kur'an tercümeleleriyle, uzun tefsirler arasında tefsiri bir tercüme olarak kabul edilmektedir. "Satır arası" dediğimiz Kur'an tercümeleleri, Arapça kelimelere birer birer karşılık verme esasına göre yazılmış eserlerdir. Böyle olunca tercümelelerdeki cümle yapısı Arapçanın güçlü etkisi altında kalmıştır.⁵³ Klasik tefsirlerde bir veya birkaç ayet yazıldıktan sonra bu ayetler tafsilatlı bir şekilde tefsir edilir, bazen bu açıklama/tefsir sayfalarca sürer. Tefsirlerde tefsir ile tercüme bölümleri birbirinden kesin çizgilerle ayrılamaz. İşte *Cevahiru'l-esdaf* da bu iki tip eser arasında orta bir yol tutmuştur.⁵⁴

⁴⁹ Zülfikar Durmuş, *Kur'an'ın Türkçe Tercümeleleri*, s. 64

⁵⁰ Hayrettin Karaman, Ali Özek, İ. Kafi Dönmez, Mustafa Çağırıcı, Sadrettin Gümüş, Ali Turgut, *Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali*, s. 8

⁵¹ Düccane Cündioğlu, *Kur'an Çevirilerinin Dünyası*, s. 1

⁵² *Cevahiru'l-Esdaf*, Vahit Paşa Yazma Eserler Kütüphanesi, nr. 43 Va 1066, vr. 2

⁵³ Ahmet Topaloğlu, "Kur'an-ı Kerim'in İlk Türkçe Tercümeleleri ve Cevâhirü'l-Asdâf", *Türk Dünyası Araştırmaları*, sy. 27 (Aralık 1983), s. 58-66.

⁵⁴ Ahmet Topaloğlu, "Kur'an-ı Kerim'in İlk Türkçe Tercümeleleri ve Cevâhirü'l-Asdâf", *Türk Dünyası Araştırmaları*, sy. 27 (Aralık 1983), s. 58-66.

Cevahiru'l-esdaf 'da ayetlere anlam verilirken, "satır arası" tercümelerde olduğu gibi, satırın ve hatta ilgili olduğu bölümün hemen altına değil, ayetin veya ayet bölümünün yanına, yani ayetin yazılmış olduğu normal satıra yazılmıştır. Bu şekilde önce ayetin anlam çıkacak kadar bir bölümü veya ayet kısa ise tamamen yazılmış, sonra devamına tercümesi ve tefsiri eklenmiştir. Eserde tercüme asıl metne sadık kalınarak yapılmış harfi bir tercüme şeklindedir. Fakat çeviriye biraz daha açıklık kazandırmak için genellikle izah kısmı eklenir ve böylece tercümemiz tefsiri tercüme şeklinde ortaya konulur.

Cevahiru'l-esdaf 'da bazen izahlar uzatılsa da genel manada kısa izahlarla iktifa edilmiştir. Ayetlerin kim hakkında veya hangi olay üzerine indiği özellikle tefsirin ilk bölümlerinde geniş yer bulur. Bu açıklamalarda muhtelif ayetlere, hadislere, hikaye ve kıssalara, israiliyata, sahabe sözlerine, fikhî meselelere, çeşitli örneklere de yer verilir. Bu uzun tefsir bölümleri daha çok ilk surelerde görülür. Bunun yanında baş, orta, son fark etmeksizin uzun açıklamalar olan ayet ve sureler de ara ara mevcuttur. Surelerdeki aynı anlama gelen ayetler ve bu ayetlerde bahis konusu edilen meseleler tefsir edilmişse, tekrarlanan kısımlarda yalnız mana verilmeyle iktifa edilmiş, daha önceki açıklamalarla yetinilmiştir.⁵⁵

Cevahiru'l-Esdaf 'ın cümle şekillerine gelince, bu eserde "satır arası" Kur'an tercümelerine nispetle Türkçenin dil yapısına daha uygun cümlelere rastlanmaktadır. "Satır arası" tercümelerde ayetler cümleler halinde değil, kelime kelime Türkçeye çevrilir. *Cevahiru'l-esdaf* da bu tercüme tarzının tesirleri görülürse de esas olarak ayet bölümlerine ve kısa ayetlere bir bütün olarak cümle halinde mana verilmiştir. Eserin açıklama ve tefsir kısımlarında ise bu tesirin daha da azaldığı ve Türkçe'nin sentaksına daha uygun cümleler teşkil edildiği görülür.⁵⁶

Dil olarak asıl Türkçe diyebileceğimiz bir dil kullanılmış olan özgün bir eserdir. Yani dili öztürkçedir. Türkçe açısından ifadeler mükemmeldir. Bundan dolayıdır ki Türk Dil Kurumu'nun Tarama Sözlüğü'ne bu tefsirden 225 kelime

⁵⁵ Bk. "Kur'an-ı Kerim'in İlk Türkçe Tercümesi ve Cevâhirü'l-Asdâf"

⁵⁶ Ahmet Topaloğlu, "Kur'an-ı Kerim'in İlk Türkçe Tercümesi ve Cevâhirü'l-Asdâf", *Türk Dünyası Araştırmaları*, sy. 27 (Aralık 1983), s. 58-66.

alınmıştır.⁵⁷ Halkın anlayacağı dil, ifade üslupla örneklerin birçoğu halkın günlük hayatından seçilmiştir.

Yukarıda bahsettiğimiz özelliklerinden dolayı *Cevahiru'l-esdaf* tefsiri çok yazılmış, çok okunmuş, çok yayılmış bir tefsiri tercümedir. Ahmet Topaloğlu, *Cevahiru'l-Esdaf*'ın satır arası tercümelerden daha kolay anlaşılması, Ebu'l-Leys tercümelerine nispetle daha kısa ve hacim bakımından daha küçük olması, onun medrese talebesi arasında ve halk içinde çok tutunmasını sağladığını savunmaktadır. Bunu, eserin nüshalarının çokluğundan anlamak mümkündür.⁵⁸

Ahmet Topaloğlu'nun Ebu'l-Leys tercümelerine nispetle daha kısa olduğunu söylemesine rağmen biz karşılaştırmalarımız sonucunda bu eserin Ebu'l-Leys Semerkandî'nin *Bahru'l-Ulum* adlı tefsirinden çok faydalandığını, hatta bu tefsirin muhtasar bir tercümesi durumunda olduğunu, en azından *Bahru'l-Ulum*'u ana kaynak kabul edip diğer klasik tefsirlerden de yararlanılarak yapılan tefsiri bir tercüme olduğu fikrine ulaştık. Bu durum nesih, sebab-i nüzul, mukattaa harfleri, israiliyat gibi maddeler, bu maddelerin dipnotları incelendiğinde açıkça görülecektir. Biz bu konuya “Cevahiru'l-Esdaf'ın Kaynak Tespiti” maddesinde daha geniş yer vermeye çalıştık.

Nüshalar karşılaştırılarak okunduğunda her bir sayfa da bile birden çok değişikliğin meydana geldiğini, ilaveler ya da unutulmuş yerlerin olduğunu görmek mümkün olsa da nüshaların hepsi genel olarak aynıdır. Çünkü anlamlar arasında ciddi ayrılıkları -yazım hataları hariç- görmek mümkün değildir.

Cevahiru'l-Esdaf, Arapçadan Farsçaya sonradan da Türkçeye yapılan bir tercüme midir, yoksa Arapça'dan Türkçeye bir tercüme midir? Ya da Farsça'dan Arapça'ya, sonra da Türkçe'ye bir tercüme midir? Yoksa bu eser müstakil bir telif midir? Bunların hepsi muhtemel olsa da giriş kısmında geçen “kelamullah tefsirini Türkce tercüme idem”, “sultanlar sultanından istianet dileyüp anun kemali keremine sığınb şuru eyledüm ki kelamullah denizinde balık gibi yüzem ve anı miktaruna göre

⁵⁷ Abdulkerim Abdulkadiroğlu, *Kültürümüzden Esintiler*, s. 459-461.

⁵⁸ Ahmet Topaloğlu, "Kur'an-ı Kerim'in İlk Türkçe Tercümeleri ve Cevâhirü'l-Asdâf", *Türk Dünyası Araştırmaları*, sy. 27 (Aralık 1983), s. 58-66.

tefsir idem”⁵⁹ gibi ifadeler bize ciddi ipuçları sunmaktadır. “Kelamullah tefsirini Türkçe tercüme idem” ifadesini Kelamullah’a yeni, orjinal bir tefsir yazayım şeklinde de anlayabiliriz, yapılmış bir Kuran tefsirini Türkçe’ye tercüme edeyim şeklinde de anlayabiliriz. “Kelamullah denizinde balık gibi yüzem ve anı miktaruna göre tefsir idem” ifadelerinden ise tamamen yeni bir tefsir ortaya koyma gayreti içerisinde olduğu anlaşılmaktadır. Bizim bu konudaki tedkiklerimiz ise bizi şu sonuca götürdü: Yazarımız Semerkandî’nin *Bahru’l-Ulum* adlı tefsiri temel alarak, birçok tefsir kitabından da yararlanarak orijinal bir tefsir ortaya koymuştur.

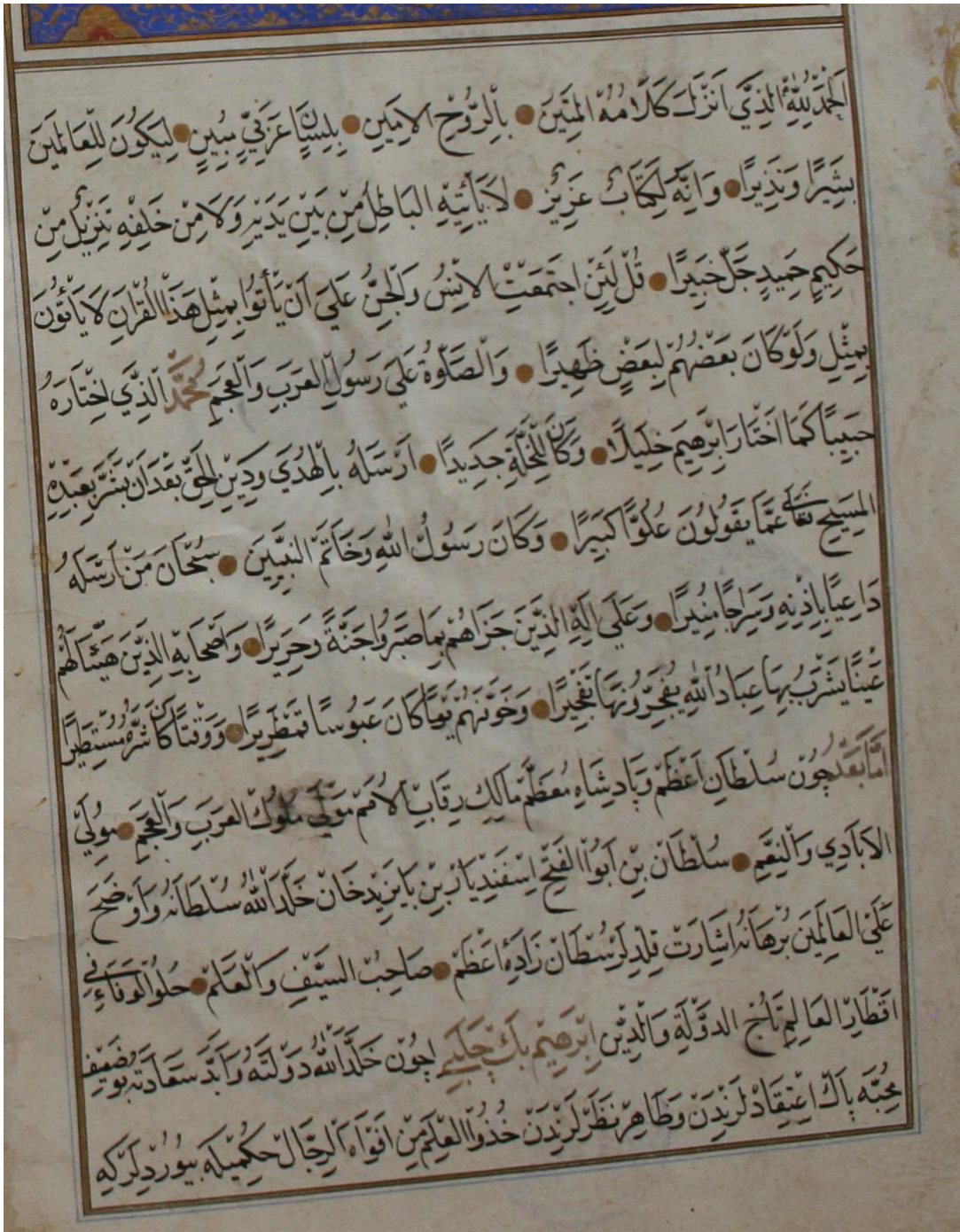
Bu eserde, bir ifade akıcılığı/açıklığı görülmektedir. Bunun başka bir eserden tercümede korunması pek mümkün olmamaktadır. Bu akıcılığı/açıklığı Fuat Köprülü “...47 muhtelif nüshaları mevcut olan bu eser, 15. yüzyılda bütün Anadolu ve Rumeli’deki umumi edebiyat lisanı ile yazıldığı cihetle bunu Kastamonu lehçesi mahsulü saymak tamamıyla yanlıştır.” sözleriyle ortaya koymaktadır.⁶⁰

Bir eserin giriş kısmı eser hakkında genel bilgiler verdiği, çok önemli ipuçları sunduğu için bu bölümü olduğu gibi burada vermeyi uygun bulduk. Aşağıda ilk iki varağını verdiğimiz fotoğraflar çalışmamızda kullandığımız Vahit Paşa Yazma Eserler Kütüphanesi 1066 numarada kayıtlı olan *Cevahiru’l-Esdaf* nüshasına aittir.

---

⁵⁹ *Cevahiru’l-Esdaf*, Vahit Paşa Yazma Eserler Kütüphanesi, nr. 43 Va 1066, vr. 2a; bk. *Kültürümüzden Esintiler*

⁶⁰ Abdülkerim Abdulkadiroğlu, *Kültürümüzden Esintiler*, s. 466.

“Elhamdülillahillezi enzele kelamehü'l-mübin. Bi ruhi'l-emin. Bilisanin Arabîyyin mübin. Liyeküne lil âlemine beşiran ve nezira. Ve innehü lekitabün aziz. La ye'tihi'l-batılü min beyni yedeyhi vela min halfihi tenzilün min hakimim hamidin

celle habira. Kul leinictemeati'l-insü vel cinnü ala en ye'tü bimisli haze'l-Kur'ani la ye'tüne bi misli velev kane ba'zuhüm li ba'zin zahira.⁶¹

Vessalatü ala Rasuli'l-Arabî ve'l-acemi Muhammedinillezi ihtarahu habiben kema ehtara ibrahime halila. Ve kane lil halleti cedida. Erselehü bil hüda vedîni'l-hakki ba'de en beşşara bi abdihi'l-mesihî Teâla amma yekûlune uluvven kebira. Ve kane rasulullahi ve hatemen nebiyyin. Sübhane men erselehü daiyen bi iznihi ve siracen münira. Ve ala alihillezine cezahüm bima saberu cenneten ve harira. Ve eshabihillezine heyvien lehüm aynen yeşrabü biha ibadullahi yüfecciruneha tefcira. Ve havvefehü yevmen kane abüsen kamtarira.⁶²

Ve vakten kane şerruhu müstetîra amma badü çün sultanı azam ve padişahı muazzam maliki rikabil ümem mevlayı mülükil Arabî vel acem. Müli'l-eyadî ve'n-niam. Sultan bin ebü'l-feth İsfendiyar bin Bayezid han halledellahü sultanehü ve evdaha alel âlemine burhanehü işaret kıldılar sultan zade-i azam sahibü's-seyf ve'l-alem (kalem). Hülü'l-vefai fi aktari'l-alemi tacü'd-devleti ve'd-dîn İbrahim Beg Çelebi için halledellahü devletehü ve ebbede seadetehü muhibbe pak itikatlarından ve zahir nazarlarından huzü'l-ilme min efvahe'r-rical hükmiyle buyurdılar ki:⁶³

⁶¹ *Cevahiru'l-Esdaf*, Vahit Paşa Yazma Eserler Kütüphanesi, nr. 43 Va 1066, vr. 1b

⁶² *Cevahiru'l-Esdaf*, Vahit Paşa Yazma Eserler Kütüphanesi, nr. 43 Va 1066, vr. 1b

⁶³ *Cevahiru'l-Esdaf*, Vahit Paşa Yazma Eserler Kütüphanesi, nr. 43 Va 1066, vr. 1b

Kalamullah tefsirini Türkçe tercüme idem. Evvelinden ahirine değin. Ta halvetlerinde müTeâla kılalar. Mübarek hatırları safa bulup andan hemişe haz alalar. Dar-ı ahirette onunla dost rızası bulalar. Eyle olsa ben biçare dahi muvafakat yolın dutup -ediullahe ve ediurrasüle ve ülül emri minküm- mücibile boyun sunup ol sultanlar sultanından istianet dileyüp anun kemali keremine sığınıb şuru eyledüm ki kalamullah denizinde balık gibi yüzem ve anı miktaruna göre tefsir idem. Niçe latayif yüzinden niçe garaibi yanagından nikab götürem. Ol hub nüktelerun cemalini

arza kılam ve ol nazik vecihlerini teferruc ittürem. Canu dil bi huş olub feteberakkallahu ahsenül halikin diyeler. ⁶⁴

Ve hem muhlisim didüğüme burhan ve delil gösterüb bu azucuk ömür içinde inşaallah bir hayır yadigar kılam. Anlarum zahir nefeslerinden bir alkış alam. Dünyada rahmete ve rahatuma sebep ola. Bu fani evden gitsem necatıma sebep ola ilahi hazretünden dilerim kim ben zaifüne inayetiyle kılasın. Ben miskinine medet idesin. Ben biçareni unutturmayasın tevfikünle tamam itmek arzani kılasın. Bu kitabımı kim adını *Cevahiru'l-esdaf* kıldum ol hazrete mübarek kılasın. Keremünden sa'yimi zayi kılmayasın. Ente hasbi ve ni'mel vekil. ⁶⁵

Euzübillahimineşşeytanirric'îm...⁶⁶,

Bir kitabın mukaddimesi, o kitabın özeti olarak da görülebilir, kitap hakkında hülasa bilgiler ortaya koyduğu söylenebilir. Gerçektende yukarıdaki kısımlar incelendiğinde tefsir hakkında ciddi bilgiler ortaya koymakta, bir yönüyle *Cevahiru'l-esdaf*'ı kısaca tarif etmektedir. Eserin kimin isteğiyle kaleme alındığı, kim zamanında ortaya konulduğu, eserin telif edilmesiyle nelerin amaçlandığı gibi bilgiler bu kısımda verilmiştir. Zaten bu bilgiler eserin müellifi, yazılış yeri ve tarihi gibi ilerleyen kısımlarda inceleyeceğimiz birçok konuda bize ışık tutacaktır.

⁶⁴ *Cevahiru'l-Esdaf*, Vahit Paşa Yazma Eserler Kütüphanesi, nr. 43 Va 1066, vr. 2a

⁶⁵ *Cevahiru'l-Esdaf*, Vahit Paşa Yazma Eserler Kütüphanesi, nr. 43 Va 1066, vr. 2a

⁶⁶ *Cevahiru'l-Esdaf*, Vahit Paşa Yazma Eserler Kütüphanesi, nr. 43 Va 1066, vr. 2a

II. BÖLÜM

1. CEVAHİRÜ'L-ESDAF'IN GENEL TANITIMI

1.1. Cevahiru'l-Esdaf'ın Müellifi

Cevahiru'l-Esdaf'ın müellifi ya da müterciminin kimliği hakkında hiçbir kesin bilgiye sahip değiliz. Giriş kısmında yazar İsfendiyar bin Bayezid'in emriyle eseri yazmaya başladığını ifade eder. Kendi gücüne göre bu işi başarmaya çalışacağını, bu kısa ömür içinde hayırlı bir hatıra bırakmak hedefinde olduğunu söyler. Bunu yazmakla dünyada rahat edeceğine, ahirette de kurtuluşa ereceğine inandığını söyler. Eseri tamamlayabilmek için Allah'a dua eder. Bu arada kendi, adından bahsetmediği gibi, kimliği hakkında ipucu sayılabilecek bir işaretle de bulunmaz.⁶⁷

Abdulkerim Abdulkadiroğlu, Cevahiru'l-Esdaf'ın müellifi kendi adından bahsetmediği gibi, kimliği hakkında da bir işaretle bulunmamasının sebebini ilmi tevazua ve samimiyete bağlar. Bir kısım ulemanın da Kur'an'la ilgili eserlerinin sonuna edeplerinden isimlerini yazmadıklarını belirtir.⁶⁸ Fakat değerlendirmelerin daha isabetli olması açısından keşke böyle bir eserin müellifi/mütercimi belli olsaydı.

Yaşar Yücel, İsfendiyar b. Bayezid'in, Candaroğulları Beyliğinin sekizinci beyi olduğunu, Candaroğulları'nın XIV. yüzyılın başlarında Kastamonu ve Sinop civarında kurulan bir Türk beyliği olduğunu, Çobanoğulları Beyliği'nin yerini alarak tarih sahnesine çıktığını, devirle ilgili kaynakların yetersizliği tarihi birçok bilgiyi tam olarak bilmemize engel olduğunu dile getirir.⁶⁹ Bu da bizim araştırmamıza konu olan eserdeki belirsiz olan yönleri tespitimizi zorlaştırmaktadır.

Katib Çelebi, *Keşfu'z-zünun* adlı eserinde *Cevahiru'l-esdaf* maddesinde “Türkçe bir tefsir olup İsfendiyar bin Bayezid'in talebiyle devrin alimlerinden bir

⁶⁷ Ahmet Topaloğlu, "Kur'an-ı Kerim'in İlk Türkçe Tercümelere ve Cevâhirü'l-Asdâf", *Türk Dünyası Araştırmaları*, sy. (Aralık 1983), s. 58-66.

⁶⁸ Abdulkerim Abdulkadiroğlu, *Kültürümüzden Esintiler*, s. 459-470.

⁶⁹ Yaşar Yücel, "Candaroğulları", *DİA*, VII, 147.

alim yazmıştır” demiştir.⁷⁰ Bu konuda araştırmaları olan Prof. Dr. Ahmet Topaloğlu “O tarihten bu yana, bu adı bilinmeyen, “alim” hakkında yeni bilgiler edinebileceğimiz bir vesikaya rastlanmamıştır veya varsa bile biz böyle bir vesikayı henüz göremedik.” demiştir.⁷¹

Cevahiru'l-esdaf müellifi ya da mütercimi konusunda Prof. Dr.Abdulkerim Abdulkadiroğlu “Cevahiru'l-Esdaf'ın müellifi veya mütercimi meselesi” adlı bir tebliğ sunmuştur. Bu tebliğe bir takım ipuçlarından yararlanarak eserin müellifi hakkında tahminlerde bulunmuştur.⁷²

İsmail Hakkı Uzunçarşılı(.1977)⁷³, Ali Emiri Efendi'den(.1924)⁷⁴ naklen, *Cevahiru'l-esdaf* müellifinin Çankırılı olduğunu, İsfendiyar Bey'in hocası olduğunu nakleder. Kendi kanaati olarak da “Tefsir Alaaddin” olarak bilinen Müfessir Alaaddin'in bu eserin müellifi olabileceğini muhtemel görmektedir. Ancak bir kısım tarihi veriler ışığında değerlendirmeler yapan Abdulkerim Abdulkadiroğlu bunun pek mümkün olamayacağını, bu ihtimali zayıflatan bazı delillerin mevcut olduğunu tebliğinde belirtmektedir. Özellikle Müfessir Alaaddin'in(.776/1374) vefatı ile Cevhiru'l-Esdaf'ın takribi yazılış tarihleri arasında 25-30 yıllık bir fark olduğunu tarihi verilerden yararlanarak ortaya koymuştur. Hatta bir mezar kitabesine göre bu fark 100 yılı bile geçtiğini, dolasıyla Tefsir Alaaddin'in bu kitabın müellifi olma ihtimali çok zayıflamış olduğunu söyler.⁷⁵

Abdulkadiroğlu, Müfessir Alaaddin'in Farsça yazdığı tefsiri, Arapça'ya çevirmesi için Abulmuhsin en-Nisabur'ye emir ve havale etmesinden bahseder. Fakat böyle olmasının meseleyi zmediğini, çünkü bu sefer Arapça'dan Türkçe'ye eviri için başka birisi gerekir ve eserde mevcut olan ifade sıcaklığını, selasetini vermesi çok zorlaştığını ifade eder. *Cevahiru'l-Esdaf*'ın müellifi meselesinde başka bir ihtimalin ise Kastamonu'da “Yılanlı Dergahı” olarak bilinen dergahın kurucusu şeyh Abdulfettah-ı Veli(.671/1272)'nin silsilede torunu Mustafa Tefsir(vefat tarihi

⁷⁰ Katip Çelebi, *Keşfu'z-zünun an esami'l-kütub ve'l-fnun*, s. 612

⁷¹ Ahmet Topaloğlu, a.g.m., *Türk Dünyası Araştırmaları*, sy. 27 (Aralık 1983), s. 58-66.

⁷² Abdulkerim Abdulkadiroğlu, *Kültürümüzden Esintiler*, s. 459-470.

⁷³ Mehmet İşpirli, “İsmail Hakkı Uzunçarşılı”, *DA*, XLII, 264.

⁷⁴ Mehmet Serhan Tayşi, “Ali Emir Efendi”, *DA*, II, 390.

⁷⁵ Abdulkerim Abdulkadiroğlu, *Kültürümüzden Esintiler*, s. 459-470.

bilinmiyor) isminde bir kişinin olabileceği ihtimali üzerinde durur. Buradaki “Tefsirî” lakabı dikkate şayandır. İsfendiyar bin Bayezid Han’ın oğlu İbrahim Beyin doğum ve vefat tarihleri tam olarak bilinmiyor, eğer net bir tarih olsaydı bu konudaki tahminin isabet payı daha fazla olacaktı. İsfendiyar Bey’in 55 yıl bey olduğu, 843/1440’da da İbrahim Bey’in beyliğe geçtiği, beyliğininse 3 yıl sürdüğü düşünüldüğünde, Mustafa Tefsirî’nin bu tefsirin müellifi olma ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Tefsirin 803/1400 yıllarından önce yazılmış olması ya da en son 808/1405 civarında yazılmış olması sonucu pek fazla etkilemeyecektir. Çünkü o dönemde eğitim öğretim dört yaşlarında başlamakta, İbrahim Bey’in hem babasının uzun süren beyliği, hem de kendi beyliğinin kısa sürmesi düşünüldüğünde ileri yaşlarda bey olduğu anlaşılmaktadır. Bu ihtimaller, “Mustafa Tefsiri bu eserin müellifi ya da mütercimi olamaz mı?” sorusunu haklı olarak gündeme getirmektedir.⁷⁶

1.2. Cevahirü'l-Esdaf’ın Yazıldığı Yer Ve Yazılış Tarihi

Cevahirü'l-Esdaf’ın adı bilinmeyen müellifi tefsirinin giriş kısmında eserini, İsfendiyar bin Bayezid Han’ın emriyle, Sultanzade İbrahim Bey Çelebi için yazdığını söyler. İsfendiyar bin Bayezid, Kastamonu ve çevresinde hüküm süren Candaroğulları Beyliğinin sekizinci hükümdarıdır. Bu bakımdan eserin yazıldığı yeri ve tarihi daha iyi anlayabilmek için Candaroğulları Beyliği hakkında kısa bir bilgi vermek istiyoruz.⁷⁷

Abdulkadiroğlu, Candaroğulları Beyliğininin, Kastamonu ve Sinop civarında XIV. yüzyılın başlarında kurulan bir Türk beyliği olduğunu, Çobanoğulları Beyliği’nin yerini alarak tarih sahnesine çıktığını, dönem hakkında kaynakların yetersizliği beyliğin tarih sahnesine tam olarak ne zaman çıktığını bilmemize engel olduğunu dile getirir.⁷⁸ Dolayısıyla bu da bizim araştırmamıza konu olan eserin yazarını/eserin yazılış tarihini net olarak bulmamızı zorlaştırmaktadır.

⁷⁶ Abdulkerim Abdulkadiroğlu, *Kültürümüzden Esintiler*, s. 468-470.

⁷⁷ Ahmet Topaloğlu, "Kur'an-ı Kerim'in İlk Türkçe Tercümeleleri ve Cevâhirü'l-Asdâf", *Türk Dünyası Araştırmaları*, sy. 27 (Aralık 1983), s. 58-66.

⁷⁸ Yaşar Yücel, "Candaroğulları", *DİA*, VII, 147

Topaloğlu, beylik hakkında şu bilgileri verir: “Beyliğin ismi, hanedanın kurucusu olan Şemseddin Yaman’ın, Kastamonu valisi Muzaffereddin Yavlak Arslan’ın muhafızı yani “candarı” olmasından dolayı Candaroğulları diye bilinir. Ayrıca bu beylik, yarım asra yakın uzun bir süre beylik yapan İsfendiyar Bey’e izafeten “İsfendiyaroğulları”, ve son bey Kızıl Ahmed Bey’e izafeten “Kızıl Ahmedlü” adıyla da anılmıştır. Tahmini 1292 yılında kurulan Candaroğulları beyliği ile Osmanlılar arasında münasebet, Osmanlı tarihinde “kötürüm” unvanıyla anılan Celaledin Bayezid (1366-1385) zamanında başladı. Bu hükümdarın son yıllarında oğulları İskender ile Süleyman arasında çıkan bir anlaşmazlıkla Süleyman, kardeşini öldürerek I. Murad’a sığınmış ve Osmanlı kuvvetlerinden yardım alarak Kastamonu’yu ele geçirmişti. Kötürüm Bayezid ölünce, yerine Sinop’ta olan diğer oğlu İsfendiyar Bey’in geçmesiyle Candaroğulları beyliği Sinop ve Kastamonu şubeleri olmak üzere ikiye ayrılmıştı. 1392 yılında Yıldırım Bayezid Kastamonu üzerine yürüyüp Süleyman Bey’i mağlup ederek öldürmüş ve beyliğin bu şubesine son vermişti. Böylece Sinop’ta hüküm süren İsfendiyar (1392-1440) beyliğin tek temsilcisi olarak kalmıştı.”⁷⁹

Yücel ise beylik hakkında şunları kaydeder: “İsfendiyar, Timur’un Anadolu’da gücünün hissedilmesinden sonra onun etrafında toplanan beyler arasında oldu. Yıldırım Bayezid’in Ankara Savaşı’nda (1402) yenilmesi üzerine Timur, İsfendiyar Bey’e, kendisiyle birlikte Batı Anadolu seferine katılmasından dolayı Çankırı ve Kalecik’i verdi. Ayrıca İsfendiyar Kastamonu dahil beyliğin eski topraklarına tekrar sahip oldu. Böylece Timur’a tâbi olan İsfendiyar Bey Candaroğulları Beyliği’nin başına geçti. Timur’un Semerkant’a dönmesinden sonra Yıldırım’ın oğulları arasında taht kavgaları çıktı. Bu kavgalara karışan İsfendiyar Bey’in güçlü şehzadeye karşı zayıfı tutarak mücadelelerin uzamasını sağlamaya çalıştığı görülmektedir. Mustafa Çelebi’yi Düzmece Mustafa olayında, Bedreddin’i Şeyh Bedreddin olayında destekledi. Ancak Osmanlı padişahına sığınan oğlu Kasım’ın Kastamonu ve Çankırı dolaylarının kendisine verilmesini istemesi, Çelebi Mehmed’in de onu desteklemesi iki ülke arasındaki ilişkilerin iyice bozulmasına sebep oldu. Çelebi Mehmed’in bu yerleri Kasım’a terk etmesi teklifini İsfendiyar

⁷⁹ Ahmet Topaloğlu, agm, *Türk Dünyası Araştırmaları*, sy. 27 (Aralık 1983), s. 58-66.

Bey reddedince, Osmanlı padişahı Kastamonu'ya yürüdü ve İsfendiyar'ın çekildiği Sinop'u muhasara etti. Çaresiz kalan Candaroğlu beyi Osmanlılara tâbi oldu. Osmanlı himayesindeki Kasım Bey'e Ilgaz dağı sınır kabul edilerek istediği yerler verildi. Böylece Candaroğulları Beyliği tekrar ikiye bölündü. Ancak Çelebi Mehmed'in ölümünden sonra İsfendiyar Bey harekete geçip, oğlu Kasım'ı Çankırı, Kalecik ve Tosya'dan çıkardı.”⁸⁰

Yine Yücel, Candaroğulları hakkında şu bilgileri kaydeder: “Çelebi Mehmet'in yerine geçen II. Murad'ın İsfendiyar Bey'e karşı kuvvet göndermesi üzerine barış yapıldı. Çelebi Mehmed'in küçük oğlu Mustafa'nın ağabeyi II. Murad'a karşı ayaklanması olayında İsfendiyar Bey, Şehzade Mustafa'yı destekledi ve Taraklı-Borlu'ya kadar ilerledi. Şehzadenin öldürülmesinden sonra Bolu-Gerede arasında yapılan savaşı kaybederek Sinop'a çekildi ve tekrar Osmanlı tâbiyetini kabul etti. Osmanlı kuvvetleri İsfendiyar Bey'i takip ederek Kastamonu ve Bakır Küresi'ni aldılar. Bunun üzerine küçük oğlu Murad başkanlığında gönderdiği bir heyet aracılığıyla İsfendiyar Bey barış istedi. Devlet adamlarına hediyeler yolladı ve mektuplarla barış için aracı olmalarını rica etti. Torunu Hatice Sultan'ın Osmanlı padişahıyla evlenmesi teklifinde de bulundu. Devlet adamlarının araya girmesiyle barışa razı olan II. Murad, Hatice Sultan'la evlendi. 1423 yılında yapılan anlaşma ile Kasım Bey'e istediği yerler geri verildi. Kastamonu ve Bakır Küresi İsfendiyar Bey'e Bakır Küresi hasılatının önemli bir kısmını göndermek ve gerektiğinde Osmanlı Ordusunu desteklemek şartıyla verildi. 1412-1429 yılları arasında Memlük Sultanlığı ile de dostça münasebetlere giren İsfendiyar Bey, fırsat buldukça Osmanlılar aleyhine faaliyetlerde bulunmaktan da geri durmamıştır. İbrahim Bey, babası İsfendiyar Bey'in 842'de (1439) ölümü üzerine yerine geçti. Unvanı Taceddin olan bu hükümdar zamanında önemli bir olay olmadı. II. Murad'ın eniştesi ve kayınpederi olan Taceddin İbrahim Bey 1443 yılında Sinop'ta öldü.”⁸¹

Topaloğlu'nu verdiği bilgiye göre İbrahim Bey'in ölünce İsmail Bey beyliği devralmış, ondan sonra da küçük kardeşi Kızıl Ahmed Candaroğulları'nın son Bey'i

⁸⁰ Yaşar Yücel, “Candaroğulları”, *DİA*, VII, 147.

⁸¹ Yaşar Yücel, “Candaroğulları”, *DİA*, VII, 147.

olmuştur. 1461 yılında Candaroğulları beyliği Fatih tarafından ortadan kaldırılmış. Böylece, 169 yıl devam eden (1292-1461) bu beylik de tarihe karışmıştır.⁸²

Eserin yazılış tarihini yaklaşık olarak bu tarihi bilginin ışığı altında tesbit etmek mümkündür. Eserinin giriş kısmında Müellif, İsfendiyar Bey'den bahsederken “sultan-ı a’zam ve padişah-ı mu’azzam... Mevla müluki’l-Arabî ve’l-acem...ebu’l-feth İsfendiyar bin Bayezid Han” der. Bu çok mübalağalı övgü sıfatları arasında, İsfendiyar için kullanılan “ebu’l-feth” lakabı eserin yazıldığı tarih hakkında bize bir ipucu verebilir. “Ebu’l-feth” lakabı bilindiği üzere fetihleriyle meşhur, dünya tarihine geçmiş fetihlerde bulunmuş kişiler için, Osmanlıda ise özellikle Fatih Sultan Mehmed için kullanılmıştır.⁸³

Tarihi verilere göre İsfendiyar Bey için “Mubarizü’-d-din” ve “İftiharu’-d-din” lakapları kullanılmıştır. Öyle anlaşılıyor ki Cevahirü’l-Esdaf’ın müellifi “ebu’l feth” lakabını, İsfendiyar’ın Osmanlılara karşı kazandığı zaferlere işaret için kullanmıştır. Bunlar da Ankara Savaşından sonra 1402 başlayan ve 1417 yılında İsfendiyar’ın Sultan Mehmet’e yenildiği bazı şehirleri ona terk etmeğe mecbur olduğu zamana kadar süren bir devrededir.⁸⁴

İşte *Cevahirü’l-esdaf* İsfendiyar’ın 15 yıl kadar süren (1402-1417) bu parlak hükümdarlık devresinde yazılmış olmalıdır. Zajaczkowski de bu noktadan hareket ederek, eserin yaklaşık olarak 1405 yılında kaleme alınmış olabileceğini ileri sürer. Her halükarda *Cevahirü’l-esdaf* 15. Yüzyılın ilk 20 yılı içinde yazılmıştır.⁸⁵

Bursalı Mehmed Tahir Efendi, Delilü’t-Tefasir adlı eserinde asırlar boyunca meydana getirilmiş Kur’an tefsirlerinden⁸⁶ bahsederken Cevahirü’l-Esdaf’ın 1394(797) ila 1429(833) tarihleri arasında yazılmış olacağını kaydetmiştir.⁸⁷

⁸² Ahmet Topaloğlu, "Kur'an-ı Kerim'in İlk Türkçe Tercümelere ve Cevâhirü'l-Asdâf", *Türk Dünyası Araştırmaları*, sy. 27 (Aralık 1983), s. 58-66.

⁸³ Ahmet Topaloğlu, "Kur'an-ı Kerim'in İlk Türkçe Tercümelere ve Cevâhirü'l-Asdâf", *Türk Dünyası Araştırmaları*, sy. 27 (Aralık 1983), s. 58-66.

⁸⁴ Ahmet Topaloğlu, "Kur'an-ı Kerim'in İlk Türkçe Tercümelere ve Cevâhirü'l-Asdâf", *Türk Dünyası Araştırmaları*, sy. 27 (Aralık 1983), s. 58-66.

⁸⁵ Ahmet Topaloğlu, "Kur'an-ı Kerim'in İlk Türkçe Tercümelere ve Cevâhirü'l-Asdâf", *Türk Dünyası Araştırmaları*, sy. 27 (Aralık 1983), s. 58-66.

⁸⁶ Ömer Faruk Akün, “Bursalı Mehmed Tahir”, *DİA*, VI, 457.

Abdulkerim Abdulkadiroğlu, *Cevahiru'l-Esdaf*'ın yazılış tarihinin 14. Yüzyılın sonlarında olduğunu kabul eder. Böyle bir kanaate varmasının sebebi kaynaklarda İsfendiyar beyin tahta çıkış tarihindeki farklılıktır. Bu tarih bazılarında 787/1385, bir kısmında ise 795/1392'dir. Yedi sekiz yıllık farklılık eserin yazılış tarihini de yedi sekiz yıl değiştirecektir ki XIV. yy.'ın sonları olması fikrinin dayanak noktası olmaktadır.⁸⁸ Bu farklı değerlendirmeler ışığında bakıldığında XV. yy.'ın başlarında yazıldığı fikrinin daha kuvvetli olduğu görülmektedir.

1.3. Cevahiru'l-Esdaf'ın Kaynakları

Cevahiru'l-esdaf baştan sona okunduğunda kaynak olarak faydalanılan herhangi bir eserin ismini görmek mümkün değildir. Fakat ayetlerin tercüme ve tefsirleri klasik tefsirlerle karşılaştırıldığında, özellikle tefsir kısımlarının diğer eserlerle benzerlik gösterdiği açıkça anlaşılmaktadır. Biz bu bölümde hangi kaynaklardan yararlanmış olabileceği konusunda bazı çıkarımlarda bulunmaya çalışacağız.

Polonyalı bir Türkolog olan Zajaczkowski, *Cevahiru'l-Esdaf*'ın kaynakları üzerinde dururken Taberî, Salebî, Zemahşerî vb. alimlerin tefsirlerinden faydalandığını bazı örnekler vererek ortaya koymuştur.⁸⁹ *Cevahiru'l-Esdaf*'ın faydalandığı kaynaklar hakkında Polonyalı Türkolog'un tespitlerinden başka bir araştırmacının fikir beyanına rastlayamadık. Bu konuda biz, Taberî, Salebî, Zemahşerî gibi tefsirlerden yararlanması yanında en önemli kaynağının Ebu'l-Leys Semerkandî'nin tefsiri olduğunu düşünmekteyiz.

Şimdi bazı örnekler üzerinde durarak kaynak tespiti yapmaya çalışalım.

Örnek 1: “Mukatil eydür: “Amin” duanın sihidür, ok seheri gibi.”⁹⁰ İfadeleri Fatiha suresi okunduktan sonra söylenen “Amin”in tefsirinde geçmektedir. Burada Mukatil b. Süleyman'dan bahsedildiği aşikardır. İlk müstakil tefsir yazarı

⁸⁷ Ahmet Topaloğlu, *Cevahiru'l-Asdaf*, s. 4.

⁸⁸ Abdulkerim Abdulkadiroğlu, *Kültürümüzden Esintiler*, s. 468-470.

⁸⁹ Ahmet Topaloğlu, "Cevahiru'l-Asdaf üzerinde yapılan çalışmalar ve Zajaczkowski'nin Eseri", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, sy. 2 (1986), s. 166.

⁹⁰ *Cevahiru'l-Esdaf*, Vahit Paşa Yazma Eserler Kütüphanesi, nr. 43 Va 1066, vr. 2b

olarak kabul edilen Mukatil b. Süleyman'ın tefsirinden yararlanmış olduğuna dair bize bilgi vermektedir. Ancak Mukatil b. Süleyman'ın tefsirinden birçok müfessir de yararlanmıştır. Müellifimiz diğer tefsirlerden yararlandığı bilgiyi buraya aktarmış olması muhtemeldir.

Nitekim “Amin” ibaresinin açıklandığı kısımda geçen ibarelerin neredeyse hepsi Ebu'l-Leys Semerkandî'nin tefsirinde açıklandığı sırayla aynen geçmektedir. Buna “Mukatil” ismi de dahildir.⁹¹ Tabi burada Ebu'l-Leys'in tefsirinden yararlandığı ihtimali de ortaya çıkmaktadır. Çünkü tercümede geçenlerle Ebu'l-Leys'in tefsirinde geçen açıklamalar aynıdır.

Örnek 2: Yusuf Suresi 88. Ayetin sonunda geçen { إِنَّ اللَّهَ يُجْزِي الْمُتَصَدِّقِينَ }

Ayetinin meali şu şekilde tercüme ve tefsir edilmiştir: “Bedürüsti Allah ıvaz virür sadeka idenlere. Ve Yakub'un aleyhi's-selam mektubın getürmişlerdi. Yazmışıdı “Yakub'dan ki İsrailullah'dur. İshak oğlıdur Zebihullah'dur. İbrahim oğlıdur ki Halilullah'dur. Aziz-i Mısır'a. Emma badü. Bilesiz ki biz bir belakeş tayifeyüz. Dedemi Nemrud bağladı, elini ayagını od'a atdı. Allah od'ı ana gülistan eyledi. Babamı dedem basdı ki kurban ideydi. Tanrı altun boynuzlu koç gönderdi. Anı bugazlatmadı ve amma bir oğlancugum varıdı Yusuf adlu. Aldılar kardaşları getdiler. Sonra gönlegin kan ile getürdiler. Kurt yedi didiler, anun ucından kör oldum ve birini dahı zindana bırakdun saum ugurladun diyü. İmdi bilmiş olasın ki bizüm belümüzden uğrı gelmez. Anı vir ya seni kırgaram.” Didi. Eyle olsa Yusuf'un gözleri toldageldi.”⁹²

Yukarıda ayetin tefsirinde geçen kıssa birçok tefsirde geçmektedir. Er-Razî'nin *Mefatihü'l-Gayb*'ında, El-Hazin'in *Lübabu't-te'vil fi meani't-tenzil*'inde, Zemahşerî'nin *El-Keşşaf an hakaiki gavamizi't-tenzil*'inde buradaki açıklamalar benzer ibarelerle geçmektedir.⁹³ Müellifin bu üç eserden de bu bilgiler ışığında yaralandığı söylenebilir. Benzer açıklamalar Nisaburi ve Ebussuud tefsirlerinin ilgili

⁹¹ Semerkandi, *Bahru'l-ulum*, I, 19.

⁹² *Cevahiru'l-Esdaf*, Vahit Paşa Yazma Eserler Kütüphanesi, nr. 43 Va 1066, vr. . 214a.

⁹³ Razi, *Mefatihü'l-gayb*, XVIII, 504; Hazin, *Lübabu't-te'vil fi meani't-tenzil*, II, 551; Zemahşerî, *el-Keşşaf an hakaiki gavamizi't-tenzil*, II, 501.

bölümlerinde bulunsa da bu tefsirler söz konusu tefsiri tercümeden sonra telif edildikleri için kaynak olma ihtimalleri yoktur.

Örnek 3: Bakara Suresinin ilk ayeti olan {ٱ} tefsiri yapılırken geçen açıklamalar şu şekildedir: “Manisi, İbn-i Abbas katında: “enallahü a’lemü” demek olur. Yani: “Ben ol Tanrıyam ki allamü’l-guyubam.” Bazılar eydür: “Elif” Allah dimekdür, “lam” Cebrayil dimekdür, “mim” Muhammed dimekdür. Yani: “Ben ol Tanrıyam ki Cebrayil’i Muhammed’e gönderdüm” dimekdür. Şa’bi eydür: “Tanrının gizlü esrarı vardur, peygamberlere inen kitablarda ve Kur’an’un sırrı dahı bu harflerdür, kimesne tertiblerin bilmez. Eger bilseler, dua kılsalar; dua müstecab olur. Zira ki ism-i azam bulardur” İmam-ı Kutrub eydür: “Müşrikler kaçan kim Kur’an inerdi, gavga iderlerdi, işitmeyelüm diyü. Hak Teâla bu hurufı gönderdi kim işitmedüklerini işideler tahayyürde kalalar”⁹⁴

Bu kısımdaki açıklama Ebu’l-Leys’in tefsirinin bir nevi özeti sayılabilir. Rivayet senetlerini çıkarmış, açıklamaları özetlemiş, uygun gördüğü görüşleri Cevahiru’l-Esdaf’ta yazmış. Görüşler açıklanırken kullanılan “ İbn-i Abbas, Şa’bi, İmam-ı Kutrub, bazılar” ifadeleri aynen bu tefsirde geçmektedir.⁹⁵

Yine Huruf-u Mukattaa geçen surelerdeki mukattaa harfleriyle ilgili açıklamalara bakıldığında Ebu’l-Leys’in tefsirinin aynen, ya da özet olarak Cevahiru’l-Esdaf’a yansıdığını görebiliriz. Hatta Ebu’l-Leys’in hece harflerine özel anlam vermediği/tefsir etmediği bazı yerlerde *Cevahiru’l-esdaf* da anlam vermemiş/tefsir etmemiştir. Örnek olarak İbrahim,⁹⁶ Hicr,⁹⁷ Ankebut,⁹⁸ Rum,⁹⁹ Lokman¹⁰⁰ surelerine bakılabilir. Buradaki bilgiler ışığında bakıldığında müellifin Ebu’l-Leys’in tefsirini ana kaynak olarak kullandığını çok net bir şekilde söyleyebiliriz.

⁹⁴ *Cevahiru’l-Esdaf*, Vahit Paşa Yazma Eserler Kütüphanesi, nr. 43 Va 1066, vr. 2b.

⁹⁵ Semerkandi, *Bahru’l-ulum*, I, 20-21.

⁹⁶ Semerkandi, *Bahru’l-ulum*, II, 234.

⁹⁷ Semerkandi, *Bahru’l-ulum*, II, 250.

⁹⁸ Semerkandi, *Bahru’l-ulum*, II, 624.

⁹⁹ Semerkandi, *Bahru’l-ulum*, III, 3.

¹⁰⁰ Semerkandi, *Bahru’l-ulum*, III, 20.

Örnek 4: Bakara Suresi 21. Ayette geçen { يَا أَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا رَبَّكُمُ } tefsiri şu şekilde yapılmıştır: “İy halayık! Kulluk eylen, sizi besleyen Tanrıya. Yani iy kafirler, Tanrınızı birlen ve iy asiler Tanrınıza muti olun. Ve iy münafıklar, Tanrınıza muhlis olun ve iy mutiler, gitdügünüz yolda sabitkadem olun dimek olur.”¹⁰¹

Zemahşerî tefsirinde bu ayetten önceki ayetlerde mü'min, kafir, münafık grupların hallerini, sıfatlarını, sonlarını, Allah katında said ya da şaki olma şartlarını anlattıktan sonra bütün bu gruplara birden hitap edildiğini ifade eder. Hitaptan nelerin anlaşılacağını da açıklar. Bu açıklamalar ise Cevahiru'l-Esdağ'daki açıklamalarla benzeşmektedir.¹⁰²

Sa'lebî'nin tefsirinde اَعْبُدُوا وَحَدُوا وَأَطِيعُوا ibareleri geçer. Bu ibareler Cevahiru'l-Esdağ'da geçen “Tanrınızı birlen, Tanrınıza muti olun, Tanrınıza muhlis olun, gitdügünüz yolda sabitkadem olun” ifadeleriyle yaklaşık aynı anlamları taşımaktadır.¹⁰³ Taberî tefsirinde de tamamen aynı olmasa da benzer ifadeler bulunmaktadır.¹⁰⁴

Ebu'l-Leys tefsirinde bu kısmın açıklaması şu şekilde geçmektedir: يقول للكفار: وحدوا ربكم، ويقول للعصاة: أطيعوا ربكم، ويقول للمنافقين: أخلصوا بالتوحيد معرفة ربكم، ويقول للمطيعين: اثبتوا على طاعة ربكم¹⁰⁵

Bu ibarelerle Cevahiru'l-Esdağ'da geçen ifadeler aynıdır. Bu da Ebu'l-Leys'in tefsirinin Cevahiru'l-Esdağ'ın önemli bir kaynağı olduğu fikrini kuvvetlendiriyor.

Örnek 5: Maide Suresi 103. ayeti şu şekildedir:

{ مَا جَعَلَ اللَّهُ مِنْ بَحِيرَةٍ وَلَا سَائِبَةٍ وَلَا وَصِيلَةٍ وَلَا حَامٍ وَلَكِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا يَفْتُرُونَ عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ وَأَكْثَرُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ } tefsir olarak *Cevahiru'l-esdağ* uzun açıklamalar yapar: “Allah haram kılmadı bahireden bir nesne.” “Bahire” bir deve dür ki beş kez togura ve beşincisi erkek ola, anı putlarına boğazlarlar idi ve etinden erleri yiridi ve dişileri yimezidi. Eger ölse, erenler yirleridi,

¹⁰¹ *Cevahiru'l-Esdağ*, Vahit Paşa Yazma Eserler Kütüphanesi, nr. 43 Va 1066, vr. 5b.

¹⁰² Zemahşerî, *el-Keşşaf an hakaiki gavamizi't-tenzil*, I, 88-93.

¹⁰³ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyan an tefsiri'l-Kur'an*, I, 167.

¹⁰⁴ Taberî, *Camiu'l-beyan fi tevilu'l-Kur'an*, I, 363-365.

¹⁰⁵ Semerkandi, *Bahru'l-ulum*, I, 33.

avratlar yimez idi. Eger dişi togursa, kulagın yırarlarıdı, salarlarıdı, südini erenler yirleridi, avratlar yimez idi. Eger ölse, er avrat üşerler idi, yirleridi. Ve ne sayibeden bir nesneyi, yani sayibeyi de Allah haram itmedi. “Sayibe” ol dışidür enamdan, kaçan ki birisi seferden gelse, ya hastalıktan sagılsa, bir deveyi salıvirürleridi putları içün, milklerinden çıkarurlar idi ve yüki andan men iderleridi ve andan toganlar erlerün olurdu, avratlara nesne yok idi. Ve ne vasileden bir nesneyi, yani vasileyi de Allah haram itmedi. “Vasile” ol koyundur ki yedi kez kuzuladı ve yedincisi erkek oldu, anı putlarına boğazlarlar idi. Eti erenlerün olurdu, avratlara nesne yok. Eger dişi togursa, kalan koyunlar gibi olurdu. Eger ikiz olsa, ikisi bile haram olurdu ve ol ikinün menfaatı erün olurdu avrata nesne yok. Kaçan ki ölse, hem ere hem avrata olurdu. Ve ne hamdan bir nesneyi yani Ham’ı da Allah haram itmedi.”Ham” ol erkek devedür ki aygır ola. Kaçan ki oğlunun oğlu binile salarlar idi. Kaçan ki ölse, er ü ve avrat yirleridi. Andan sonra, bunları Tanrı buyurdu, dirler idi, hal bu ki Tanrı buyurmadı, kafirler kendü kendüden haram iderler idi. Ve lakin şunlar ki kafir oldılar Tanrı üzerine yalan çıkarurlar. Ve ekseri anlarun anlamazlar.”¹⁰⁶

Keşşaf tefsirinde buradaki açıklamalar bazı farklılıklarla beraber mevcuttur.¹⁰⁷ Taberî ve Salebî tefsirlerinde birçok farklı açıklamaları barındırmakla beraber *Cevahiru'l-Esdaf*'daki açıklamaların bir kısmı bulunmaktadır.¹⁰⁸ Beydavî ve Kurtubî tefsirlerinde de bazı farklılıklarla buradakine benzer açıklamalar bulunmaktadır.¹⁰⁹

Ebu'l-Leys'in tefsirine bakıldığında ise *Cevahiru'l-esdaf*'da nerdeyse açıklamaların sırası bile değiştirilmemiştir.¹¹⁰ Bu da Ebu'l-Leys'in tefsirinin muhtevasının bazen aynen, bazen de özet olarak *Cevahiru'l-Esdaf*'a girdiğini gösteriyor.

Örnek 6: A'raf suresi 12. ayeti şu şekildedir:

¹⁰⁶ *Cevahiru'l-Esdaf*, Vahit Paşa Yazma Eserler Kütüphanesi, nr. 43 Va 1066, vr. 112a.

¹⁰⁷ Zemahşeri, *el-Keşşaf an hakaiki gavamizi't-tenzil*, c1, s684-685

¹⁰⁸ Taberî, *Camîu'l-beyan fi tevilu'l-Kur'an*, XI, 116-136; Sa'lebi, *el-Keşf ve'l-beyan an tefsiri'l-Kur'an*, IV, 114-115.

¹⁰⁹ Beydavî, *Envaru't-tenzil ve esraru't-te'vil*, II, 146; Kurtubi, *el-Camîu'l-Ahkamu'l-Kur'an*, VI, 335-341.

¹¹⁰ Semerkandi, *Bahru'l-ulum*, I, 423.

{ قَالَ مَا مَنَعَكَ أَلَّا تَسْجُدَ إِذْ أَمَرْتُكَ قَالَ أَنَا خَيْرٌ مِنْهُ خَلَقْتَنِي مِنْ نَارٍ وَخَلَقْتَهُ مِنْ طِينٍ }

Cevahiru'l-Esdaf'ta geçen açıklaması şu şekildedir: “Tanrı eyitdi: “Ne men itdi seni, secde kılmakdan, ben buyurdugum vakt?” İblis eyitdi: “Ben andan yegregem, beni oddan yaratdun ve anı balçıkdan yaratdun.” İmdi kıyas, nas beraberinde fasiddür. Hal bu ki balçık münbiddür, od mühlikdür.”¹¹¹

Bu ayette geçen tefsiri, Ebu'l-Leys'in tefsirinde daha uzun açıklama şeklinde olsa da buradaki açıklamaların paralelindedir.¹¹² Kurtubî dört farklı açıdan şeytanın kıyasının insanlar nazarında merdud olduğunu açıklar. Fakat *Cevahiru'l-Esdaf*'ın açıklamalarıyla tam olarak aynı değildir.¹¹³ Sa'lebî tefsirinde beş vecihle şeytanın kıyasında hata ettiğini açıklamaktadır. Lakin *Cevahiru'l-Esdaf*'ın açıklamalarının bir kısmını içerse de aynı değildir.¹¹⁴

Örnek 7: Enbiya Suresi 105. Ayeti şu şekildedir:

{ وَلَقَدْ كَتَبْنَا فِي الزَّبُورِ مِنْ بَعْدِ الذِّكْرِ أَنَّ الْأَرْضَ يَرِثُهَا عِبَادِيَ الصَّالِحُونَ }

Cevahiru'l-Esdaf'da meali: “Ve tahkik yazduk biz Zebur'da yani yazılan Kitablarda Tevrat gibi, Zebur gibi, İncil gibi Levh-i Mahfuz'dan sonra. Bedürüsti uçmak yerini miras alır benüm salih kullarum.”¹¹⁵

Bu ayete meal verirken “zikir” kelimesi Levh-i Mahfuz olarak değerlendirilmiştir. Zemahşerî “zikr” kelimesini levh olarak tefsir etmiş,¹¹⁶ Beydavî, Ebu'l-Leys ve Maturidî tefsirlerinde “Levh-i Mahfuz” diye manalandırmıştır.¹¹⁷ Bu değerlendirme birçok tefsir kitabında da vardır. Taberî, Kurtubî gibi bazı tefsirlerde ise Allah katında semadaki ümmü'l-kitab şeklinde anlamlandırma yapılmıştır.¹¹⁸

¹¹¹ *Cevahiru'l-Esdaf*, Vahit Paşa Yazma Eserler Kütüphanesi, nr. 43 Va 1066, vr. 136b.

¹¹² Semerkandi, *Bahru'l-ulum*, I, 505.

¹¹³ Kurtubi, *el-Camiu'l-ahkamu'l-Kur'an*, VII, 167-173.

¹¹⁴ Sa'lebi, *el-Keşf ve'l-beyan an tefsiri'l-Kur'an*, IV, 218-219.

¹¹⁵ *Cevahiru'l-Esdaf*, Vahit Paşa Yazma Eserler Kütüphanesi, nr. 43 Va 1066, vr. 279b.

¹¹⁶ Zemahşerî, *el-Keşşaf an hakaiki gavamizi't-tenzil*, III, 138.

¹¹⁷ Maturidî, *Tevilatü'l-Kur'an*, VII, 382; Beydavi, *Envaru't-tenzil ve esraru't-te'vil*, IV, 2; Semerkandi, *Bahru'l-ulum*, II, 444.

¹¹⁸ Taberî, *Camiu'l-beyan fi tevilu'l-Kur'an*, XVIII, 547-550; Kurtubi, *el-Camiu li-ahkamu'l-Kur'an*, XI, 349.

1.4. Cevahiru'l-esdaf İle İlgili Yapılan Çalışmalar

Bildiğimiz ilk çalışma Polonyalı bir Türkolog olan Zajaczkowski'nin, Cevahiru'l-esdaf hakkındaki çalışmasıdır. Bu çalışmayı Zajaczkowski, Türk dili hatırası olarak çalışmış ve eser olarak neşretmiştir. Cevahiru'l-esdaf hakkındaki bu çalışma kapsamlı bir şekilde eseri incelemiştir. Eserin yazıldığı yer, tarih hakkında bilgilerin yanında imla, fonetik ve dil özelliklerinden bahseder. Eserin aslı iki bölümden meydana gelir: Seçilmiş metinler ve sözlük. Yani eserin tamamını ihtiva etmemektedir. Ayrıca Ahmet Topaloğlu sözlük kısmıyla ilgili esere ciddi eleştiriler yapmıştır. Böyle olmasına rağmen yazıldığı tarihlerde *Cevahiru'l-esdaf* hakkındaki en kapsamlı ve kıymetli çalışma Polonyalı bir Türkolog olan Zajaczkowski'in eseridir. Ahmet Topaloğlu, *Cevahiru'l-Asdaf Giriş-Metin-Sözlük* isimli bir doçentlik tezini 1982 yılında hazırlamıştır. Bu tarihe kadar yapılan en kapsamlı çalışmalardan biri olmuştur. Bu eser ilk on cüzün tefsirini, sözlüğünü, nüshalar arası karşılaştırmaları içinde barındırmaktadır.¹¹⁹

Cevahiru'l-esdaf üzerine farklı çalışmalar yapan Ahmet Topaloğlu, "Kur'an-ı Kerim'in İlk Türkçe Tercümelere ve Cevâhirü'l-Asdâf" adlı makalesini *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*'nde 1983 yılında neşretmiştir.¹²⁰ Yine aynı yazar "Cevahiru'l-Asdaf üzerinde yapılan çalışmalar ve Zajaczkowski'nin Eseri" adlı makalesini de *Türklük Araştırmaları Dergisi*'nde 1986 yılında yayınlamıştır.¹²¹ Bu iki makale *Cevahiru'l-esdaf* hakkında çok önemli bilgiler vermektedir.

Abdulkerim Abdulkadiroğlu, *Cevahiru'l-Esdaf*'ın müellifi ya da mütercimi ile ilgili "Cevahiru'l-Esdaf'ın müellifi ve mütercimi meselesi" isimli bir tebliğini "Türk Tarinde ve Kültüründe Kastamonu" isimli bir çalışmada sunmuştur. Çok ciddi ve önemli bilgiler bu tebliğde yer almaktadır.¹²²

¹¹⁹ Ahmet Topaloğlu, *Cevahiru'l-Asdaf*, s. 1-400.

¹²⁰ Topaloğlu, Ahmet, "Kur'an-ı Kerim'in İlk Türkçe Tercümelere ve Cevâhirü'l-Asdâf" *Türk Dünyası Araştırmaları*, sy. 27 (Aralık 1983), s. 58-66.

¹²¹ Ahmet Topaloğlu, , "Cevahiru'l-Asdaf üzerinde yapılan çalışmalar ve Zajaczkowski'nin Eseri", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, sy. 2 (1986), s. 166.

¹²² Abdulkerim Abdulkadiroğlu, *Kültürümüzden Esintiler*, s. 459-470.

2012 yılında Sevinç Ahundova tarafından, “Eski Anadolu Alanında Yapılmış Olan Kur’an Tercümesi Cevahiru’l-Asdaf Üzerine Dil İncelemesi” isimli doktora tezi hazırlanmıştır. Bu çalışma dört bölümden oluşmaktadır. Eser hakkında genel bilgiler, eserin baştan sona metin kısmı, sözlük bölümü ve özel isimler sözlüğü şeklinde çalışma yapılmıştır. Bu tez hem eser metninin tamamını içermesi, hem de kapsamlı bir sözlüğe sahip olması açısından eser hakkında yapılan çalışmaların en kapsamlısıdır. Tezin isminden de anlaşılacağı üzere bu eser bir dil incelemesidir.

Eser hakkında yapılan kapsamlı çalışmaların neredeyse hepsi eserin dili üzerine olmuştur. Biz bu çalışmamızda ise bu eserin tefsir açısından değerini incelemeye çalışacağız. Bu anlamda bir boşluğu doldurmuş olmayı bahtiyarlık addedeceğiz.

1.5. Literatürde Cevahiru’l-Esdaf

Katib Çelebi, *Cevahiru’l-Esdaf’dan* ilk defa bahsedenlerdendir. Keşfu’z - Zünun adlı eserinde *Cevahiru’l-esdaf* maddesinde “Türkçe bir tefsir olup İsfendiyar bin Bayezid’in talebiyle devrin alimlerinden bir alim yazmıştır” demiştir.¹²³

Rieu, British Museum’da Yasin suresinden sonraki kısmı bulunan eksik bir nüshayı Türkçe yazmalarla ilgili hazırladığı katalogda tavsif etmiştir. Seybold adlı bir yazarda aynı bilgileri verdikten sonra, Breslau ve Hamburg belediye kütüphanelerindeki yine eksik olan nüshalarından bahsetmiştir. Fakat eserin ellerinde bulunan nüshadaki kısım kadar olduğunu zannetmişlerdir.¹²⁴

Delilü’t-Tefasir adlı eserinde Bursalı Mehmed Tahir Efendi asırlar boyunca meydana getirilmiş Kur’an tefsirlerinden¹²⁵ bahsederken *Cevahiru’l-Esdaf’dan* Türk lisanıyla muharrer olduğunu 1394(797) ila 1429(833) tarihleri arasında yazılmış olacağını kaydetmiştir.¹²⁶

¹²³ Katip Çelebi, *Keşfu’z-zünun an esami’l-kütub ve’l-fünun*, s. 612.

¹²⁴ Ahmet Topaloğlu, *Cevahiru’l-Asdaf*, s. 4.

¹²⁵ Ömer Faruk Akün, “Bursalı Mehmed Tahir”, *DİA*, VI, 457.

¹²⁶ Ahmet Topaloğlu, *Cevahiru’l-Asdaf*, s. 4.

M. J. Schacht, *Cevahiru'l-esdaf* hakkında Ebu'l-Leys tercümelerinden bahsederken bilgi vermiştir.¹²⁷

Muhammed Hamidullah, eserinde tarihi sırasına göre 79 tane Türkçe çeviriden bahseder. Bizim üzerinde çalışma yaptığımız eseri, 9. sıraya kaydederek ilerde bilgi vereceğimiz üzere: “Kastamonulu adı bilinmeyen bir bilgin tarafından, yaklaşık M. 1405/H. 9. Asırda kaleme alınmıştır. Eserin adı, *Cevahiru'l-esdaf* olup Emir İsfendiyar'ın emriyle, oğlu İbrahim'in eğitim ve öğretimiyle görevli söz konusu bilgin tarafından gerçekleştirilmiştir.” diyerek yazarının bilinmediğini ifade etmiştir.¹²⁸

Encyclopedie de İslam'ın Türks maddesinde, M. Fuat Köprülü *Cevahiru'l-Esdaf* dan bahsetmiştir. Ayrıca *Cevahiru'l-Esdaf* da kullanılan 225 kelime Tarama Dergisi'nde geçmektedir.¹²⁹

2016 yılında İFAV yayınlarından çıkan Mehmet Akif Apaydın tarafından kaleme alınan “Osmanlılarda Türkçe Tefsir Geleneği” isimli kitabın Türkçe tefsirin tarihçesi bölümünün II. Kısımında bir madde olarak *Cevahiru'l-Esdaf* dan bahsedilmiştir. Bu bölümün bir sayfasında tefsir hakkında kısa bir bilgi mevcuttur.¹³⁰

Ayrıca tefsir usulü ve tarihi hakkında yazılmış eserlerin çoğunda *Cevahiru'l-esdaf* tan bahsedilmiştir. Yani *Cevahiru'l-Esdaf* dan birçok araştırmacı faydalanmış, eserlerinde ismi geçmiştir. Sözlüklerde bu eserde geçen kelimeler, cümleler kullanılmıştır. Biz burada önemli gördüğümüz bazı eser ve yazar isimleri vermekle yetiniyoruz.

1.6. Cevahiru'l-Esdaf'ın Türkiye'deki Nüshaları

Türkiye'de eser hakkında ilk ciddi çalışmayı yapan Ahmet Topaloğlu, *Cevahiru'l-Esdaf* ın nüshalarının ikiye ayrıldığını belirtmektedir. İlk gruptaki nüshalar mukaddimesiz, ikinci gruptaki nüshalar ise mukaddimeli bir şekilde

¹²⁷ Sevinç Ahundova, *Eski Anadolu Alanında Yapılmış Olan Kur'an Tercümesi Cevahiru'l-Asdaf Üzerine Dil İncelemesi*, s. 19.

¹²⁸ Muhammed Hamidullah, *Kur'an-ı Kerim Tarihi*, s. 196-205.

¹²⁹ Sevinç Ahundova, *Eski Anadolu Alanında Yapılmış Olan Kur'an Tercümesi Cevahiru'l-Asdaf Üzerine Dil İncelemesi*, s. 19.

¹³⁰ Mehmet Akif Alpaydın, *Osmanlılarda Türkçe Tefsir Geleneği*, s. 62.

yazılmıştır. İki grup nüshalar arasında ciddi farklılıkların olduğunu hatta ayetlere anlam verilirken tamamen farklı kelimelerin kullanıldığını söylemektedir.¹³¹ Aslında Cevahiru'l-Esdaf'ın yurtiçinde ve yurtdışında yüzlerce nüshası mevcuttur. Araştırmacılar ulaşabildikleri nüshalara göre sayı vermektedirler. Hatta bu konuda ilk çalışmaları yapanlar, ulaştıkları eksik nüshalara bakarak tefsirin Kur'an'ın bir kısmını kapsadığını söylemişlerdir.

Şimdi ulaşabildiğimiz nüshaların tanıtımına geçelim.

1. Kütahya'da Vahid Paşa İl Halk Kütüphanesinin yazma eserler bölümünde 1066 numarada kayıtlı nüshası. Hicri 962 (m.1554) yılında istinsah edilmiş, 498 varaktan meydana gelen nüshanın her varak'ında 17 satır bulunmaktadır. Harekeli nesih olarak yazılmıştır. Ayetler kırmızı mürekkeple yazılmış, ayetlerin çevirisi ise siyah mürekkeple yazılmıştır.¹³² Bu nüshayı hüsn-ü hatta sahip olduğu için çalışmamızda tercih ettik. Hattı düzgün olmayan nüshalarda ister istemez yanlış okuma ve yanlış anlama ihtimali yükselmekte bu da çalışmamızı da olumsuz etkilemektedir. Ayrıca bu nüsha eserin yaklaşık yazılış tarihinden 150 yıl sonrasına rastlamaktadır. Zaten daha önce ve sonra istinsah edilmiş nüshalarla ve eser üzerine yapılmış çalışmalarla karşılaştırarak, yanlış okumayı en aza indirme çabası içinde olduk.

2. Kütahya'da Vahid Paşa İl Halk Kütüphanesinin yazma eserler bölümünde 1623 numarada kayıtlı nüshası. Hicri 1012 yılında istinsah edilmiş, 504 varaktan meydana gelen nüshanın her varak'ında 17 satır bulunmaktadır. Harekeli nesih olarak yazılmıştır. Nüshayı Mehmet Efendi isminde bir zat vakfetmiştir. Ayetler kırmızı mürekkeple yazılmış, ayetlerin çevirisi ise siyah mürekkeple yazılmıştır.¹³³

3. Kütahya'da Vahid Paşa İl Halk Kütüphanesinin yazma eserler bölümünde 1691 numarada kayıtlı nüshası. İstinsah tarihi belli olmayan, 576 varaktan meydana gelen nüshanın her varak'ında 13 satır bulunmaktadır. Divani yazı türünde olarak yazılmıştır. Ayetler siyah mürekkeple yazılmış, ayetlerin çevirisi ise kırmızı

¹³¹ Ahmet Topaloğlu, *Cevahiru'l-Asdaf*, s. V-VIII.

¹³² *Cevahiru'l-Esdaf*, Vahit Paşa Yazma Eserler Kütüphanesi, nr. 43 Va 1066

¹³³ *Cevahiru'l-Esdaf*, Vahit Paşa Yazma Eserler Kütüphanesi, nr. 43 Va 1623.

mürekkeple yazılmıştır. Bu nüshada tefsir baştan başlayıp Kehf suresinin sonuna kadar kısmı mevcuttur.¹³⁴

4. Kütahya'da Vahid Paşa İl Halk Kütüphanesinin yazma eserler bölümünde 2505 numarada kayıtlı nüshası. İstinsah tarihine rastlanamamıştır. 351 varaktan meydana gelen nüshanın her varak'ında 16 satır bulunmakla beraber bazen de satır sayısı değişebilmektedir. Harekeli nesih olarak yazılmıştır. Ayetlerin üstüne çizgi çekilerek çeviriden ayrılması sağlanmıştır. İlk sayfaların da fil suresi yer alıp, nüshanın sonu Yusuf suresi 20. ayetle sona ermektedir.¹³⁵

5. Ankara'da Milli Kütüphane'nin yazma eserler bölümünde 610 ve 611 numarada kayıtlı nüshaları. Eskişehir İl Halk Kütüphanesi koleksiyonundan, Milli Kütüphaneye aktarılmıştır. 985 (1577) yılında yazılmıştır. I. Cilt. 240 varaktır. Fatiha suresinin tefsiriyle başlar, Meryem suresinde kalır. II. Cilt. 217 varaktır. Meryem suresinden başlar, Kuran-ı Kerîm'in sonunda biter. Her bir sayfada 19 satır mevcuttur. Nesih hattıyla yazılmıştır. Ayetlerin üstü kırmızı mürekkeple belirtmek amacıyla çizilmiştir. Nüshanın sayfa kenarlarına müstensih tarafından notlar düşülmüştür.¹³⁶

6. Ankara'da Milli Kütüphane'nin yazma eserler bölümünde 315 numarada kayıtlı nüshası. Ankara Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi koleksiyonundan, Milli Kütüphaneye aktarılmıştır. Edirne'de yazılmıştır. 443 varaktır. Her bir sayfada 19 satır mevcuttur. Ayetlerin üstü kırmızı mürekkeple belirtmek amacıyla çizilmiştir. Sure başları kırmızı, 443b de 1309 tarihli birkayıtlı şahidlik yapan birkaç kişinin adları vardır. Harekeli nesih hattıyla yazılmakla beraber bazen harekenin konulmadığı da olmuştur.¹³⁷

7. Ankara'da Milli Kütüphane'nin yazma eserler bölümünde 4306(a) numarada kayıtlı nüshası. Ankara Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi koleksiyonundan, Milli Kütüphaneye aktarılmıştır. 360 varaktır. Her bir sayfada 21

¹³⁴ *Cevahiru'l-Esdaf*, Vahit Paşa Yazma Eserler Kütüphanesi, nr. 43 Va 1691.

¹³⁵ *Cevahiru'l-Esdaf*, Vahit Paşa Yazma Eserler Kütüphanesi, nr. nr. 43 Va 2505.

¹³⁶ *Cevahiru'l-Esdaf*, Milli Kütüphane Yazma Eserler Bölümü, nr. 26 Hk 610-611.

¹³⁷ *Cevahiru'l-Esdaf*, Milli Kütüphane Yazma Eserler Bölümü, nr. 06 Hk 315.

satır mevcuttur. Cetveller, ayet üstleri, sure isimleri ve yaprak kenarları kırmızıdır. Harekeli nesih hattıyla yazılmıştır.¹³⁸

8. Ankara'da Milli Kütüphane'nin yazma eserler bölümünde B785 numarada kayıtlı nüshası. 331 varaktır. Her bir sayfada 23 satır mevcuttur. Ayetler, çeviri içindeki ayet üstleri, sure isimleri ve durak yerleri kırmızıdır. Harekeli nesih hattıyla yazılmıştır. Nüsha baştan Sebe suresine kadar Civanmerd Bağdadi tarafından, Sebe suresinden sonuna kadar Şahi bin Muhammed Tusteri tarafından, 1005(1586) yılında istinsah edilmiştir.¹³⁹

9. Ankara'da Milli Kütüphane'nin yazma eserler bölümünde 4806 numarada kayıtlı nüshası. Ankara Adnan Ötügen İl Halk Kütüphanesi koleksiyonundan, Milli Kütüphaneye aktarılmıştır. 710 varaktır. Her bir sayfada 21 satır mevcuttur. Ayetlerin üstü kırmızı mürekkeple belirtmek amacıyla çizilmiştir. Sure başları kırmızıyla yazılmış, durak yerleri de kırmızıyla belirtilmiştir. Harekeli nesih hattıyla yazılmıştır.¹⁴⁰

10. Ankara'da Milli Kütüphane'nin yazma eserler bölümünde 390 numarada kayıtlı nüshası. Nevşehir Damad İbrahim Paşa İl Halk Kütüphanesi koleksiyonundan, Milli Kütüphaneye aktarılmıştır. 254 varaktır. Her bir sayfada 19 satır mevcuttur. Ayetlerin üstü kırmızı mürekkeple belirtmek amacıyla çizilmiştir. Sure başları kırmızıyla yazılmış olup çevirinin etrafına kırmızı çizgiler çekilmiştir. Harekeli nesih hattıyla yazılmıştır. Bu nüsha da çevirinin baştan başlayıp Kehf suresinin sonuna kadar olan kısmı vardır.¹⁴¹

11. Ankara'da Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi Türkçe Yazmaları bölümünde 135 numarada kayıtlı nüshası. 173 varaktır. Her bir sayfada 25 satır mevcuttur. Eser, bir mukaddimeden sonra, Fatıha Süresi ile başlar. Nur Süresinin 62.

¹³⁸ *Cevahiru'l-Esdaf*, Milli Kütüphane Yazma Eserler Bölümü, nr. 06 Hk nr. 4306(a).

¹³⁹ *Cevahiru'l-Esdaf*, Milli Kütüphane Yazma Eserler Bölümü, nr. 06 Hk 785.

¹⁴⁰ *Cevahiru'l-Esdaf*, Milli Kütüphane Yazma Eserler Bölümü, nr. 06 Hk 4806.

¹⁴¹ *Cevahiru'l-Esdaf*, Milli Kütüphane Yazma Eserler Bölümü, nr. 50 Damad 390.

ayetiyle son bulur. Mukaddime kısmı harekeli nesihli, çeviri kısmı daha çok harekesiz nesih hattıyla yazılmıştır. Sûre isimleri, ayet üstleri kırmızıdır.¹⁴²

12. Manisa 'da Manisa İl Halk Kütüphanesi Türkçe Yazmaları bölümünde 3179 numarada kayıtlı nüshası. 417 varaktır. Her bir sayfada 15 satır mevcuttur. Eser, bir mukaddimeden sonra, Fatiha Süresi ile başlar, Nas suresiyle son bulur. 1151 yılında istinsah edilmiştir. Harekeli nesih hattıyla yazılmıştır. Sûre isimleri ve cetveller kırmızıdır. Ayet üstlerine kırmızı çizgi çekilmiştir.¹⁴³

13. Kayseri'de Raşit Efendi Yazma Eserler Kütüphanesi 69 numarada kayıtlı nüshası. 450 varaktır. Her bir sayfada 17 satır mevcuttur. Eser, bir mukaddimeden sonra, Fatiha Süresi ile başlar, İsrâ Süresinin Sonuna kadardır. Harekeli nesih hattıyla yazılmıştır. Ayetler kırmızı mürekkeple yazılmıştır.¹⁴⁴

14. Erzurum'da Erzurum Yazma Eserler Kütüphanesi 23924 numarada kayıtlı nüshası. 205 varaktır. Her bir sayfada 29 satır mevcuttur. Eser, bir mukaddimeden sonra, Fatiha Süresi ile başlar, Nas suresiyle son bulur. Nesih hattıyla yazılmıştır. Sûre isimleri ve cetveller kırmızıdır. Ayet üstlerine kırmızı çizgi çekilmiştir. Medine-i Münevvere'de Halil isminde bir müstensih tarafından, 985 (1576) tarihinde istinsah edilmiştir.¹⁴⁵

15. İstanbul'da Topkapı Sarayı Müzesi Türkçe Yazmaları Kütüphanesi H.22 numarada kayıtlı nüshası. 358 varaktır. Her bir sayfada 21 satır mevcuttur. Harekeli nesih hattıyla yazılmıştır. Serlevha ve sure başları müzehhep, cetveller yaldızlı, Kurân metni kırmızı ile yazılıdır.¹⁴⁶

16. İstanbul'da Topkapı Sarayı Müzesi Türkçe Yazmaları Kütüphanesi A.32 numarada kayıtlı nüshası. 330 varaktır. Her bir sayfada 23 satır mevcuttur. Nesih hattıyla yazılmıştır. Ayâs b. Mehmed tarafından, 913 (1507) tarihinde istinsah

¹⁴² *Cevahiru'l-Esdaf*, Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi Yazma Eserler Bölümü, nr. 135.

¹⁴³ *Cevahiru'l-Esdaf*, Manisa İl Halk Kütüphanesi Türkçe Yazmaları, nr. 45 Hk 3179.

¹⁴⁴ *Cevahiru'l-Esdaf*, Raşit Efendi Yazma Eserler Kütüphanesi, nr. 69.

¹⁴⁵ *Cevahiru'l-Esdaf*, Erzurum Yazma Eserler Kütüphanesi, nr. 25 Hk 23924.

¹⁴⁶ *Cevahiru'l-Esdaf*, Topkapı Sarayı Müzesi Türkçe Yazmaları Kütüphanesi, nr. H.22.

edilmiştir. Serlevha ve sure başları müzehhep, cetveller yaldızlı, Kurân metni kırmızı ile yazılıdır.¹⁴⁷

17. İstanbul'da Topkapı Sarayı Müzesi Türkçe Yazmaları Kütüphanesi A.33 numarada kayıtlı nüshası. 255 varaktır. Her bir sayfada 23 satır mevcuttur. Nesih-Sülüs hattıyla yazılmıştır. Sure başları ve cetveller kırmızıdır.¹⁴⁸

18. İstanbul'da Milet Yazma Eser Kütüphanesi 60 numarada kayıtlı nüshası. Ali Emiri Koleksiyonundan, Milet Yazma Eserler Kütüphanesine aktarılmıştır. 250 varaktır. Her bir sayfada 17 satır mevcuttur. Ahmed b. Musa tarafından, 889 yılında istinsah edilmiştir. Fatiha Suresinden Kehf Suresine kadar kısmı bu nüshada mevcuttur.¹⁴⁹

19. İstanbul'da Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Ayasofya 191 numarada kayıtlı nüshası. 416 varaktır. Her bir sayfada 21 satır mevcuttur. Nüsha, bir mukaddimeden sonra, Fatiha Süresi ile başlar, Nas suresiyle son bulur. Nesih hattıyla yazılmıştır.¹⁵⁰

20. İstanbul'da Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Esad Efendi 171 numarada kayıtlı nüshası. 239 varaktır. Her bir sayfada 20 satır mevcuttur. Nüsha, bir mukaddimeden sonra, Fatiha Süresi ile başlar, Kehf suresiyle son bulur. Nesih hattıyla yazılmıştır. Ayetler ve sure başlangıçları kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Sayfa kenarlarına müstensih tarafından notlar düşülmüştür.¹⁵¹

21. İstanbul'da Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Esad Efendi 172 numarada kayıtlı nüshası. 340 varaktır. Her bir sayfada 15 satır mevcuttur. Nüsha, Kehf Süresi ile başlar, Nas suresiyle son bulur. Nesih hattıyla yazılmıştır. Ayetler ve sure başlangıçları kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Sayfa kenarlarına müstensih tarafından notlar düşülmüştür. 943 yılında istinsah edilmiştir.¹⁵²

¹⁴⁷ *Cevahiru'l-Esdaf*, Topkapı Sarayı Müzesi Türkçe Yazmaları Kütüphanesi, nr. A.32.

¹⁴⁸ *Cevahiru'l-Esdaf*, Topkapı Sarayı Müzesi Türkçe Yazmaları Kütüphanesi, nr. A.33.

¹⁴⁹ *Cevahiru'l-Esdaf*, Milet Yazma Eser Kütüphanesi, nr. 60.

¹⁵⁰ *Cevahiru'l-Esdaf*, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Ayasofya Bölümü, nr. 191.

¹⁵¹ *Cevahiru'l-Esdaf*, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Esad Efendi Bölümü, nr. 171.

¹⁵² *Cevahiru'l-Esdaf*, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Esad Efendi Bölümü, nr. 172.

22. İstanbul'da Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Hacı Beşir Ağa 25 numarada kayıtlı nüshası. 256 varaktır. Her bir sayfada 31 satır mevcuttur. Nüsha, bir mukaddimeden sonra, Fatiha Süresi ile başlar, Nas suresiyle son bulur. Nesih hattıyla yazılmıştır. Ayetler ve sure başlangıçları kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Kırmızı mürekkeple cetvel çekilmiştir. Sayfa kenarlarına müstensih tarafından notlar düşülmüştür. Hacı Mustafa Nedim tarafından, 1100 yılında istinsah edilmiştir.¹⁵³

23. İstanbul'da Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi 57 numarada kayıtlı nüshası. 351 varaktır. Her bir sayfada 19 satır mevcuttur. Nüsha, bir mukaddimeden sonra, Fatiha Süresi ile başlar, Rum suresi 45.ayetiyle son bulur. Çeviri kısmı harekeli nesih hattıyla, ayetler ise daha büyük bir hatla yazılmıştır. Ayet araları kırmızı noktalarla ayrılmıştır.¹⁵⁴

24. İstanbul'da Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi 161 numarada kayıtlı nüshası. 216 varaktır. Her bir sayfada 28 satır mevcuttur. Nüsha, Enam Süresi ile başlar, İbrahim suresi 1.ayetiyle son bulur. Çeviri nesih hattıyla, ayetlerin üstü kırmızıyla çizilerek belirtilmiştir. Ayet araları kırmızı noktalarla ayrılmıştır.¹⁵⁵

25. İstanbul'da Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi H. Hüsnü Paşa 51 numarada kayıtlı nüshası. 327 varaktır. Her bir sayfada 25 satır mevcuttur. Nüsha, bir mukaddimeden sonra, Fatiha Süresi ile başlar, Nas suresiyle son bulur. Nesih hattıyla yazılmıştır. Ayetler kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Kadızade Hacı Hafız Hüseyin tarafından, 1237 tarihinde istinsah edilmiştir.¹⁵⁶

26. İstanbul'da Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Hüsnü Paşa 17 numarada kayıtlı nüshası. 448 varaktır. Her bir sayfada 21 satır mevcuttur. Nüsha, bir mukaddimeden sonra, Fatiha Süresi ile başlar, Nas suresiyle son bulur. Harekeli nesih hattıyla yazılmıştır. Ayetler ve sure başlangıçları kırmızı mürekkeple

¹⁵³ *Cevahiru'l-Esdaf*, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Hacı Beşir Ağa Bölümü, nr. 25.

¹⁵⁴ *Cevahiru'l-Esdaf*, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi Bölümü, nr. 57.

¹⁵⁵ *Cevahiru'l-Esdaf*, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi Bölümü, nr. 161.

¹⁵⁶ *Cevahiru'l-Esdaf*, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi H. Hüsnü Paşa Bölümü, nr. 51.

yazılmıştır. Bazı sayfalarına kırmızı cetvel çekilmiştir. Muhammed Dede b. İbrahim tarafından, 996 tarihinde istinsah edilmiştir.¹⁵⁷

27. İstanbul'da Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Kılıç Ali Paşa 78 numarada kayıtlı nüshası. 326 varaktır. Her bir sayfada 23 satır mevcuttur. Nüsha, bir mukaddimeden sonra, Fatiha Süresi ile başlar, Ahzab suresi 72. ayetle son bulur. Harekeli nesih hattıyla yazılmıştır. Ayetler üstüne kırmızı çizgi çekilmiş ve sure başlangıçları kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Sayfalarına kırmızı cetvel çekilmiştir.¹⁵⁸

28. İstanbul'da Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Nuriosmaniye 277 numarada kayıtlı nüshası. 217 varaktır. Her bir sayfada 29 satır mevcuttur, bazen bu satır sayısı değişebilmektedir. Nüsha, bir mukaddimeden sonra, Fatiha Süresi ile başlar, Nas suresiyle son bulur. Harekeli nesih hattıyla yazılmıştır. Ayetler üstüne kırmızı çizgi çekilmiş ve sure başlangıçları kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Sayfalarına cetvel çekilmiştir. Yusuf bin Abdullah tarafından, 1080 yılında istinsah edilmiştir. Bazı yerlerde müstensih tarafından sayfa kenarlarına notlar düşülmüştür.¹⁵⁹

29. İstanbul'da Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Nuriosmaniye 278 numarada kayıtlı nüshası. 383 varaktır. Her bir sayfada 19 satır mevcuttur. Nüsha, bir mukaddimeden sonra, Fatiha Süresi ile başlar, Nas suresine kadar devam eder ve Fatiha suresiyle dua ederek çeviri son bulur. Harekeli nesih hattıyla yazılmıştır. Ayetler üstüne kırmızı çizgi çekilmiş ve sure başlangıçları kırmızı mürekkeple yazılmıştır.¹⁶⁰

30. İstanbul'da Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Pertevniyal 78 numarada kayıtlı nüshası. 359 varaktır. Her bir sayfada 21 satır mevcuttur. Nüsha, bir mukaddimeden sonra, Fatiha Süresi ile başlar, Nas suresiyle son bulur. Talik hattıyla yazılmıştır. Ayetler üstüne kırmızı çizgi çekilmiş ve sure başlangıçları kırmızı

¹⁵⁷ *Cevahiru'l-Esdaf*, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Hüsrev Paşa Bölümü, nr. 17.

¹⁵⁸ *Cevahiru'l-Esdaf*, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Kılıç Ali Paşa Bölümü, nr. 78.

¹⁵⁹ *Cevahiru'l-Esdaf*, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Nuriosmaniye Bölümü, nr. 277.

¹⁶⁰ *Cevahiru'l-Esdaf*, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Nuriosmaniye Bölümü, nr. 278.

mürekkeple yazılmıştır. İlk varakta kitabın sahibi Abdulgaffar isminde birisi olduğu not düşülmüştür.¹⁶¹

31. İstanbul'da Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Şehit Ali Paşa 106 numarada kayıtlı nüshası. 574 varaktır. Her bir sayfada 21 satır mevcuttur. Nüsha, bir mukaddimeden sonra, Fatiha Süresi ile başlar, Nas suresiyle son bulur. Arabî bir hatla yazılmıştır. Ayetler üstüne kırmızı çizgi çekilmiş ve sure başlangıçları kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Sayfaların bazılarında cetvel çekilmiş, bazılarında çekilmemiş. 1114 yılında istinsah edilmiştir.¹⁶²

32. İstanbul'da Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Yazma Bağışlar 236 numarada kayıtlı nüshası. 390 varaktır. Her bir sayfada 21 satır mevcuttur. Nüsha, bir mukaddimeden sonra, Fatiha Süresi ile başlar, Nas suresiyle son bulur. Harekeli nesih hattıyla yazılmıştır. Ayetler üstüne kırmızı çizgi çekilmiş ve sure başlangıçları kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Sayfa kenarlarına cetvel çekilmiş. Müstensih tarafından sayfa kenarlarına notlar düşülmüştür. Nüshanın ilk varak'ında 1201 yılında, İsmail bin Mehmed Salih tarafından vakfedildiğinden bahsedilir.¹⁶³

33. İstanbul'da Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Yazma Bağışlar 3788 numarada kayıtlı nüshası. 342 varaktır. Her bir sayfada 23 satır mevcuttur. Nüsha, bir mukaddimeden sonra, Fatiha Süresi ile başlar, Nas suresine kadar devam eder ve hatim duasıyla son bulur. Ayetler siyah mürekkeple, çeviri metni kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Sayfa kenarlarına cetvel çekilmiş. İlk varak'ında tefsirin kısaca yönteminden bahsedilmiş.¹⁶⁴

34. İstanbul'da Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Yozgat 34 numarada kayıtlı nüshası. 688 varaktır. Her bir sayfada 15 satır mevcuttur. Nüsha, bir mukaddimeden sonra, Fatiha Süresi ile başlar, Murselat suresinin son ayetine kadar devam eder. Harekeli nesih- sülüs hattıyla yazılmıştır. Sure başlangıçları ve ayet üstü çizgisi kırmızıdır. Cümle aralarına kırmızı mürekkeple virgüller koyulmuştur. Sayfa

¹⁶¹ *Cevahiru'l-Esdaf*, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Pertevniyal Bölümü, nr. 78.

¹⁶² *Cevahiru'l-Esdaf*, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Şehit Ali Paşa Bölümü, nr. 106.

¹⁶³ *Cevahiru'l-Esdaf*, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Yazma Bağışlar Bölümü, nr. 236.

¹⁶⁴ *Cevahiru'l-Esdaf*, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Yazma Bağışlar Bölümü, nr. 3788.

kenarlarına kırmızı cetvel çekilmiştir. 1093 tarihinde istinsah edilmiştir. Mustafa Efendi isminde birisi tarafından vakfedilmiştir.¹⁶⁵

1.7. Cevahiru'l-Esdaf'ın Yurt Dışındaki Nüshaları

Yurt dışındaki nüshaları görme imkanı bulamadığımızdan dolayı yazmalar.govr.tr adresinden ulaştığımız bilgileri vermekle yetiniyoruz.¹⁶⁶ Bu nüshalar da aşağıdaki gibidir:

1. İngiltere Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Or. 11270 numaralı nüshası.
2. İngiltere Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Sloane 7936/3 numaralı nüshası.
3. Tunus Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları 11516 numaralı nüshası.
4. Mısır Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları Tefsiri Türkî Talat 4 numaralı nüshası.
5. Mısır Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları Tefsiri Türkî Talat 31 numaralı nüshası.
6. Almanya Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları Ms.or.quart 1364 numaralı nüshası.

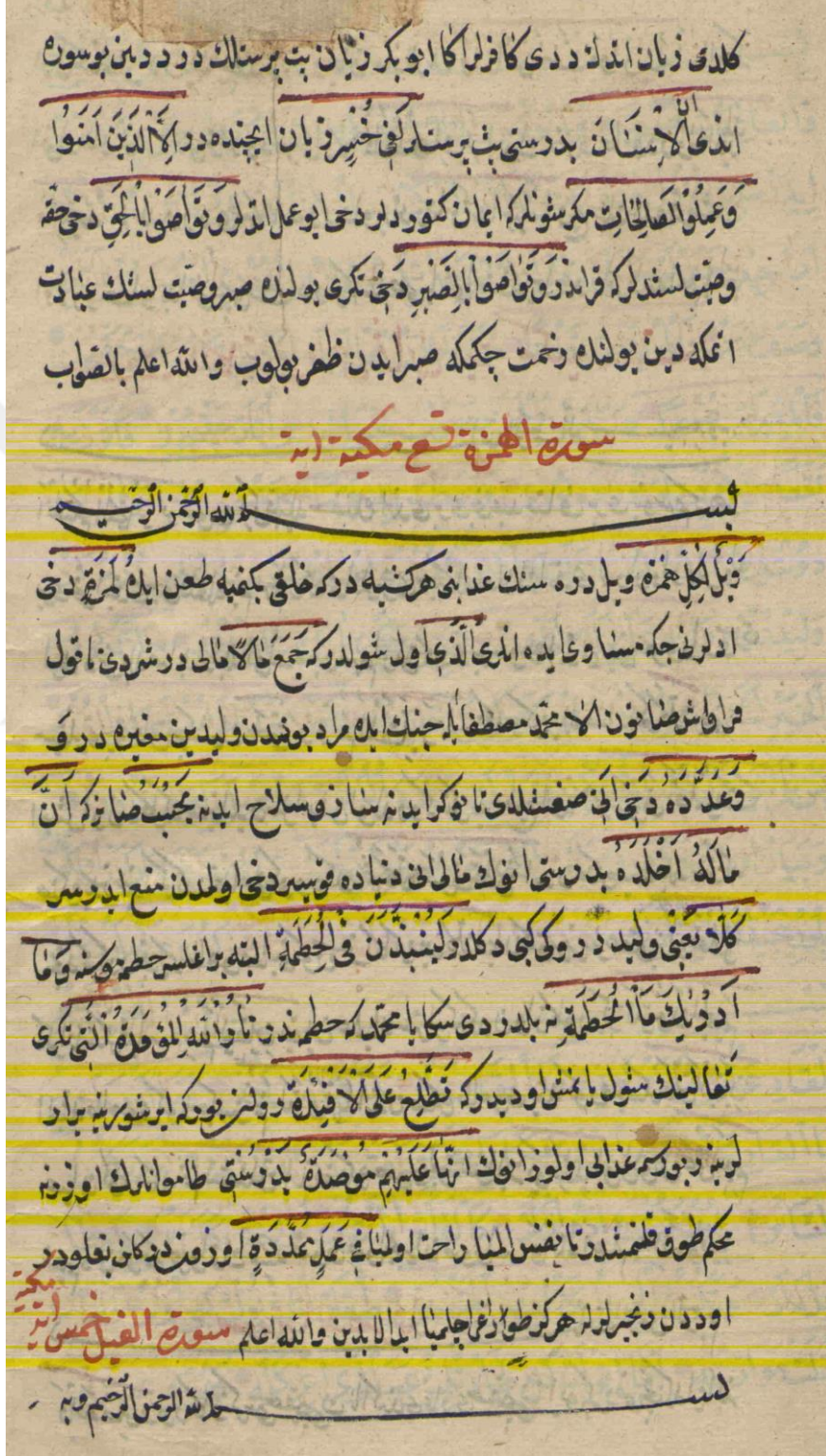
Bizim şimdilik ulaşabildiklerimiz, yukarıda tanıtmaya çalıştığımız nüshalardır. Araştırmacılar ulaştıkları nüshalara göre rakam vermişlerdir. Kimi yüzlerce nüshadan bahsetmiş, kimisi 47 demiş, kimileri farklı rakamları telaffuz etmişlerdir. Araştırmacıların telaffuz ettikleri gibi 40'dan fazla yazma nüshanın günümüze ulaşmış olması, bu eserin yüzlerce hatta binlercesinin yazıldığını, insanların ellerinde dolaştığını çok açık bir şekilde bize göstermektedir.

¹⁶⁵ *Cevahiru'l-Esdaf*, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Yozgat Bölümü, nr. 34.

¹⁶⁶ <http://www.yazmalar.govr.tr/katalog-tarama>.

2. **Örnek:** Ankara'da Milli Kütüphane'nin yazma eserler bölümünde 315 numarada kayıtlı nüshasından varak 440b.

4. Örnek: İstanbul'da Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Kılıç Ali Paşa
78 numarada kayıtlı nüshasından varak 227a.

والمجفون في المدينة وفرد فوجين برحيم مدينه اجنده سملات سلكك انما انزلت
 لتغيبك بهم البته سبي البته حاله ولور فانله فم لا يجاورونك فيها الا قليلا اذن صكر
 سكا فوشيا ولور مدينه اذ معلومين انما فغصوا اخذوا وقولوا نقبيل لغنتا ولور
 قده بولور لسه دولور لورود بلور لور د بلور لور سته الله في الذين خلوا من قبل قبل عاده الله
 اولدي زناد تلري شونرد. كه كك يار انارون اوكدن ولن سجد لسته الله
 تيدلا وهر كن سن بولور سن تسكر نك غاد نده قنيري وهر كن سن بولور سن
 تسكر نك عاد تيه بر حالده بر حاله دولك نسلك الناس من الساعه صور لور لور
 قيامتدن قل انما علمنا عندنا لله آيت يا محمد قيامت علي تكري قننه وصا يدريك لعل الساعه
 تكون قريبا ونبيلك سن يا محمد اول قيامت يقين اولان الله لعل الكافرين بددسي الله لغنتا لور لور
 واعده لهم سعيرا وير قلدي اناركون طموي خالدين فيها ابدا قلار انه ابدي لا يحدون ولتا ولا نصير ولور
 بدوست ونبه بر عي قنيت وجرههم في النار انك يا محمد اول كوفي كه اناروك بولري قنله دند
 ملور كن نه بولور يا ليتنا اطعنا الله واطعنا الرسول لانه اولدي بر طبع اولدي تكري واولدي
 بغيره قالوا ربنا انا اطعنا سادتنا وكرهنا وانا بغيره انا بغيره انا بغيره انا بغيره انا بغيره
 فانبط السيلاجي اذ در لور لري بولدن ربنا ارفع من العذاب ولعلم لغنا كبر انا بغيره تسكر
 وبرانله اكرين ويرد كجه عدلندن ولغنتا بلانله اولور لغنتا بلانله انا بغيره انا بغيره
 لانكوا كالذين اذ دعوا لي اولك مؤمنين كرا بغيره لور موسي قننه الله ما انا بغيره انا بغيره
 ودر بلانك حقه وكان عينا الله ووجهها وتكري قننه موسي ووجهي هي خويدي اكبكي بوغدي عيسر اوي
 يا ربنا الذين آمنوا اتقوا الله اي شونلكه ايمان كورديار فور فوك تكدن وقولوا قولا سديدا وطفرو صورا
 لا اله الا الله يدك نصلي لكم انما لكم اباؤا بيله سوك عمل كبري وبقير لكم ذنوبكم ويزلنايك كما هدر وكري ورسك
 طبع الله ورسوله وشوكه مطيع اولدي تكري ورسوله فقد فاذ قورا عظيمه حقيقه لفر بولدي ول اولوظف بولور
 اللهم اذ قننا انا عرضنا اماننا بيد من برامنت عرضنا اماننا بيد من تكرر انك فضل يدك غرض اولدي على السموات والارض
 والجبالكور ويزلنا وفضلنا ودره فابننا ان جعلنا واسنقن بيننا بين قدي كور وكدره وقر قدي بلانندن وسمنا انسان
 فكوردي يا في ادمه كان نلورنا جهلا لبدسي اولادمه ما لقيه علم ارجي سايل اولدي مقصود كور لور لور لور

5. Örnek: Erzurum'da Erzurum Yazma Eserler Kütüphanesi 23924 numarada kayıtlı nüshasından varak 205a.

سورة البقرة مكية هي سبع آيات يسبح اسم الرحمن الرحيم الذي يكذب بالدين كويدكم يا محمد بن
 كاذبكم بلاندر قيات كوني نذرت اول كافر الذي شاولكم يدع اليه يبعثي منعد حقيقي منع ادراكا طرا ايوپ ولا يحض
 دعي غبرتي قدر من علي طعام المسكين مسكيني بدرمك فويل عزابك فاشي لفصلين الذين شول غارتان لرون دور
 كم منا فقلون هم انلرم صلاتهم قلل قولي نماز دن ساهوك غافل اولولوا الذين انلرم صلاتهم بركه بلاندر
 ربا يلم قولوروه مسكون الماعون دعي منع ادركل حيدر دن فقير دن انلرماعون حبشه دلنجر زكاة درلر روايت
 اولنرك هلم سورة الذا انشم حق تعالى في باربعه سورة الكوش ملكيه ثلاث آيات
 لسبح اسم الرحمن الرحيم انا اعطيناك الكوثر بدرستي ما جعل بركا حيرورده كم قراندر علم در اماماد
 كوتر دن كم اول حوصك بالچي متك در را ووجي طاشلري انجودر سود دن اق بال دن طلنودر دوايي صفا
 بين اراسنجر در ذل كنده انجودن قبه لورادر بر دجق لري بلن لري در كيشدر فضل لريك بمرام نماز في قل
 ما حمد واخر دعي قرانكي ايله ان نشا نيك بدرستي سي عيب ايرنلر هولابتر ايتردن سن قيات فونجر الكوثر سن
 بنوبله ما حمد رنر مسلماندر بهر كم عيال درو فزا خانقنلري انلرامات المؤمنن دلدي نهي نالردن روايت
 اولنرك حضرت رسول دن مع اسمك بركه كبر اتسه كوثر سورة سن حق تعالى اى جتنله اولان ارمقلردن ونوره
 سورة الكافرون مكية هي ست آيات لسبح اسم الرحمن الرحيم قل آيات يا محمد يا مها الكافرون
 اى كافر بو انلريك كم عباسه كلار لرحم بزم ايمان كند دكتر دلرسم بعض شلر مزي زارت اشون دد لولا اعمدا
 نعيدون بن طهرم شككم سن طهر سن كا ولا انتع عابد و له ونه سن طابح لوسن شو كا كم بن طهرم ولا انا عابد
 دعي بن طابح كولم ما عبدتم شو كا كم سن طبر كود ولا انتع عابدون ما عبدون نه خود سن طابح لوسن شو كا كم بن طهرم
 كبر دينك سزه سرك ديتكن ولي دين دعي بكا بنم دينم بوسوريك نصي منسوخدر آيت سيفله روايت حضرت
 رسول دن صل اسمك بركه كبر اتسه سورة الكافرون قرانك رصن اقمش كبري اولاد دعي سطانلر ان دن ابر لولا
 سورة النصر وهي خمس آيات مدنية لسبح اسم الرحمن الرحيم ذاها ورضا لله وقتي كم بوسوره
 انري سفير اذكي ابوتكرو عمروك اوزر نه انلر سوندر لوان عمار استلدي اعلا ديسه سفي فجون اغلا سن
 دديك اين عباس يار رسول اسم سنك دينا ده سفي امك الكلنر بوت دن دديك بغير اكا كركيس ددي
 ان دن صلر حنسة اولادي دار النقاير سفير انرك يعنى وقتي كم سكا ما حمد تكر دن يار دم كلري والفتح دعي ملكه
 وطابقك وقلن ولا يترك التماعي كلري ورايت الناس دعي سن خلقي كركه ما حمد و دخلون في دين الله كركه
 كر تكرنك ديننكم اسلام در انواجا بونك بونك كروه ونسبح محمد ريك الوصه براق ايام دعي شجيلة
 واستغفر دعي بول استغفار له انه بدرستي اول تكري كان توابا كناه كارك كاهان كچي اولادي كرميلو روايت
 اولنري هلم اذا جاسوه سن اتسه ملكه فتح ايلن توابنجر تواب اوله سورة شت ملكيه هي خمس آيات
 لسبح اسم الرحمن الرحيم ثبت تكري بغيره وقتي كم قومي دينه دعوت ات دعي طعام بردي كندنك قرانني اونه
 اولنري انلري دينه دعوت انلرك ابولب تبا لك ددي بزي بكاي اولنك ددي بوسوره انلري نهي هلاك اولادي
 يراني هب ابوهيك نفسى زمان انلري توصيله انكار انك دن وتب دعي كندوهلاك اولادي ابولب سورك عسي ادي

الله اكبر

الله اكبر

الله اكبر

الله اكبر

6. Örnek: Diyanet İşleri Başkanlığı yazma eserler bölümü 135 numarada kayıtlı eksik nüshasından varak 3a.

آمین فَاتِحَةُ سُورَتِكَ مُهْرِيكَ كَوَكَّدْنَا ابْنَ كِتَابِكَ خَالِيًا مَرِيحًا كَمَا مَرَّ بِرَسُولِ فَاتِمِ النَّبِيِّ دَرُومِ آمِينَ
 دَ اِبْنِ لَفْتِ وَارِدِ آمِينَ مَدَّ هَيْلًا بِرَامِينَ فَصَحْنًا لِمَقَاتِلِ اِبْنِ آمِينَ عَائِكَ سَجْدًا رَوَاقِي حَيْكِي
 بَعْضِي لَوَدَّ عَائِكَ قَنَدِي دَرُومِ دِيدِي بِرَجَسُو عَيْسِي زِيَا كَرَكُو وَهَجَلُومِ
 بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ اَلْحَمْدُ مَعْنِي سِنِي اِبْنِ عَبَّاسٍ قَتَنَةً اَنَا اللّٰهُ اَعْلَمُ دِيمَاكَ
 يَعْنِي اَوَّلِ تَكْوِيمِ كَمَا تَرَاهُمُ الْغَيْبِيومِ دَرُومِ بَعْضِي لَوَدَّ اَلْفِ اللّٰهُ دِيمَاكَ يَعْنِي بِنِ اَوَّلِ تَكْوِيمِ كَجِبْرِ
 كَوَنَدِي دَرُومِ مُحَمَّدٍ دِيمَاكَ دَرُومِ شَعْبِي اِبْنِ تَكْوِينِكَ كَبُرَ لَوَاسِرِي وَارِدِي بِغَيْمِهِ اِنَّ كِتَابَكَ لَكِن
 قَرَانِ سَرِي دَجِي بُو حَرَفِي دَرُومِ رَكْسَنَةٍ تَرْبِي لَرِي بَلُرَا كَرْتِي اِبْنِ بِلْسَلَرِ عَائِقِ لَسَلَرِ عَائِقِ سَجَابِ اَوَّلِ
 زِيَا كَمَا اِسْمِ اعْظَمِ بُولُومِ دَرُومِ اَمَامِ قَرَطِي اِبْنِ مَشْرِطِ لَرِي قَتَنِكَ قَرَانِ اَزْدِي غَوَا اِبْنِ اِبْنِ اِسْتِمْبَا لَوِ
 دَبُو حَوَقَا لِي بُو حَرَفِي كَوَنَدِي كَمَا اَسْتَدَكْرِي اَسِيهِ لَرِي نَخِي دَرُومِ قَلَرِ دِي دِي ذَلِكِ الْكِتَابِ
 يَعْنِي اَوَّلِ كِتَابِكَ اَدَمَدَنُ عَهْدِي مِثْقَالَ دَقَقَةٍ وَعَدَدُ اَنَّمِ اِبْدِي كَمَا سَكَا حِي قَلَمِ بِهٖ اَوَّلِ كِتَابِكَ
 لَوْحِ الْمَحْفُوظَةِ بَرَدَمِ لَارِبِّ فِيهِ اَنَّهُ كَمَا اَنْ بُو قَدَرِكَ اَللّٰهُ دَرُومِ مَحْمُودِي عَلَيْهِ اَسْتَدَمُ اِنِّي كُنْتُ اَوَّلُ
 دِيمَاكَ اَكْرَسُو لِي كَمَا اَبْنُ دَرُومِ رِضَا كَوَنَدِي بَعْضِي لَوَدَّ اَبْنُ دَرُومِ تَكْوِي تَعَا كَلَامِ مَبْدِي هُدَى الْمُتَّقِينَ
 يَعْنِي مَتَقَبَلِهِ وَتَكْرِي دَرُومِ قَرَانِ اَوَّلِ هَادِي دَرُومِ هِدَايَةِ وَبِحَيْدَرِ هَادِي رَحْمَتِهِ دَرُومِ اَمْعَةٍ
 قَوْمِ شَبْهَةِ لَوِي بَلَدِ رَحْمَةِ لَحْمِ اِبْنِ مَحْمُودِي كَرَجِي عَاصِي لَرِي نَخِي بُو لَرِي دَرُومِ اَبْنِ رَوَاقِي دَكْلُ
 الَّذِيْنَ يُؤْمِنُوْنَ بِالْغَيْبِ يَعْنِي شُونَ لَرِي غَيْبًا بِمَا اَنْ كَوَنَدِي لَرِي مَرَادِ بُو نَرِي مُحَمَّدِ اَصْحَابِ اِبْنِ اَبْنِ دَرُومِ صَكْرَةَ
 تَأْقِيَا مَتَهُ دَكْبِنِ بَعْضِي لَرِي غَيْبِدَنِ قِيَا مَتَدَرِ اَوَّلِ كَدَنِ صَكْرَةَ كَبُرُومِ دَرُومِ كَدَرِ دِيدِي لَوِي وَيَقْبُولُ الصَّلٰتِ
 دَجِي نَمَازِ لَرِي قَلُورِ لَرِي قَلُورِنَدِ رَكُوعِهِ وَسُجُودِهِ يَعْنِي مَتَقَبَلِكَ نَشَانِ لَرِي وَارِدِي بِرَيْسِي اَوْلَادِ
 كَوَنَدِي لَرِي رَيْسِي حِي اِبْنِ وَفْتِ نَمَازِ لَرِي وَمَسَارِ رُفْقَانَهُ يُنْفِقُونَ يَعْنِي دَجِي بَرَمِ عَطَا لَرِي مَزْدَنِ وَاللّٰهُ
 وَرَدِ كَرِ رُفْقَدَنِ ضَمَدَةٍ وَرَلَرِ بَعْضِي مَفْسَرِ لَرِي بُو نَدَنِ صَدَقَةٌ مَالِ دَرُومِ لَرِي بَعْضِي زَكَاةٌ دَرُومِ
 بَعْضِي لَرِي صَدَقَةٌ تَطَوُّعًا دَرُومِ دِيدِي مَتَقِي لَرِي اَوْ جُو حِي نَشَانِي بُو دَرُومِ دِيدِي لَرِي وَالَّذِيْنَ يُؤْمِنُوْنَ
 بِمَا اَنْزَلْنَا لَكَ يَعْنِي دَجِي شُونَ لَرِي اِيْمَانِ كَوَنَدِي لَرِي سَكَا اِنَّ كَلَامَهُ كَمَا اَوَّلِ قَرَانِ دَرُومِ وَمَا اَنْزَلْنَا لَكَ
 يَعْنِي دَجِي سَنَدَنِ اَوَّلِ كَدِنِ كَبُرَ بِغَا مَبْرُومِ اِنَّ كِتَابَكَ اِيْمَانِ كَوَنَدِي لَرِي كَمَا اَوَّلِ زَبُورِ دَرُومِ رِبِّ اَلْجَبَلِ
 دَرُومِ بُو كِتَابِ دَجِي اَنْ لَرِي دَرُومِ اَرْتِقِ وَارِدِي نَشَانِ لَرِي رَيْسِي دَجِي بُو دَرُومِ وَالْآخِرَةُ هُدًى يُوقِنُونَ يَعْنِي دَجِي
 شُونَ لَرِي كَمَا اَنْ لَرِي اَخْرَجْتَهُ كَوَنَدِي اَقْرَابِ لَرِي اَخْرَجْتَهُ اِيْمَانِ كَوَنَدِي قِيَا مَتَهُ اِيْمَانِ مَقْدَرِ اَوْ جَمَاعَةٍ طَاهِرَةٍ
 كَبُرَ وَتَوَقَّفَهُ حَسَابَةً تَرَاوِيَهُ نَكَمِ بُو لَرِي بَكْرُومِ وَارِيسَهُ دَجِي جَمْعُهُ اَنَا مَقْدَرُ اَوَّلِكَ عَلَيَّ هُدًى

III. BÖLÜM

CEVAHİRÜ'L-ESDAF'IN TEFSİR METODU AÇISINDAN İNCELENMESİ

1. CEVAHİRÜ'L-ESDAF'IN RİVAYET AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

1.1. Cevahirü'l-Esdaf'ın Kur'an'ı Kur'an'la Tefsiri

Kur'an ayetlerini tefsir etmede şüphesiz en temel ve ilk kaynak yine diğer ayetlerdir ve en iyi metot da budur. İbn Teymiyye eserinin Kur'an'ı Kur'an'la tefsir bölümünde şu ifadeleri kullanır: “Tefsirin en iyi yöntemi nedir diye sorulsa, deriz ki: Kur'an'ın Kur'an'la tefsir edilmesidir. Çünkü Kur'an'ın bir yerinde mücmel olan, bir başka yerinde açıklanmıştır. Yine bir yerde muhtasar geçilen bir konu, başka bir yerde tafsilatlı bir şekilde açıklanmıştır”¹⁶⁷

Kur'an'da konular, değişik boyutlarda ve kapsamlarda farklı farklı yerlerde geçmektedir. Bir konu aynı anda başka konularla da ilgili olarak diğer ayetlerde izah edilebilmektedir. İslam alimleri arasında “Kur'an'ın bir kısmı bir kısmını tefsir eder.”¹⁶⁸ meşhur bir ifadedir. Kur'an'ı doğru anlayabilmenin bir yolu da bir ayeti açıklayan diğer ayetleri toplamaya çalışmaktır. Kur'an'ı bütünlüğü içinde anlamak en doğru yöntemlerden olsa gerektir. Müfessirler, bir ayetteki maksadı en iyi bilen o ayetleri gönderen olduğu gerçeğinden hareketle, bir ayetteki anlam kapalılığını yine başka bir ayete müracaat ederek gidermeye çalışmışlardır. Yine bir ayeti açıklığa kavuşturmak veya ayetin anlamını pekiştirmek için ayetlere müracaat etmişler, bu şekilde tefsirlerini sağlam temellere oturtmaya, tefsirlerinin güvenilirliğini daha da artırmaya çalışmışlardır.

Bazen ayetteki mutlak bir ifade, tahsisle, sebebi zikredilerek, istisna ile, başka yerde sebebi açıklanarak kayıtlanabilmektedir. Bazen müphem ifadeler(ism-i mevsul, ism-i işaret, zamir vb.), diğer bir ayette, Kur'an'da geçen garip bir kelime başka bir

¹⁶⁷İbn-i Teymiyye, *Mukaddimetü Fi Usulî't-Tefsir*, s. 39.

¹⁶⁸Şükrü Maden, *Tefsirde Haşiyeye Geleneği ve Şehzade'nin Envarü't-Tenzil Haşiyesi*, s. 254.

ayette izah edilebilmektedir.¹⁶⁹ Ayrıca ayetlerde geçen bazı kavramların iyi bir şekilde anlaşılması, benzer kavramlar arasındaki mana inceliğinin tespit edilip doğru anlaşılması da başka ayetlerle birlikte ayeti düşünmeyi gerektirebiliyor. “Haşyet”¹⁷⁰ kelimesi ve “havf”¹⁷¹ kelimesi arasındaki ince nüans farkı gibi.¹⁷² Dolayısıyla bir ayeti doğru yorumlayabilmek için diğer ayetlerden yararlanmak bir zorunluluktur. Aksi halde istikametsiz anlamalar, ifrat veya tefriti netice veren fikirler ortaya çıkar/çıkabilir.

Mesela Enam suresi 82. ayette “İman edip de imanına zulüm karıştırmayanlar...” ifadesindeki zulümden maksadın “şirk” olduğu Lokman suresi 13. ayetiyle bizzat peygamberimiz tarafından açıklanmıştır.¹⁷³ Yine Fatıha suresinde “kendilerine nimet verilenler” “ellezi” ile zikredilerek müphem bırakılmışken Nisa suresi 69. ayetle açıklığa kavuşturulmuştur. Nimet verilenlerden maksadın peygamberler, sıddıklar, şehitler ve salihler olduğu hem belirginleştirilmiş hem de ifade zenginliği temin edilmiştir.¹⁷⁴ Tefsir kitapları incelendiğinde bunların yüzlerce örneğini bulmak mümkündür. Zaten bu, tefsir kitaplarının önemli bir usulüdür.

Tefsircilerce en makbul tefsir usulü olan bu metot *Cevahiru'l-esdaf* tefsirinde birçok yerde kullanmıştır. Fakat *Cevahiru'l-esdaf* müellifi ayetleri ayetlerle tefsir ederken çoğunlukla ayetle ayeti tefsir ettiğini ifade etmemiştir. Ayetten maksadın ne olduğunu açıklarken diğer ayetlerden istifade ettiği anlaşılmaktadır. Bu husus aşağıda vereceğimiz örneklerle daha iyi anlaşılacaktır.

Örnek 1: Fatıha suresi 7. ayette geçen { صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ } ifadesinin tefsirini şu şekilde yapmıştır: “Sıratallezine enamte aleyhim” dedi. Manisi “şunların yolına kulaguzla kim anlara inam itdün; peygamberler, sıddıklar, kana bulaşmış şehidler, ışk odına yanmış veliler, aşıklar gibi” demek olur.”¹⁷⁵

¹⁶⁹ Mustafa Ünver, *Tefsir tarihi ve Usulü*, (Editör: Bahattin Dartma), s. 111.

¹⁷⁰ Haşyet: Korkutanın azametinden ve heybetinden gelen korkudur. bk.: Fatır suresi, 35/28; Haşır suresi, 59/21; Enbiya suresi, 21/28.

¹⁷¹ Havf: Korkanın zayıflığından kaynaklanan korkudur. bk.: Fussilet suresi, 41/30.

¹⁷² Şükrü Maden, *Tefsirde Haşiyeye Geleneği ve Şehzade'nin Envarü't-Tenzil Haşiyesi*, s. 256.

¹⁷³ Taberi, *Camii'l-beyan fi tevilü'l-Kur'an*, XI, 494.

¹⁷⁴ Muhsin Demirci, *Tefsir Usulü ve Tarihi*, s. 216.

¹⁷⁵ *Cevahiru'l-Esdaf*, Vahit Paşa Yazma Eserler Kütüphanesi, nr. 43 Va 1066, vr. 2a.

Ayette geçen “الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ” ifadesi Nisa suresinin 69. ayetiyle tefsir edilmiştir. Ayet şu şekildedir: { وَمَنْ يُطِيعِ اللَّهَ وَالرَّسُولَ فَأُولَئِكَ مَعَ الَّذِينَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ مِنَ النَّبِيِّينَ وَالصِّدِّيقِينَ وَالشُّهَدَاءِ وَالصَّالِحِينَ وَحَسُنَ أُولَئِكَ رَفِيقًا }

Dolayısıyla Nisa suresinde geçen ayet zikredilmeden, Fatiha suresindeki ayetin tefsirinde kullanılmıştır.

Örnek 2:¹⁷⁶ { إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ أُنذِرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ } “Bedürüsti şunlar kim kafir oldılar anların üzerine beraberdir, korkutduğun korkutmadugun, yani şunlar kim Kur’an’a inanmadılar, korkutmak ve korkutmamak birdür. ...Nite ki Firavn hakkında, Musayla Harun inzar idicek, dinmişdür. Ya murad bundan, ol kafirlerdür kim küfürleri üzerine sabit kalmışlardır. İman getürmezler. Yani bunlara imana çare yoktur, egerçi hak bunlara güneş gibi ruşen olmuşdur.”¹⁷⁷

Bakara 6. ayette “أَأَنْذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنذِرْهُمْ”de Firavun’a Musa ve Harun’ın(a.s.) uyarı yapmasına atıfta bulunulmuştur. Firavun’a Musa ve Harun’ın(a.s.) uyarısı ise birçok ayette geçmektedir. Musa ve Harun’ın(a.s.) mucizelerle Firavun’a gönderilmesi, ama onun yine büyükenip inkar etmesi, Firavun’un onu büyücülükle, delilikle itham etmesi ve ona inanmaması,¹⁷⁸ ayrıca yine ayetlerde geçen “Git Firavun’a, çünkü o iyice azdı”¹⁷⁹ mealindeki ifadeler bu konuyla ilgilidir. Bu örnekte de *Cevahiru’l-esdaf* müellifi sure ismi vermeden buradaki ayeti başka surelerde geçen ayetlerle izah etmiştir.

Örnek 3:¹⁸⁰ { يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ اذْكُرُوا نِعْمَتِيَ الَّتِي أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ وَأَوْفُوا بِعَهْدِي أُوفِ بِعَهْدِكُمْ وَإِيَّايَ فَاتَّقُونِ } “Ey İsrailoğulları! Size bahşettiğim nimetlerimi hatırlayın ve bana verdiğiniz sözü yerine getirin ki ben de size sözümü yerine getireyim. Ve ancak benden çekinip korkun.”¹⁸¹

¹⁷⁶ Bakara suresi, 2/6.

¹⁷⁷ *Cevahiru’l-Esdaf*, Vahit Paşa Yazma Eserler Kütüphanesi, nr. 43 Va 1066, vr. 3b.

¹⁷⁸ Araf suresi, 7/103; Yunus suresi, 10/75; Hud suresi, 11/96-97; Müminun suresi 23/46-47; Mümin suresi, 40/23-24; Zuhuruf suresi, nr. 43/46-50; Zariyat suresi, 51/38-40; Müzzemmil suresi, 15-16.

¹⁷⁹ Taha suresi, 20/24-nr. 43; Neml suresi, 27/12; Naziat suresi, 79/17.

¹⁸⁰ Bakara suresi, 2/40.

¹⁸¹ Yusuf Işıcık, *Kur’an Meali*, s. 12.

Bu ayette geçen “اذْكُرُوا نِعْمَتِي الَّتِي أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ” “anun benüm nimetimi kim inam itdüm, minnet, kerem itdüm sizün üzerünüze. Murad menn ü selvadur.”¹⁸² şeklinde anlamlandırılmıştır. “Murad menn ü selvadur.” Yine aynı surenin 57. ayetindeki “وَأَنْزَلْنَا عَلَيْكُمُ الْمَنَّاءَ وَالسَّلْوىَ” ifadelerinden mühlhemdir. Müfessir burada da ayet numarası vermeden aynı sure içindeki iki ayeti birbiriyle ilişkilendirerek açıklamıştır.

Örnek 4: Nisa suresinin 140. Ayeti

{ وَقَدْ نَزَّلَ عَلَيْكُمْ فِي الْكِتَابِ أَنْ إِذَا سَمِعْتُمْ آيَاتَ اللَّهِ يُكْفَرُ بِهَا وَيُسْتَهْزَأُ بِهَا فَلَا تَقْعُدُوا مَعَهُمْ حَتَّىٰ يَخُوضُوا فِي حَدِيثٍ غَيْرِهِ }
 { إِنَّكُمْ إِذَا مِثْلُهُمْ إِنَّ اللَّهَ جَامِعُ الْمُنَافِقِينَ وَالْكَافِرِينَ فِي جَهَنَّمَ جَمِيعًا }

“Ve tahkik indürdi sizün üzerünüze Kur’an’da, Enam suresinde, bu ki kaçan işidesiz Allah Teâlanun kelamını, inkar olunur ana ve istihza olunur anunla, pes oturman anlarunula, şuna degin ki anlar bir gayrı keleciye talalar ki Kur’an’a taalluk degül. Bedürüsti siz ol vakt, anlarun gibisiz, eger ol küfr halinde, istihza halinde bile olursunuz. Bedürüsti Allah cem idicidür münafıkları ve kafirleri cehennemde, bir ugurda.”¹⁸³

Nisa suresi 140. ayette geçen “فِي الْكِتَابِ” ifadesi “Kur’an’da, Enam suresinde” olarak tefsir edilmiştir. *Cevahiru'l-esdaf* müellifi bu örnekte ise bir sure ismi vermiş, müstakil bir ayetten bahsetmemiştir. Enam suresine bakıldığında, surenin 68. ayeti bu ayetteki konuyla aynı paraleldedir. Ayet mealen şöyledir: “Sen onları ayetlerimiz hakkında ileri geri konuşurlarken gördüğünde, başka bir konuya geçinceye kadar onların yanından uzaklaş! Eğer şeytan sana unutturacak olursa, hatırlayınca hemen onlardan ayrıl ve zalimler topluluğu ile birlikte oturma!”¹⁸⁴ *Cevahiru'l-Esdaf*’ın önemli bir kaynağı olan Ebu'l-Leys’in tefsirine bakıldığında da yine Nisa suresinin 140. ayeti, Enam suresinin 68-69. ayetleriyle tefsir edildiği görülmektedir.¹⁸⁵ Bu ayetler Taberî tefsirinde ise Enam suresinin 153. ayetiyle ve Şura suresinin 13.

¹⁸² *Cevahiru'l-Esdaf*, Vahit Paşa Yazma Eserler Kütüphanesi, nr. 43 Va 1066, vr. 8b.

¹⁸³ *Cevahiru'l-Esdaf*, Vahit Paşa Yazma Eserler Kütüphanesi, nr. 43 Va 1066, vr. 95a.

¹⁸⁴ Yusuf Işıcık, *Kur'an Meali*, s. 99.

¹⁸⁵ Semerkandi, *Bahru'l-ulum*, I, 348.

ayetiyle ilişkilendirilmiştir.¹⁸⁶ Bu ayetlerde ise Allah'ın dosdoğru yolundan, o yoldan yürünmesi, başka yollara sapılmaması gerektiğinden, ayrıca Allah'ın yolundan ayırıp uzaklaştırıcaklardan bahsedilir.¹⁸⁷

Örnek 5: İsra suresi 52. ayeti şöyledir: { يَوْمَ يَدْعُوكُمْ فَتَسْتَجِيبُونَ بِحَمْدِهِ وَتَظُنُّونَ إِن لَّبِئْتُمْ إِلَّا قَلِيلًا }

Cevahiru'l-Esdaf, ayeti “Ol gün okusa gerek sizi münadi. Pes siz dahı kuburdan çıkasız “Sübhanেকে Allahümme Ve Bihamdike” diyüb. Ve sanasız ki eglenmedünüz illa ki az, ya bir gün, ya yarım gün.”¹⁸⁸ şeklinde tercüme ve tefsir etmiştir.

Burada geçen “ya bir gün, ya yarım gün” tefsiri Kehf suersinin 19. Ayetinde geçen Ashab-ı Kehf'in mağarada ne kadar uyuduklarını anlamaya çalıştıklarını anlatan bölümde “فَقَالَ قَائِلٌ مِنْهُمْ كَمْ لَبِئْتُمْ قَالُوا لَبِئْنَا يَوْمًا أَوْ بَعْضَ يَوْمٍ”¹⁸⁹ ifadeleriyle benzer bir anlamı içermektedir. Bakara suresinde yüz sene ölümden sonra dirilen kimseye ne kadar ölü kaldığı sorulduğunda da aynı cevabı vermiştir.¹⁹⁰ Yine Müminun suresi 113. ayetinde inkarcılara yeryüzünde ne kadar kaldıkları sorulduğunda “Bir gün ya da günün bir kısmı kadar...” şeklindeki cevapları yukarıdaki ayetin tefsirinde kullanılan açıklama ile aynı anlamdadır. Yani burada da tefsir sahibi ayet belirtmeden bir ayeti birden çok ayetle ilişkilendirmektedir.

Ayetin tefsirinde kabirlerden çıkarken münadinin isteği üzerine okuyacakları “Sübhanেকে Allahümme Ve Bihamdike” duası Yunus suresi 10. ayetiyle ilişkilendirilmiş de olabilir ki ayet şöyledir: “دَعْوَاهُمْ فِيهَا سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَتَحِيَّتُهُمْ فِيهَا سَلَامٌ وَأَخْرَجُوا دَعْوَاهُمْ أَنِ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ”

Örnek 6: { إِنَّ اللَّهَ لَا يَسْتَحْيِي أَنْ يَضْرِبَ مَثَلًا مَا بَعُوضَةً فَمَا فُوَقَهَا } Bakara suresi 26. ayette:

“Bedürüsti Tanrı utanmaz mesel urmakdan üvez ile dahı yukarıyla, nitekim geçdi. Dahı aşagayıla, nitekim Tanrı Teâla Beni İsrayil'e mesel kıldı. Yani emr anun dur,

¹⁸⁶ Taberi, *Camiu'l-beyan fi tevilu'l-Kur'an*, IX, 321.

¹⁸⁷ Enam suresi, 6/153.

¹⁸⁸ *Cevahiru'l-Esdaf*, Vahit Paşa Yazma Eserler Kütüphanesi, nr. 43 Va 1066, vr. 244a.

¹⁸⁹ Kehf suresi, 18/19.

¹⁹⁰ Bakara suresi, 2/259.

kullarının gönline emrini mesel urmagıla sığırur. Yani kaçan ki “len yahlükü zübaben”¹⁹¹ ayeti indi, dahı “Kemeseli’l-Ankebut”¹⁹² ayeti indi. Yahudiler müşrikler eyitdiler: “Muhammed’ün Tanrısı, görün nice mesel urur, sinek ve örümcek hod kanda kaldı imdi” Bu ayet indi.”¹⁹³

Bakara suresi 26. ayetin sebeb-i nüzulü rivayet edilmiş, bu rivayet içinde, hangi ayetler neticesinde bu ayetlerin indiği açıklanmıştır. Bu kısımda ayetlerde geçen ifadeler zikredilmiştir. Burada olduğu gibi açıkça ayetler zikredilerek ayetle ayetin tefsir edildiği kısım çok sınırlıdır.

Örnek 7: Bakara suresi 109. ayet:

{وَدَّ كَثِيرٌ مِّنْ أَهْلِ الْكِتَابِ لَوْ يَرُدُّونَكُمْ مِنْ بَعْدِ إِيمَانِكُمْ كُفَّارًا حَسَدًا مِّنْ عِنْدِ أَنْفُسِهِمْ مِّنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمُ الْحَقُّ فَاعْتَمُوا
وَاصْفَحُوا حَتَّىٰ يَأْتِيَ اللَّهُ بِأَمْرِهِ إِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ }

“Dilerler çoğı ehl-i kitabun eger dönderibilselerdi, döndereleridi imanunuzdan, kafirler idelerdi sizi günüleyiben kendü nefsleri kıbelinden hak anlara eşkere olındukdan sonra Tevrat’da. Bu ol vaktidi ki, müsülmanlara Uhud gazasında mihnet irişdi. Yahud, Huzeyfe bin Yeman ve Ammar bin Yasir’e didiler ki: “Size irişecek irişdi. Dönün bizüm dinümüze, ol size yigdür” didilerse, bu ayet indi. Pes geçün suçlarından ve görmeze urun, ta Allah Teâla’nun emri gelince, ceng itmege, yani “katilüllezine la yü’minüne” ayeti gelince. Bedürüsti Allah Teâla her nesne üzerine kadirdür, yani müsülmanları kafir üzerine mansur ider.”¹⁹⁴

Ehl-i kitaptan birçokları, hak açıkça belli olmuşken, kıskançlıkları yüzünden, Müslümanların imandan küfre dönmelerini istemektedir. Ayetin devamında “ فَاعْتَمُوا ” “Pes geçün suçlarından ve görmeze urun, ta Allah Teâla’nun emri gelince” ifadesi, Tevbe suresinin 29. ayetiyle tefsir edilmiştir. Yani kitap ehlinden Allah’a ve ahiret gününe inanmayan, Allah ve Rasulünün haram kıldığını haram saymayan ve hak dini kendine din edinmeyen kimselerle kendi elleriyle cizye

¹⁹¹ Hac suresi, 22/73.

¹⁹² Ankebut suresi, 29/41.

¹⁹³ *Cevahiru'l-Esdaf*, Vahit Paşa Yazma Eserler Kütüphanesi, nr. 43 Va 1066, vr. 6a

¹⁹⁴ *Cevahiru'l-Esdaf*, Vahit Paşa Yazma Eserler Kütüphanesi, nr. 43 Va 1066, vr. 19a.

verinceye kadar savaşın demektir.¹⁹⁵ Buradaki savaşa da Allah'ın emri gelmesi, Tevbe suresinin 29. ayetiyledir.

Aslında 7. örnekteki şekilde ayeti ayetle tefsir nesih bölümünde bolca örneklendirilmiştir. Yaklaşık 20 yerde nesih'ten bahsedilmiştir. Bu yerlerin neredeyse tamamı ayetin ayeti tefsiri kapsamında değerlendirilebilir.

En makbul tefsir usulü olan Kur'an'ı-Kur'an'la açıklama metodu *Cevahiru'l-esdaf* tefsirinde birçok yerde kullanılmıştır. Fakat çoğunlukla ayetin ayetle tefsir edildiği ifade edilmemiştir. Zaten Müellif'in kaynak belirtme gibi derdinin de olmadığı tefsir baştan sona okunduğunda net bir şekilde anlaşılacaktır.

1.2. Cevahiru'l-Esdaf'ın Kur'an'ı Sünnetle Tefsiri

İslam dinini yaşama hususunda Peygamberimizin(s.a.v.) açıklamaları hususi bir öneme sahiptir. Peygamber(s.a.v.), Kur'an'ın inzal olduğu zaman gönderilen emirleri bizzat kendisi uygulamaya koyuyor ve mü'minlere açıklıyordu. Daha sonraki dönemlerde bu vazifeyi hadisler görmüştür. Dolayısıyla dini uygulama ve anlamada hadislerin önemi göz ardı edilemez. Burada hadislerin sahihini, zayıfını, uydurmasını ayrıca Kur'an'ın bütünlüğüne uygunluğunu dikkate almak önem arz etmektedir.¹⁹⁶

Nahl suresinin 44. ayeti peygamberimizin beyan etme/açıklama görevini açıkça ortaya koymaktadır: “Onları biz, apaçık deliller(mucizeler) ve kitaplarla gönderdik. Sana da, Öğüt ve uyarı yüklü Bu Kitab'ı(Zikr'i) indirdik ki, insanlara, kendilerine ne indirildiğini açıklayasın (لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ) ve onlar da düşünsünler.”¹⁹⁷

Ayrıca “وَمَا آتَاكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا نَهَاكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا”¹⁹⁸ ve “وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَىٰ إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ”¹⁹⁹

gibi ayetlerde Peygamber ne getirdiyse onu alın, neyi nehyetti ise onu

¹⁹⁵ Tevbe Suresi, 9/29.

¹⁹⁶ M. Sait Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*, III, 153.

¹⁹⁷ Yusuf Işıcık, *Kur'an Meali*, s. 192.

¹⁹⁸ Haşr Suresi, 59/7.

terkedin, peygamber kendi hevasından söylemez, söylediği ancak kendisine vahyedilendir mealindeki ayetler Peygamberimizin(s.a.v.) Kur'an'ı açıklamadaki önemini ortaya koyduğunu söyleyebiliriz. Bu ayetler Peygamberimizin(s.a.v.) din alanına giren ve vahiyle düzeltilmeyen söz ve davranışları kendi içtihadı bile olsa bizleri bağladığını anlatır. Ayrıca Allah'ın muradına uymayan söz ve davranışları tashih edilip düzeltilmiştir.²⁰⁰

Hz. Muhammed(s.a.v.), peygamberlik vazifesi gereğince tebliğ ve tebyin ile mükellefti. Bunu da Kur'an'ın Kur'an'dan sonra en mühim tefsir kaynağı olan sünnetle gerçekleştirdi. Sünnetin Kur'an'ı beyanı Kurtubî'ye göre iki şekilde olmuştur: Biri Kitap'taki mücmeli beyandır, zekatın miktarı, namazların kılınışı, haccın menasiki gibi. Diğeri ise Kitap'taki hükmün üzerine ziyadeliktir, kadının nikahını, teyze ve hala üzerine haram kılmak gibi. Hadis kitapları tefsir bölümlerindeki rivayetlerden anlaşıldığına göre Peygamberimizin tefsiri, genel olarak ahkâmı beyan, mekarimi ahlakı şerh ve bu ahlakı teşvik şeklinde olmuştur. Peygamberimizin tefsirini öğrenebileceğimiz en iyi yer, muteber hadis kitaplarıdır. Tefsir kitaplarında sahih hadislerin yanında zayıf ve uydurma rivayetler de mevcuttur.²⁰¹

Peygamberimizin ayetleri tefsir etmesi farklı vesilelerle olmuş ve genelde tefsirler de tebliğ ve tebyine yönelik olmuştur. Kur'an'ın ilk muhataplarının dilleri Arapça olduğundan ayetleri genel çerçevede anlıyorlardı. Lakin ayetleri maksadına uygun bir şekilde anlamak için bazen dili bilmek yeterli olmuyor, şifahi ya da uygulamalı bir izah gerekebiliyordu. Peygamberimiz bazen tefsir nitelikli açıklamalarla, bazen de tavır ve davranışları, ibadet ve muamelatın tatbikatıyla uygulamalı bir tefsir/tebyin görevini yerine getiriyordu.²⁰²

Hz. Peygamber(s.a.v.) ayetler nazil olduğunda tebliğ maksadıyla, kıraat esnasında veya hutbe verirken ayetleri okuyarak tefsir ederdi. Bazen ashabına dikkatlerini çekmek amacıyla soru sorar ve ilgili ayetleri açıklayarak soruyu

¹⁹⁹ Necm Suresi, 53/3-4.

²⁰⁰ M. Sait Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*, V, 80.

²⁰¹ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, s.230-234.

²⁰² Zekeriya Pak, *Tefsir El Kitabı*, (Editör: Mehmet Akif KOÇ), s. 118-120.

cevaplandırırđı. Peygamberimizin(s.a.v.) bir başka tefsir vesilesi de, bir hükmü belirttikten sonra veya nasihatın ardından muhatapları için lüzumlu bir konuyu belirtirken mana bakımından ilgili bir ayeti okuması ve tefsir etmesiydi. Ayrıca sahabeler ayetlerde anlayamadıkları konuları soruyor, Peygamber(s.a.v.) de gerekli cevapları veriyordu.²⁰³

Sünnet, Kur'an'ın mutlak ve mukayyedini, umumunu ve hususunu, nasih ve mensuhunu açıklar. Kur'an'da geçen bir hususu, ayetlere uygun olarak tekid, amm lafızları tahsis, mücmel yerleri beyan, mutlak manaları takyid, müşkil meseleleri tavzih eder. Kur'an'da hükmü bulunmayan ya da Kur'an'ın hüküm vermeyip sükut ettiği konularda hükme delalet eder. Zaten peygamberimiz(s.a.v.)

Arabın en fasihlerindendi. Tebliği esnasında konuşmasıyla, hareket ve mimikleriyle, müşkil, müphem ve kapalı noktaları açıklamış olurdu.²⁰⁴

Bu açıklamalardan sonra *Cevahiru'l-esdaf* tefsirinin Kuran'ı sünnetle tefsir yöntemini inceleyelim. Muhakkak ki müellifimiz de tefsirinde sünnette başvurmuştur. Hatta Nisa suresi 59. ayeti “ فَإِنْ تَنَازَعْتُمْ فِي شَيْءٍ فَرُدُّوهُ إِلَى اللَّهِ وَالرَّسُولِ إِنْ كُنْتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ ” tefsirinde “...Bir meselede anlaşmazlığa düştüğünüzde, Allah'a ve ahiret gününe inanıyorsanız onu Allah'a ve Resulüne götürün.”²⁰⁵ deki “Allah'a ve Resulüne götürün” ifadesi “döndürün ol nesneyi Tanrı kitabına ve peygamber hadisine” olarak tefsir etmesi bu yöntemin müfessirce önemli olduğunun bir göstergesidir.²⁰⁶

Fakat birçok yerde Kur'an'ı Kur'an'la tefsiri konusunda olduğ gibi hadislerden yararlandığını belirtmemiştir. Hadis olduğunu zikrettiği yerlerde de “Peygamber(a.s.) ... buyurdu”, “Rasul (a.s.) .... demek olur”, “Peygamber(a.s.) ... didi” gibi ifadelerle hadisi nakleder. Tefsirde sahabe isimlerini zikrederek de hadis nakli mevcuttur. Tefsir baştan sona incelendiğinde rivayet ettiği hadislerin önemli bir

²⁰³ Muhsin Demirci, *Tefsir Tarihi*, s. 55-57.; Muhsin Demirci, *Tefsir Usulü ve Tarihi*, s. 284.

²⁰⁴ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, s. 54.

²⁰⁵ Nisa Suresi, 4/59.

²⁰⁶ *Cevahiru'l-Esdaf*, Vahit Paşa Yazma Eserler Kütüphanesi, nr. 43 Va 1066, vr. 85a.

kısmı ayetlerin sebab-i nüzulleriyle ilgilidir, nüzul sebepleri de bize rivayetlerle ulaşır.

Müellif eserinde hadisin sahihliği, zayıflığı veya mevzu olması üzerinde durmaz. Müellifin aktardığı bir hadis veya herhangi bir rivayet klasik tefsir kitaplarında mevcut olan rivayetlerdir. Zaten bu hadislerin veya rivayetlerin tamamını istifade ettiği tefsir kaynaklarından aktarmış olması kuvvetle muhtemeldir.

Bu konuyla ilgili örneklere geçelim:

Örnek 1: Tevbe suresi 79. ayeti *Cevahiru'l-Esdaf* da şu şekildedir:

“Şunlar ki ayb ider ziyade virenleri mü'minlerin sadekalarda kaçan ki Peygamber aleyhi's-salatü ve's-selam Tebük Gazası'na çıkmak istedi. Halkı davet kıldı sadeka virün didi. Bir kişi dört bin direm gümüş getürdi. Bir kişi biş kursa hurma getürdi. Bir karıcık bir hurma getürdise münafıklar gülişdiler. Bu ayet endi. Ve şunlar ki bulmazlar illa sehl takatleri kadar bir hurma gibi. Yani hor nazar iderler anlara. Tanrı hor bakduklarınınun cezasın ider. Ve anların için azab-ı elim vardır.”²⁰⁷

Smerkandî tefsirinde ilk üç cümle aynen geçerken,²⁰⁸ Salebî tefsirinde benzer şeyler geçmekle birlikte münafıkların alay etmesinden de bahsediliyor.²⁰⁹ Burada olduğu gibi bahsi geçen iki tefsirde de rivayet zincirinden bahsedilmemektedir.

Vahidî, “Kur'an'ın inişine şahit olan, esbab-ı nüzul ilmini kavrayan, araştıran kimselerin sema ve rivayetleri dışında nüzul sebepleriyle ilgili başka kimselerin söz söylemelerinin helal olmadığını, dolayısıyla söz sahibi vahyin inişine şahit olanlardır, bu ilim onların üzerine kuruludur.” der.²¹⁰ Yani sebab-i nüzul ile ilgili haberler hadisler yoluyla gelmiştir. İncelemekte olduğumuz eserde ise sadece Bakara suresi tefsirinde 60 civarında ayette sebab-i nüzul zikredilmiştir. Dolayısıyla bu gibi nakiller ayetlerin sünnetle tefsiri kapsamında değerlendirilebilir.

²⁰⁷ *Cevahiru'l-Esdaf*, Vahit Paşa Yazma Eserler Kütüphanesi, nr. 43 Va 1066, vr. 176a.

²⁰⁸ Semerkandi, *Bahru'l-ulum*, II, 76-77.

²⁰⁹ Sa'lebi, *El-Keşf ve'l-beyan an tefsiri'l-Kur'an*, V, 77.

²¹⁰ Vahidi, *Esbabu'n-nüzul*, s. 10.

Örnek 2: İstiaze’yi açıklarken istiazenin sebebinin Karanik olayı olduğunu anlatmıştır. Necm suresini peygamberimiz okurken Şeytanın peygamberimiz nefes aldığı bir sırada peygamberimizin nağmesiyle “tilke’l- garanike’l-ula ve inne şefaathühunne le türca” yı okuduğunu, müşriklerin sevindiğini, ashabın şaşırıldığını nakleder. Bunun üzerine Nahl süresinin 98. ayetiyle istiazeyi emrettiğini söyler. Başka bir rivayette ise bu ifadeleri bizzat peygamberimizin okuduğunu fakat Cenab-ı Hakk’ın bunu nesh ettiğini nakleder.²¹¹

Çelişkili ve mürsel rivayetlerle gelen Karanik kıssasına bir kısım tefsirciler ılımlı yaklaşırken birçok müfessir bunu şiddetle eleştirmiştir. İlmi olarak kıssanın hem senet hem metin açısından tutarlı bir yönü bulunmamaktadır.²¹² Ayrıca kıssanın Kur’an’da birçok ayetle de çeliştiği çok açıktır.²¹³ Görüldüğü üzere başta belirttiğimiz gibi müellif rivayetlerin sahlıhlığına, zayıflığına, mevzuluğuna dikkat etmeden eserine almıştır.

Örnek 3: Bakara suresi 187. ayet:

{ وَكُلُوا وَاشْرَبُوا حَتَّىٰ يَبَيِّنَ لَكُمُ الْحَيْطُ الْأَبْيَضُ مِنَ الْحَيْطِ الْأَسْوَدِ مِنَ الْفَجْرِ }

“...Adi bin Hatem bu ayet indükde, bir ak iplik, bir kara iplik yasaduğı altında kordı. Karşu tururdı, bakardı. Geldi peygambere didi, peygamber aleyhi’s-selam tebessüm idüp eyitdi: “sevad-ı leyldür, beyan-ı nehardur” didi.”²¹⁴

Burada geçen rivayet Adi bin Hatem tarikiyle tefsir kitaplarında geçmektedir.²¹⁵ Özellikle Taberî tefsirinde buradaki rivayetin benzer şelkilleri farklı rivayet zincirleriyle mevcuttur.²¹⁶

Örnek 4: Enam suresi 153. Ayeti:

{ وَأَنَّ هَذَا صِرَاطِي مُسْتَقِيمًا فَاتَّبِعُوهُ وَلَا تَتَّبِعُوا السُّبُلَ فَتَفَرَّقَ بِكُمْ عَنْ سَبِيلِهِ ذَلِكُمْ وَصَّاكُمْ بِهِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ }

²¹¹ *Cevahiru'l-Esdaf*, Vahit Paşa Yazma Eserler Kütüphanesi, nr. 43 Va 1066, vr. 1b.

²¹² M. Sait Şimşek, *Günümüz Tefsir Problemleri*, s. 387-427.

²¹³ İsra Suresi, 17/73-74, Hicr Suresi, 15/42, Nahl Suresi, 16/99-100, Şuara Suresi, 26/210-212, Fussulet Suresi 41/42.

²¹⁴ *Cevahiru'l-Esdaf*, Vahit Paşa Yazma Eserler Kütüphanesi, nr. 43 Va 1066, vr. 31a-32b.

²¹⁵ Semerkandi, *Bahru'l-ulum*, I, 125.

²¹⁶ Taberi, *Camiu'l-beyan fi tevilu'l-Kur'an*, I, 508-511.

“Ve tahkik bu benim yolumdur dosdogru, uyun ana. Ve uyman kalan yollara, pes ayırur sizi Tanrı yolından. Peygamber aleyhi’s-selam dogru göstermek için bir hat çekdi dogru andan dört yana hatcaguzlar çekdi, temsil için. Budur ki Allah vasiyyet eyledi anunıla size, ola ki Tanrıdan korkasız.”²¹⁷

Görüldüğü üzere yukarıda geçen ayetin tefsir bölümünde rivayet verilmiş, fakat rivayet zinciri hazfedilmiştir. Bu ayetin tefsirinde geçen rivayet senet zinciriyle Taberî tefsirinde geçmektedir.²¹⁸ Aynı rivayet Abdulah bin Mesud tarikiyle Ebu’l-Leys tefsirinde geçmektedir.²¹⁹ Müellifin buradaki hadis nakli genelde olduğu gibi ayetin manasını tebyine/açıklamaya yöneliktir.

Örnek 5: Bakara suresi 199. Ayet

{ تَمَّ أَفِيضُوا مِنْ حَيْثُ أَفَاضَ النَّاسُ وَاسْتَغْفِرُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ }

“Andan sonra göç idün, halk göç itdügi yirden ilerü, Kureyş Harem’den Arafat’a çıkmazlardı. Halayık mecmusı Arafat’da vakfaya tururlardı. Pes hisab Kureyş’e ola. Ve Allah’dan suçunuz dilen. Bedürüsi Allah gafur rahimdür. Vakfaya turdukda Tanrı Teâla feriştelere eydür: “Bakun benim bendelerüme, yalincaklar, toz toprağına,yani içinde benden afv isterler. Tanuk olun ki ben bunların günahlarını bağışladum” dir.”²²⁰

Burada geçen “Vakfaya turdukda...” kısmı tefsir kitaplarında peygamberimizden rivayet şeklinde geçmiştir.²²¹ Fakat Müellifimiz, rivayeti nakletmesine rağmen hadis olduğunu bile belirtmemiştir. Ancak ilgili kitaplara bakıldığında rivayet olduğu anlaşılabilir. Burada geçen rivayet “Allah gafur rahimdir” manasını pekiştirmek maksatlı kullanılmıştır denilebilir.

Örnek 6: Abese suresi 1-2. Ayeti:

{ عَبَسَ وَتَوَلَّى أَنْ جَاءَهُ الْأَعْمَى }

²¹⁷ *Cevahiru'l-Esdaf*, Vahit Paşa Yazma Eserler Kütüphanesi, nr. 43 Va 1066, vr. 31a-32b.

²¹⁸ Taberi, *Camiu'l-beyan fi tevilu'l-Kur'an*, XII, 230.

²¹⁹ Semerkandi, *Bahru'l-ulum*, I, 495.

²²⁰ *Cevahiru'l-Esdaf*, Vahit Paşa Yazma Eserler Kütüphanesi, nr. 43 Va 1066, vr. 34b.

²²¹ Semerkandi, *Bahru'l-ulum*, c1, s. 134

“Yüzün bürterdi ve dönderdi Muhammed aleyhi’s-salam. Oturmışidi Kureyş’ün ulularıla. Nasihat iderdi imana geleler deyü. İbn-i Ümmi Mektum geldi, gözsüzdi. Ya Rasulallah, Tanrı sana öğretdüğinden bana öğret didi. Peygamber sözi arasına girdüğüün yüzün bürterdi. Pes bu sure indi. Yani Ama geldüğinden yüzün bürterdi.”

İbn-i Ümmi Mektum ile ilgili geçen buradaki rivayet tefsir kitaplarında genelde sebab-i nüzul olarak geçmektedir.²²² Nakledilen hadise ayette geçen ifadeleri açıklamaya yöneliktir. *Cevahiru'l-esdaf* müellifi rivayet zincirinden hiç kimseyi zikretmemekle birlikte sanki olayın içindeymiş gibi hadiseyi aktarmıştır. Bu da herhalde halk diliyle halka yönelik hazırlanmış bir tefsiri terüme olmasından kaynaklansa gerektir.

Örnek 7: Bakara suresi 238. ayet:

{ حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَىٰ وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ }

“Saklaşun beş vakt namaz üzerine, vaktlarında arı abdest birle, rüku ile, sücud ile ve orta namaz üzerine ki ikindü namazıdır. Ve hem İbn-i Mesud razıyallahu anhu hafizü ale’s-salavati ve’s-salati’l-vusta salati’l-asri okudu, hem akl dahı şöyle iktiza ider. Zira tanla tarafında fecr ve zuhr, ahşam tarafında magrib dahı işa, pes ikindü namazı orta kaldı. Ve turun Tanrı için namazda, korkubanı.”²²³

Cevahiru'l-esdaf müellifi “orta namazı” ikindi namazı olarak tefsir etmiştir. Birçok tefsir kitabı da yine rivayetleri esas alarak orta namaz olarak açıklamıştır.²²⁴ Müphemmin tavzihi konusunun örneklerinden biri olan bu namaz hadis ve tefsir kitaplarında nakledilmektedir. Hadsin rivayet zinciri yine atlanmış, peygamberimizden bir rivayet olduğu bile belirtilmemiştir. Ayrıca manayı pekiştirmek amaçlı İbn Mesud’un açıklamasına da yer verilmiştir.²²⁵

²²² Taberi, *Camiu'l-beyan fi tevilu'l-Kur'an*, XXIV, 217-220; Semerkandi, *Bahru'l-ulum*, III, 546; Zemahşerî, *El-Keşşaf an hakaiki gavamizi't-tenzil*, IV, 701.

²²³ *Cevahiru'l-Esdaf*, Vahit Paşa Yazma Eserler Kütüphanesi, nr. 43 Va 1066, vr. 43b.

²²⁴ Taberi, *Camiu'l-beyan fi tevilu'l-Kur'an*, V, 168; Semerkandi, *Bahru'l-ulum*, I, 287; Zemahşerî, *El-Keşşaf an hakaiki gavamizi't-tenzil*, I, 287.

²²⁵ Muhsin Demirci, *Tefsir Tarihi*, s. 59.

1.3. Cevahiru'l-Esdaf'ın Sahabe Ve Tabiin Sözlere Yer Vermesi

Kur'an'ın rivayet tefsirinin en mühim kaynaklarından birisi de sahabe tefsiridir. Sarsılmaz imana, yüksek idrak gücüne sahip olan sahabeler Arap dilini, örf ve adetlerini çok iyi bilirdiler. Vahyin inişine şahit olmuşlar, nüzul ortamında Allah rasulü ile birlikte yaşamışlar ve anlayamadıkları ayetleri Rasûlullah'a sormuşlardır. Dolayısıyla ayetlerin tefsirinde sahabenin özel bir konumu vardır.²²⁶

Bu yönlerden ahiretle ilgili konularda, nuzül sebeplerinde vb. akıl yürütülmesi mümkün olmayan konularda sahbenin ayetleri tefsiri bağlayıcı kabul edilmiştir. İctihat mümkün olan ve Rasûlullah'a isnat edilmeyen konularda sahabe tefsiri tercih sebebi olurken bağlayıcı olmadığı ifade edilmiştir.²²⁷

Cevahiru'l-esdaf tefsirinde İbn Abbas, Hz. Ömer, İbn Mesud gibi sahabelerin görüşlerine atıfta bulunulmuştur. Fakat bu rivayetler tefsirde yoğun bir şekilde kullanılmamıştır. Sahabe isimleri genellikle ayetlerin hangi sahabeler hakkında indiği açıklanırken geçmiştir: “Bu ayet Suheyb bin Sinan hakkında ve Ammar bin Yasir ve Sümeyye bin İlaris hakkında indi”, “Ayet Muaz bin Cebel hakkında ve Salebe-i Ensari hakkında indi”, “Sebeb-i nuzülü oldur kim, Ömer radiyallahu anh hatununa yakınlık eyledi, uyudukan sonra”. Ya da örnek vermek amacıyla kullanılmıştır: “Abdullah bin Selam gibi”, Abdullah bin Ravaha gibi”, “Ebu Bekir, Ömer, Osman, Ali gibi”²²⁸

Mesela Bakara suresinin 113. ayetinde

{ وَقَالَتِ الْيَهُودُ لَيْسَتِ النَّصَارَىٰ عَلَىٰ شَيْءٍ وَقَالَتِ النَّصَارَىٰ لَيْسَتِ الْيَهُودُ عَلَىٰ شَيْءٍ وَهُمْ يَتْلُونَ الْكِتَابَ كَذَلِكَ قَالَ الَّذِينَ

{ لَا يَعْلَمُونَ مِثْلَ قَوْلِهِمْ فَاللَّهُ يَحْكُمُ بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فِيمَا كَانُوا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ }

“Ve Yahud eyitdiler: “Nasara hiç bir nesne üzerine degüldür.” Ve nasara eyitdiler: “Yahud bir nesne üzerine degüldür.” İbn-i Abbas radiyallahu anh eydür:

²²⁶ Şükrü Maden, *Tefsirde Haşiyeye Geleneği ve Şehzade'nin Envarü't-Tenzil Haşiyesi*, s. 266.

²²⁷ Zehebi, *Et-Tefsir ve'l-müfessirun*, s. 71-72.

²²⁸ Sevinç Ahundova, *Eski Anadolu Alanında Yapılmış Olan Kur'an Tercümesi Cevahiru'l-Asdaf Üzerine Dil İncelemesi*, s. 1749-1844.

“İki tayife dahı gerçek didiler, yalan söylemediler. Zira Din-i İslam’dan gayrı hep batıldur. Hal bu ki iki tayife bile kitab okurlar. Eyle didiler, şunlar ki bilmezler ve kitab okumadılar, anlarun sözi gibi. Yani uçmaga girmezler, illa şunlar ki bizüm dinümüz üzerine ola, dirlerdi.” Pes Allah Hüküm ide anlarun aralarında, kıyamet gününde şunda ki anlar anda ihtilaf iderlerdi. Yani tamuya kim girür, uçmaga kim girür, ol”²²⁹

Bu ayetin tefsirinde İbn-i Abbas’ın görüşüne yer verilmiş, İslam dinine girmeyen Yahudi ve Hristiyanların batıl bir dava üzerinde olduğu ifade edilmiştir.

Yine Bakara suresi 238. ayetinde:

{ حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَىٰ وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ }

“Saklaşun beş vakt namaz üzerine, vaktlarında arı abdest birle, rüku ile, sücud ile ve orta namaz üzerine ki ikindü namazıdır. Ve hem İbn-i Mesud razıyallahu anhu hafizu ales salavati ve’s-salatil-vusta salati’l-asri okudu, hem akl dahı şöyle iktiza ider. Zira tanla tarafında fecr ve zuhr, ahşam tarafında magrib dahı işa, pes ikindü namazı orta kaldı. Ve turun Tanrı için namazda, korkubanı.”²³⁰

Bakara suresinin ilk ayetinde “Elif Lam Mim: Manası, İbn Abbas katında: “Enellahu a’lemu” demek olur. Yani ben ol Tanrıyam ki allamı’l-guyubam.”²³¹

İbn Mesud’un ayette geçen “ve’s-salatil-vusta” ibaresini “salati’l-asri” olarak okuduğu bu ayetin tefsirinde nakledilmiştir.

Kur’an ayetlerinin Tabiin tarafından tefsir edilmesi, rivayet tefsiri olarak değerlendirilir. Onlar ashaptan sonra Kur’an’ı en iyi anlayan nesildir, vahyin kaynağına daha yakındırlar. Bir kısmı sahabeden ileri seviyede tefsir dersi tahsil etmişler, bu konuda uzmanlaşmışlardır. Fakat Tabii tefsirinin bağlayıcılığı konusunda ihtilaf vardır. Bir kısım alimler tabiinin vahyin inişine şahit olmadıkları, nüzul ortamında Allah rasülü ile birlikte yaşamadıkları ve anlayamadıkları ayetleri

²²⁹ *Cevahiru'l-Esdaf*, Vahit Paşa Yazma Eserler Kütüphanesi, nr. 43 Va 1066, vr. 19b.

²³⁰ *Cevahiru'l-Esdaf*, Vahit Paşa Yazma Eserler Kütüphanesi, nr. 43 Va 1066, vr. 43b.

²³¹ *Cevahiru'l-Esdaf*, Vahit Paşa Yazma Eserler Kütüphanesi, nr. 43 Va 1066, vr. 2b.

Rasülullah'a soramadıkları, karinelere muttali olmadıkları için onların tefsirini bağlayıcı kabul etmemişlerdir. Birçok müfessir ise tabiin kavlini bağlayıcı görür. Çünkü tefsiri sahabeden almışlardır. Özellikle ittifak ettikleri konuları delil olarak kabul etmişlerdir. Genel olarak ise akıl yürütmenin mümkün olmadığı gaybi meseleler ile sebab-i nüzul gibi mevzularda tabiinin sika olanlarının nakilleri alınacağı, akıl yürütmenin mümkün olduğu konularda ise hata edebilecekleri kabul edilmiştir.²³²

Cevahiru'l-esdaf tefsirinde Hasan-ı Basri, Mücahid, Şa'bi, Ka'bu'l-Ahbar, Vehb bin Münebbih gibi tabiinden rivayetler mevcuttur. *Cevahiru'l-esdaf* müellifi tabiinden nakilde bulunurken ravilerin sika olup olmamalarına dikkat etmemiştir. Rivayette bulunduğu Ka'bu'l-Ahbar, Vehb b. Münebbih gibi tabiiler israili rivayetlerle meşhur olmuş, ciddi eleştirilere muhatap kimselerdir.²³³

Mesela Fatiha suresinin sonunda "amin" tefsirinde Ka'bü'l-Ahbar'ın açıklamasına yer verilmiştir: "Ka'bü'l-ahbar eydür: "Amin" Fatiha suresinün mühidür, gökden inen kitabların hatemidür, nice ki Muhammed Rasülullah hateme'n-nebiyyin'dür."²³⁴

Diğer bir örnek Bakara suresinin ilk ayetinde اٰم tefsirinde Şa'bi'nin açıklamasına yer verilmiştir. "Sa'bi eydür: " Tanrının gizlü esrarı vardur, peygamberlere inen kitablarda ve Kur'an'un sırrı dahı bu harflerdür, kimesne tertiblerin bilmez. Eger bilseler, dua kılsalar; dua müstecab olur. Zira ki ism-i azam bulardur"²³⁵

Yine Bakara suresinin 72. ayetinde Vehb b. Münebbih'den nakilde bulunulmuştur.

{وَاِذْ قَتَلْتُمْ نَفْسًا فَاذَّارْتُمْ فِيهَا وَاللَّهُ مُخْرِجٌ مَا كُنْتُمْ تَكْتُمُونَ }

²³² Zehebi, *et-Tefsir ve'l-müfessirin*, s. 75-96.

²³³ Abdullah Aydemir, *Tefsirde İsrailiyat*, s. 97-101.

²³⁴ *Cevahiru'l-Esdaf*, Vahit Paşa Yazma Eserler Kütüphanesi, nr. 43 Va 1066, vr. 2b.

²³⁵ *Cevahiru'l-Esdaf*, Vahit Paşa Yazma Eserler Kütüphanesi, nr. 43 Va 1066, vr. 2b.

“Ve anun ol vakti ki öldürdünüz Amil’i, pes birbirünüze salışdırdunuz ol husumetde ve Allah Teâla çıkarıcıdır, şunu kim siz gizlerdünüz. Vehb bin Münebbih’den rivayetdür kim, ol sığırı bir yigitde buldılar, derisi dolusu altuna aldılar. Sebeb ol idi ki, anasına gayet hizmet iderdi. Anasınun başı ucında otururdu ta sabaha degin. Kaçan ki anası uykudan uyanurdu, “Ana namaz vaktidür” dir idi”

Yukarıda verilen örneklerden anlaşılacağı üzere *Cevahiru’l-esdaf* tefsirinde Sahabe ve Tabii kavillerine yer verilmiştir. Fakat nakledilen rivayetlerin sahihliği, zayıflığı üzerinde durulmamıştır. Müellif yer yer ayetleri tefsir ederken kullandığı rivayetleri, rivayet olarak belirtmemiş, herhangi bir açıklama olarak tefsirine kaydetmiştir.

1.4. Cevahiru’l-Esdaf’ta İsrailiyat

İsrailiyat, israiliyye kelimesinin çoğuludur. Tefsirde israiliyat denildiğinde daha çok Yahudi kültür ve medeniyetinin tefsire giren rivayet ve etkisi anlaşılrsa da, aslında Yahudi, Hristiyan ve başka kültürlerin tefsire girmesi olarak anlamak doğrudur. Fakat Yahudilikten gelen haberler daha fazla olduğu için israiliyat kelimesi daha uygun bulunmuştur.²³⁶ Aslında israiliyat İslam’a yabancı olan, İslam düşmanları tarafından tefsir ve hadise idhal edilen her şey olarak değerlendirilebilir.²³⁷ Bunlar Yahudi ve Hristiyan olabileceği gibi bunlar dışındakiler de olabilir. Dolayısıyla başka kültürlerden İslam kültürüne sokulan her türlü habere israiliyat denilmektedir ki bu haberlerin çoğunluğu yine Yahudi kaynaklıdır.²³⁸

Genellikle Abdullah b. Selam, Ka’bu’l-Ahbar, Vehb b. Münebbih, Abdülmelik b. Abdülaziz b. Cüreyc israili rivayetlerin kaynağı olmuşlar ve güvenilirlikleri konusunda da farklı değerlendirmeler yapılmıştır. Sağlam olduklarını söyleyenler olduğu gibi yalancılıkla itham edenler de olmuştur.²³⁹

Kitab-ı Mukaddes’teki kıssalarla Kur’an’da geçen kıssalar arasında benzerlikler bulunsa da icmal ve tafsil yönünden farklılıklar vardır. Kuranda mücmel

²³⁶ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usülü*, s. 244.

²³⁷ Zehebi, *el-İsrailiyat fi’t-tefsir ve’l-hadis*, s. 13.

²³⁸ M. Sait Şimşek, *Kur’an Kıssalarına Giriş*, s. 120.

²³⁹ Zekeriya Pak, *Tefsir El Kitabı*, (Editör: Mehmet Akif Koç), s. 144-145.

olan kıssalar, Tevrat ve İncil’de teferruatlı bir şekilde yer alır. Kıssaların tarihi, yer ve şahıs isimleri yoğun bir şekilde işlenir. Kur’an ise Kıssanın nasihat, ders, ibret gibi yönlerini ön plana alır.²⁴⁰ Kur’an’ın kıssaları anlatım yönteminde verilmek istenen mesaj muhataplara yalın ve anlaşılır bir sunmak esastır. Bu nedenle kıssanın kronolojik süreci çok dikkate alınmamış, kıssadan alınacak öğüt, hisse, mesaj ön planda tutulmuştur.²⁴¹ Kur’an’ın veciz oluşundan dolayı Müslümanlar tefsirde diğer dinlerin tafsilatlı açıklamalarını merak etmişler ve almışlardır. Bu sahabe dönemini kadar dayanmaktadır.²⁴²

Peygamberimizin hadisleri incelendiğinde İsraili rivayetleri yasak eden haberler olduğu gibi tecviz eden haberler de vardır. Bunun yanında bazı özel durumları ifade eden haberler de bize ulaşmıştır.²⁴³

Ebu Hureyre’den nakledilen bir hadiste bu konuyla ilgili şu ifadeler yer almaktadır: “Ehl-i Kitap Tevrat’ı İbranice okurdu ve okudukları bölümü Müslümanlara arapça açıklarlardı. Bunun üzerine Peygamberimiz, Ehl-i Kitabı tekzibde etmeyin tasdikte etmeyin, Allah’a ve ondan indirilene inandık deyiniz.”²⁴⁴

Abdullah bin Amr’dan rivayet edilen bir hadiste şöyle bir açıklama mevcuttur: “Benden bir ayet dahi olsa başkalarına ulaştırın. İsrailoğullarından da nakledin, bunda bir beis yoktur. Kim benden bilerek yalan bir söz isnad ederse Cehennemdeki yerine hazırlansın”²⁴⁵ Bu rivayet dikkate alındığında israili rivayetler tamamen yasaklanmamış, islamın ruhuna zıt olmayan şeylerin alınmasında bir sıkıntı görülmemiştir.

Başka bir rivayette Hz. Ömer’in elinde Tevrat’tan bir bölüm gören peygamberimiz ona darılmış, dargınlığı yüzünün renkten renge girmesiyle belli olmuştu. Hz. Ömer’e kendisinin Kur’an’la ve peygamberlikle geldiğini, Hz. Musa sağ olsaydı kendisine uymaktan başka çaresinin olmayacağını ifade etmişti. Burada

²⁴⁰ Zehebi, E’t-Et-Tefsir ve’l-müfessirun, c1, s. 122

²⁴¹ Hakan Uğur, *Tevrat’ın Kur’an’a Arzı*, s. 18.

²⁴² İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usülü*, s. 245-246.

²⁴³ Abdullah Aydemir, *Tefsirde İsrailiyyat*, s. 46-63.

²⁴⁴ Bk. Buhari, el-Camiu’s-sahih, 6/25

²⁴⁵ Bk. Buhari, el-Camiu’s-sahih,, 4/207

Peygamberimizin onu uyarması Tevrat'ın bir esas kabul edişine tepki göstermesine bağlayabiliriz. Yoksa Kur'an Al-i İmran suresi 93. ayette “ davanızda gerçekseniz, Tevrat'ı getirin de okuyun” diyerek Yahudilerin yalanlarına istişhadda bulunmuştur. Peygamberimiz de Yahudilerin zina hakkındaki sorularına Tevrat'la cevap vermiştir.²⁴⁶

Müslümanların doğal meyillerini ve Kur'an'da işaret edilen kıssaları, hakikatleri daha tafsilatlı bir şekilde öğrenmek isteyeceklerini bilen peygamberimiz, israili rivayetleri tamamen yasaklamak yerine bununla ilgili temel prensipleri ortaya koymuştur diyebiliriz. Kur'an'ın tefsirinde tarihi gerçeklere ve ilahi kitaplara kayıtsız kalamayan müfessirler, bir kaynağa dayanmayan haberleri ve islami gerçeklerle çelişen haberleri de almayacaktır.²⁴⁷ Buna özellikle sahabeler döneminde hassasiyetle uyulmasına rağmen, tabiin ve sonraki dönemde israili rivayetleri tecviz haberleri en geniş anlamda kullananlar da olmuştur.²⁴⁸ Mesela Ebu Hureyre “İcabet saati” konusunda Ka'bul Ahbar'ın verdiği haberi kabul etmemiş ve haklı çıkmıştır.²⁴⁹ Yine Abdulah b. Selam'ın bir soru üzerine verdiği cevap üzerinde tartışması da sahabenin verilen haberleri olduğu gibi kabul etmediğinin bir göstergesidir.²⁵⁰

Tabiin ve Tebeu't-tabiin zamanı ve sonrasında israili bilgilerin kullanımı çoğalmıştır. Bu durum bazen hakikatlerin anlaşılmasını zorlaştırmıştır. İsraili rivayetleri yoğun bir şekilde kullanımı ilk dönemde Mukatil b. Süleyman'da görülmektedir. İlk asırdan itibaren tefsirlere bakıldığında israili rivayetleri kullanmayan çok az olmuştur. Kimisi rivayetleri olduğu gibi sadece senediyle nakletmiş çok az tenkit etmiş (Taberî gibi), bazıları senediyle nakletmiş neredeyse hepsini tenkide tabi tutmuş (İbn Kesir gibi), bir kısmı ne senet kullanmış ne de tenkit etmiş (Mukatil gibi), bir kısmı senet kullanmamış ama bazen tenkide tabi tutmuştur. (Vahidî, Begavi gibi) Tefsirlerin önemli bir kısmı ise İsraili bilgileri bilgi olarak nakletmiş bunları yer yer eleştirmiştir. (Sülemi, Zemahşerî, Razî gibi) İsrailiyatı kabul etmemesine rağmen tamamen tenkit amaçlı senetsiz bir şekilde tefsirine alan

²⁴⁶ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usülü*, s. 246-247.

²⁴⁷ Abdulhamit Birışık, “İsrailiyat”, *DİA*, XXXIII, 199.

²⁴⁸ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usülü*, s. 249-250.

²⁴⁹ Abdullah Aydemir, *Tefsirde İsrailiyat*, s. 88.

²⁵⁰ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usülü*, s. 249.

müfessirlerde olmuştur.(Alusi gibi) İsrailiyatı dini bozmaya yönelik bilgiler olarak rivayet edildiğini savunan müfessirlerde vardır. Bunlarda tenkit amaçlı israili bilgilerden bahsetmişlerdir.(Reşit Rıza gibi)²⁵¹ Dolayısıyla israiliyat tefsirlerde kabul edilerek ya da edilmeyerek kullanılmıştır.

İsrailiyat genellikle kıssalarla ilgili olarak kabul edilse de İslam akidesine ve ahkâmına yansıyan kısımları da maalesef tefsir kitaplarında yerini bulmuştur. Sadece kıssalarla ilgili olduğu kabul edilse bile hayat felsefemiz ve şahsiyetimizde kıssaların önemli bir yeri olduğu göz ardı edilemez. Bu nedenle israili bilgi ve haberlere çok dikkatli olmalıyız. Kur'an ve sahih sünnet'in öğüt vermek için, dini bilgi için, insanları etkileme için, mükemmel bir şahsiyet ve hayatı doğru anlamlandırma için yeterli olduğu unutulmamalıdır. İsrailiyat tarihte kalmış bir şey de değildir. Doğu ve Batı kültüründen bize aktarılan her türlü İslam'la bağdaşmayan şeyler de İsrailiyattır.²⁵²

Cevahiru'l-esdaf isimli tefsiri tercümemizde bol miktarda israili bilgilerin yer aldığını rahatlıkla söyleyebiliriz. Kaynaklarda üç tür israiliyattan bahsedimiştir: Kur'an'a uygun, Kur'an'a zıt ve sıhhatini net olarak bilemediğimiz ne yalanlanabilen ne de doğrulanabilen israiliyat.²⁵³ Bu üç tür israiliyatın mevcudiyetini eserde görebiliyoruz. Özellikle sıhhatini net olarak bilemediğimiz ne yalanlanabilen ne de doğrulanabilen israiliyat kısmının fazlaca olduğunu, Kur'an'a zıt kısmının ise daha ekalliyette olduğunu ifade edebiliriz.

Cevahiru'l-esdaf yazarının Mukâtil bin Süleyman'ın tefsirinden yararlandığı ayetlerin tefsir kısımlarındaki örneklerden anlaşılmaktadır ki Mukatıl'den rivayet ettiğini ifade etmiştir.²⁵⁴ Mukâtil b. Süleyman ise tefsirinde yoğun biçimde israiliyat kullanmıştır. Özellikle Kur'an kıssalarının ayrıntısına dair açıklamalarında sayısal veriler, yer isimleri, şahıs isimleri kullanılmıştır.²⁵⁵ İsraili rivayetleri naklederken ne

²⁵¹ Abdulhamit Birışık, "İsrailiyat", *DİA*, XXXIII, 200.

²⁵² M. Sait Şimşek, *Kur'an Kıssalarına Giriş*, s. 118-140.

²⁵³ Zehebi, *el-İsrailiyat fi't-tefsir ve'l-hadis*, s. 150-190.

²⁵⁴ *Cevahiru'l-Esdaf*, Vahit Paşa Yazma Eserler Kütüphanesi, nr. 43 Va 1066, vr. 2b.

²⁵⁵ M. Akif Koç, *Tefsir Metinleri I*, (Editör: Prof. Dr. Salih Akdemir), s. 26-30.

senet kullanmış, ne de tenkide tabi tutmuştur. Bu yönüyle Mukatil'in tefsir metodunu örnek almıştır.

Ayrıca “Ka’bu’l-Ahbar eydür” diyerek israli rivayetlerin mühim bir kaynağı olan Ka’bu’l-Ahbar’dan nakillerde bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu da yazarımızın israiliyata ılımlı yaklaştığının bir ifadesi olarak görülebilir. Bu ifade tefsirin baş kısmınlarında yer almaktadır. İlerleyen kısımlarda rivayet edilen şahsın ya da kitabın ismi geçmez. Genellikle bir yerden alacağını ifade edecekse “Bazılar eydür” der.²⁵⁶

Şimdi üç tür İsrailiyatla ilgili örnekleri Cevahiru’l-Esdaf’tan vermeye çalışalım:

1.4.1. İslam’a Uygun Olan İsrailiyata Örnekler

Örnek 1:

{أَوْ كَالَّذِي مَرَّ عَلَى فَرْزِيَّةٍ وَهِيَ حَاوِيَّةٌ عَلَى عُرُوشِهَا قَالَ أَنَّى يُحْيِي هَٰذَا اللَّهُ بَعْدَ مَوْتِهَا فَأَمَاتَهُ اللَّهُ مِائَةَ عَامٍ ثُمَّ بَعَثَهُ قَالَ كَمْ لَبِثْتَ قَالَ لَبِثْتُ يَوْمًا أَوْ بَعْضَ يَوْمٍ قَالَ بَلْ لَبِثْتَ مِائَةَ عَامٍ فَانظُرْ إِلَى طَعَامِكَ وَشَرَابِكَ لَمْ يَتَسَنَّهْ وَانظُرْ إِلَى جِوَارِكٍ وَلِنَجْعَلَكَ آيَةً لِلنَّاسِ وَانظُرْ إِلَى الْعِظَامِ كَيْفَ نُنشِئُهَا ثُمَّ نَكْسُوهَا لَحْمًا فَلَمَّا تَبَيَّنَ لَهُ قَالَ أَعْلَمُ أَنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ }

Bakara suresinin 259. ayeti tefsir edilirken kullanılan çürümüş kemiklerin diriltilmesiyle ilgili örnek bu kısma girebilir.

“Ya ancılayın mıdur ol ki geçdi, yani benüm diriltdüğüm Nemrud diriltdüğine benzemez. Belki şuna benzer ki geçdi bir köy üzerine. Bundan murad Üzeyr’dür Serhiya oğlu. Ya Serhiya oğlu ki, geçdi Kuds’un üzerinden, Buhtunnasr harab itdüğinden sonra. Ve ol köy harab olup çökmüş idi, arastakları içine çökmüş idi ve divarları arastakları üzerine. Eşeginden indi, bir ağaca bağladı. Turdı, ol bağlardan birez üzüm derdi, dadı birez encir derdi. Kimin yedi, kimin bir sepede koydu. Birezin bir bardağa sıkdı. Geldi, bir ağaç dibinde oturdu. Bu ölenlere ve bu harab olmuş köye nazar itdi. Eyitdi: “Nice dirildür bunu Allah Teâla, öldükden sonra?” Bu sözi şek idüp dimedi. Zira alim kişiyidi. Lakin diledi ki ibret göre. Pes Tanrı öldürdi anı yüz yıl.

²⁵⁶ Cevahiru’l-Esdaf, Vahit Paşa Yazma Eserler Kütüphanesi, nr. 43 Va 1066, vr. 3ab, vr. 486-490.

Andan sonra yine dirildi eşegile bile. Gün tulunu yürürdi. Bu yüz yıl içinde hergiz kimse muttali olmadı. Eyitdi: “Ne kadar eglendün?” Eyitdi: “Bir gün eglendüm.” Bakdı, gördi ki, gün henüz batmamış. Eyle sandı ki, cevabda hata itdi, “Ev ba’da yev min” didi. Ol Üzeyr’e gelen avaz yine geldi. Didi ki: “Belki eglendün, ya Üzeyr, yüz yıl.” Andan sonra haber virdi ki, ibret duta. “Pes gör yiyeceğün ve içeceğün ki yillanmamış ve mütegayyir olmamış ve nazar eyle eşegüne.” Bakdı, gördi ki irilü ufaklu sünük olmuş, yatur. Katı acebledi. Pes bir avaz işitdi ki: “İy çürümüştün sünükler. Ben size can virürem” diyü. Şolok saat bir yire dirildi, bir lahzada tamam oldı. Turdı, ağırığa başladı. Üzeyr anı gördi secdeye vardı. Ve seni ibret kıluruz halka.” Zira oğlanları yigidiken pırlar oldılar, Üzeyr dahı nevcüvanidi. Ve gör sünükleri, nice tağıduruz yirlü yirine, birbirine zam iderüz. Andan sonra et geyürürüz ol sünüklere. Pes vakta ki zahir oldı ana, eyitdi: Bilürem ki bedürüsti Tanrı her nesne üzerine kadirdür.”²⁵⁷

Burada nakledilen kıssada şehir ismi, şahıs ismi, yenilen meyvelerin isimleri ayrıntılı bir şekilde zikredilmiş ve bunlar İslam’a uyup uymaması açısından farklı değerlendirmelere tabi tutulabilir. Bizim burada dikkat çekmek istediğimiz tekrar diriltilmeye örnek olan bu ayet için zikredilen kıssanın genelinde İslam’ın ruhuna ters bir durum söz konusu olmamasıdır.

Örnek 2: Yusuf suresinin 88. ayeti:

{فَلَمَّا دَخَلُوا عَلَيْهِ قَالُوا يَا أَيُّهَا الْعَزِيزُ مَسَّنَا وَأَهْلَنَا الصُّرُوجُنَا بِيضَاعَةٍ مُّزْجَاةٍ فَأَوْفِ لَنَا الْكَيْلَ وَتَصَدَّقْ عَلَيْنَا إِنَّ اللَّهَ يَجْزِي

{الْمُنْتَصِرِينَ}

Ayetin tefsiri şu şekildedir: “Pes kaçan ki girdiler Yusuf’un üzerine eyitdiler ki: İy aziz bize ve ehlümüze açlık erişdi. Ve azacuk sermayile geldük yün gibi yağ gibi kurut gibi. Pes bize hakkumuz tamam vir ve bizüm üzerümüze tesadduk eyle. Bedürüsti Allah ıvaz virür sadeka idenlere. Ve Yakub’un aleyhi’s-selam mektubın getürmişlerdi. Yazmışıdı “Yakub’dan ki İsrailullah’dur İshak oğlıdur. Zebihullah’dur. İbrahim oğlıdur ki Halilullah’dur. Aziz-i Mısr’a. Emma badü.

²⁵⁷ Cevahiru'l-Esdaf, Vahit Paşa Yazma Eserler Kütüphanesi, nr. 43 Va 1066, vr. 48ab.

Bilesiz ki biz bir belakeş tayifeyüz. Dedemi Nemrud bağladı, elini ayagını od'a atdı. Allah od'ı ana gülistan eyledi. Babamı dedem basdı ki kurban ideydi. Tanrı altun boynuzlu koç gönderdi. Anı bugazlatmadı ve amma bir oglancugum varıdı Yusuf adlu. Aldılar kardaşları getdiler. Sonra gönlegin kan ile getürdiler. Kurt yedi didiler, anun ucından kör oldum ve birini dahı zindana bırakdun sâum ugurladun diyü. İmdi bilmiş olasin ki bizüm belümüzden uğrı gelmez. Anı vir ya seni kırgaram.” Didi. Eyle olsa Yusuf'un gözleri toldageldi.”²⁵⁸

Yukarıda ayetin tefsirinde geçen kısca bir çok tefsirde geçmektedir.²⁵⁹ Kıssanın genel içeriğinde İslam'a uygun olmayan bir durum söz konusu değildir. Kurbanlık olarak gelen hayvanın altın boynuzlu olması mucize olmasından dolayı - eğer öyleyse- itikadı etkileyen olumsuz bir durum değildir.

Örnek 3: Bakara suresinin 30. ayetinde geçen:

{ وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَأِكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً }

Bölümünü şu şekilde açıklamıştır: “Ve an şol vaktta ki ya Muhammed, kim didi seni besleyen Tanrun feriştelere kim yer yüzinde vatan dutmuşlar idi. Can oğlanlarını, azazil server olup sıdkdan sonra: “Bedürüsti ben idiciyem yani yaradıcıyam yir yüzinde, sizden sonra bir tayife getürürin.” Bunı işidüp melul oldılar tarlıgandılar.”²⁶⁰

Ayetin tefsirinde geçen “Azazil” ayet ve hadislerde geçen bir ifade değildir. Yahudi ve Hristiyan kaynaklarında “Azazil” şeytan anlamında kullanılan bir kelimedir.²⁶¹ İnsanoğlunun halife olarak yaratılmasında şeytanında meleklerle birlikte secde emrine muhatap olduğu anlaşılmaktadır. Melekler bu emre itaat ederken, şeytan isyan etmiştir. Burada geçen “Azazil” kelimesi her ne kadar israili bir ifade olsa da “Şeytan” anlamında Kur'an'a zıt değildir.

²⁵⁸ *Cevahiru'l-Esdaf*, Vahit Paşa Yazma Eserler Kütüphanesi, nr. 43 Va 1066, vr. 214a.

²⁵⁹ Razi, *Mefatihü'l-gayb*, XVIII, 504; Hazin, *Lübabu't-te'vil fi meani't-tenzil*, II, 551; Zemahşerî, *El-Keşşaf an hakaiki gavamizi't-tenzil*, II, 501.

²⁶⁰ *Cevahiru'l-Esdaf*, Vahit Paşa Yazma Eserler Kütüphanesi, nr. 43 Va 1066, vr. 7a.

²⁶¹ Salih Tuğ, “Azazil”, *DİA*, IV, 312.

1.4.2. İslam'a Uygun Olmayan İsrailiyata Örnekler

Örnek 1: Bakara süresinin 40. Ayetinde geçen { يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ } ifadesini tefsir ederken şu ifadeleri kullanmıştır.

“İy Yakub oğlanları! Zira murad İsrail’den Yakub’dur. Manisi “Allah kulı” demek olur. Bazılar didiler, anun çün kim gücine inanurdu, Hak Teâla bir melek gönderdi, güreşdiler, melek basdı. Isızlık yirdi, ısız kaldı. Oğlanları yahuddur kim Medine’nün çevresinde olurlardı. İki bölük oldı. Birine Beni Kurayza dirler ve birine Beni’n-Nadir dirler.”²⁶²

Burada senet vermeden zikredilen rivayette melekle Yakup peygamberin güreşmesi ve güreşi meleğin kazanması Kur’an’a ve sünnete uygun olan bir bilgi olamaz ve böyle bir müsabakaya ihtiyaç da yoktur.

Örnek 2: Fatiha suresinde Euzü besmele tefsirinde, Hac suresi 52. ayeti tefsirinde Necm suersine atıfta bulunarak Karanik olayından bahsetmiştir.

Euzü tefsirinde istiazenin sebebinin Karanik olayı olduğunu anlatmıştır. Necm suresini peygamberimiz okurken Şeytanın peygamberimiz nefes aldığı bir sırada peygamberimizin nağmesiyle “tilke’l- garanike’l-ula ve inne şefaathünne le türteca” yı okuduğunu, müşriklerin sevindiğini, ashabın şaşırıldığını nakleder. Bunun üzerine Nahl süresinin 98. Ayetiyle istiazeyi emrettiğini söyler. Başka bir rivayette ise bu ifadeleri bizzat peygamberimizin okuduğunu fakat Cenab-ı Hakk’ın bunu nesh ettiğini nakleder.²⁶³

Hac suresi 52. ayeti tefsirinde ise;

“Göndermedik senden ön bir rasüli ki ana Cebrail gele, Kitab getüre. Ve ne bir peygamberi illa kaçan ki okudı. Bırakdı şeytan anun okımağında kendü muradını niçe peygambere aleyhimü’s-selam. Ve’n-Necmi Süresin okurken Cebrayil aleyhi’s-selam suretinde geldi. “Tilke’l-garaniku’l-ula.Ve inne şefaathünne le türteca” sözünü

²⁶² *Cevahiru'l-Esdaf*, Vahit Paşa Yazma Eserler Kütüphanesi, nr. 43 Va 1066, vr. 8ab.

²⁶³ *Cevahiru'l-Esdaf*, Vahit Paşa Yazma Eserler Kütüphanesi, nr. 43 Va 1066, vr. 1b.

okudu. Pes Tanrı giderür şunu ki şeytann bıragur. Andan sonra muhkem ider kendü ayetlerini. Tanrı bilür hikmet eyesidur. Pes Kitabını saklar şeytan vesvesesinden.”

Karanik kıssasını ulemanın çoğunluğu şiddetle reddetmişlerdir. Zenadika tarafından uydurulduğunu ifade etmişlerdir. *Cevahiru'l-esdaf* müellifi gibi tavizkar ve yumuşak davranıp kabul edenler ise şayet sahih ise imanı sağlam olanları çürüklerden ayırt etmek için bir imtihan olduğunu ifade etmişlerdir.²⁶⁴ Bunun yanında İsrailiyatı İslam düşmanları tarafından tefsir ve hadise idhal edilen her şey olarak değerlendirilebileceğini ifade eden Zehebî, örnek olarak Karanik kıssası gibi, Zeynep binti Cahş kıssası gibi diyerek bu tür israiliyatı açıklamıştır.²⁶⁵

Örnek 3: Neml suresinin 44. ayeti

{قِيلَ لَهَا ادْخُلِي الصَّرْحَ فَلَمَّا رَأَتْهُ حَسِبَتْهُ لُجَّةً وَكَشَفَتْ عَنْ سَاقِهَا قَالَ إِنَّهُ صَرْحٌ مُّمَرَّدٌ مِنْ قَوَارِيرَ قَالَتْ رَبِّ إِنِّي ظَلَمْتُ نَفْسِي وَأَسْلَمْتُ مَعَ سُلَيْمَانَ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ }

Ayetin meal ve tefsiri şöyledir: “Denildi ki ana: Köşke gir. Murad topukların görmek idi, zira kılı var didiler idi. Sırçadan köşk yapdurdı altına su bağladı. İçine balçıklar kodı. Vakta ki gördü anı deniz sandı ve etegin açdı baldurından. Süleyman aleyhi’s-salam gördü begendi. Evet kılı var idi. Divler nureyi tasnif eyledi. Kılın giderdi. Süleyman aleyhi’s-salam eyitdi: Bedürüsti ol köşkdür muhkem sırçadan. Belkıs eyitdi: İy Tanrım bedürüsti ben zulm itdüm nefsime ve Müsülman oldum Süleyman ile Tanrıya ki alemlerin Meliki’dür.”²⁶⁶

Ayetin tefsirinde Süleyman’ın(a.s.) akan suyun üzerini şeffaf bir maddeyle örtmesinin nedenini Belkıs’ın topuk ve baldırlarını görmek olarak açıklaması ve Süleyman’ın(a.s.) beğendiğini ifade etmesi bir peygamberin ismetine yakışan bir durum değildir.

1.4.3. Sıhhatini Net Olarak Bilemediğimiz Tasdik Ve Tekzib Edilmeyen İsrailiyat

²⁶⁴ Yusuf Işıcık, *Kazeruni ve Tefsirdeki Metodu*, 123.

²⁶⁵ Zehebi, *el-İsrailiyat fi’t-tefsir ve’l-hadis*, s. 13.

²⁶⁶ *Cevahiru'l-Esdaf*, Vahit Paşa Yazma Eserler Kütüphanesi, nr. 43 Va 1066, vr. 316ab.

Örnek 1: Kehf suresi 22. ayeti:

{ سَيَقُولُونَ ثَلَاثَةٌ رَابِعُهُمْ كَلْبُهُمْ وَيَقُولُونَ خَمْسَةٌ سَادِسُهُمْ كَلْبُهُمْ رَجْمًا بِالْغَيْبِ وَيَقُولُونَ سَبْعَةٌ وَثَامِنُهُمْ كَلْبُهُمْ قُلْ رَبِّي أَعْلَمُ بِعَدَّتِهِمْ مَا يَعْلَمُهُمْ إِلَّا قَلِيلٌ فَلَا تُمَارِ فِيهِمْ إِلَّا مِرَاءً ظَاهِرًا وَلَا تَسْتَنَفِتْ فِيهِمْ مِنْهُمْ أَحَدًا }

“Tiz ola ki diyeler üçdür dördüncileri itleridür. Bunı diyen Seyyid’dür ki Yakubi’dür. Ve dirler ki beşdür altıncıları segleridür. Yani delilsüz sözi atdılar. Murad bundan: Akıb’dur ki Nestur idi.²⁶⁷ Ve eydürler ki: Anlar yedidürler ve sekizinci itleridür. Ve bu kavl Müsülmanlarındur. Ve adları biri Yemliha biri Tolis biri Sadinós biri Sevnin biri Keşfutot biri Batyunıs. Eyit ya Muhammed Tanrım yeg bilür anlarun sağışların. Bilmez anları illa az güruh. Pes muaraza itme Ashab-ı Kehf’de. İlla eşkere muaraza ki Kur’an haber virür anı. Ve fetva sorma anlarun hakkında ehl-i kitab’dan bir ehada.”²⁶⁸

Farklı kaynaklarda Ashab-ı kehf’in isimleri belirtildiği gibi *Cevahiru’l-esdaf* müellifi de burada isimleri tek tek saymıştır. Buna gerek var mı? Zararı ya da faydası nedir? Bu sorular değerlendirildiğimizde bu rivayetin israiliyatın tekzib veya tasdik edilmeyen kısmına girdiği söylenebilir.

Örnek 2: 260. ayet bir bölümünde : { قَالَ فَخُذْ أَرْبَعَةً مِنَ الطَّيْرِ فَصُرْهُنَّ إِلَيْكَ } “Allah didi: Pes al dördini kuşlardan: bir ördek bir horus, bir gurab, bir tavus. Bagruna bas”²⁶⁹

Bu kuşların isimleriyle ilgili peygamberimizden herhangi bir rivayet bulunmamasına rağmen tefsir kitaplarında bu kuşların cinsleri yer almıştır. İbn Kesir tefsirinde bu bilgilerin kitapları doldurmasını eleştirmiş, lüzumsuz malumat olduğunu söylemiştir.²⁷⁰ Bunun yanında yukarıdaki örnekte tekzib ya da tasdik edilecek bir durum söz konusu değildir, israili bir bilgidir.

Örnek 3: Buruc suresinin 1-2. ayeti:

²⁶⁷ Kurtubi, *el-Camiu’l-ahkamu’l-Kur’an*, X, 382; Sa’lebi, *el-Keşşaf ve’l-beyan an tefsiri’l-Kur’an*, VI, 162.

²⁶⁸ *Cevahiru’l-Esdaf*, Vahit Paşa Yazma Eserler Kütüphanesi, nr. 43 Va 1066, vr. 253a.

²⁶⁹ *Cevahiru’l-Esdaf*, Vahit Paşa Yazma Eserler Kütüphanesi, nr. 43 Va 1066, vr. 48a.

²⁷⁰ Abdullah Aydemir, *Tefsirde İsrailiyat*, s. 370.

{ وَالسَّمَاءِ ذَاتِ الْبُرُوجِ وَالْيَوْمِ الْمَوْعُودِ وَشَاهِدٍ وَمَشْهُودٍ قُبُلَ أَصْحَابِ الْأُخْدُودِ }

“ Gök hakkıçün ki Burclar eyesidür. Burc On ikidür: Hamel, Sevr, Cevza, Seratan, Esed, Sünbüle, Mizan, Akreb, Kavs, Cedy, Delv, Hut. Ve vade olunmuş gün hakkıçün ki Kıyametgünü'dür. Ve cuma günü hakkıçün ve Kurban Bayramı hakkıçün. Lanet olsun çukurları kazanlara ki kırk arşun uzunidi, on arşun en idi. Üç yerde kazdılar. Bir, Antıyanus kazdı, Şam evinde. Buhtnasar kazdı Acem Diyarı'nda. Donuvas kazdı Bahran'da ve anları od'ile toldurdılar ve anda havaleler oturdılar; iman getürenleri ana atarlardı kafiri korlardı.”²⁷¹

Ashab-ı Uhdud tarihin bizim bilmediğimiz bir devrinde yaşamışlar ve o zamanın zalim hükümdarları onlara zulmetmişlerdir. Allah'ta onlara zalimliklerinin karşılığını vermiştir.²⁷² Bunların kimler olduğu bizim için ders verici, ibret verici bir öneme haiz değildir. Fakat tefsir kitaplarında bu bilgiler yer almıştır. Bu bilgilerin Kur'an'a zıtlığından ya da uygunluğundan bahsetmek biraz zor olacaktır.

1.5. Cevahiru'l-Esafd'ta Esbab-ı Nüzul

“Nüzul sebepleri” anlamına gelen “esbabü'n-nüzul” tabiri Hz. Peygamberin risalet döneminde meydana gelen, Kur'an'ın bir veya birkaç ayetinin yahut bir suresinin inmesine sebep olan olayı, durumu, sorulan soruyu, ona verilmiş cevabı vs. ifade etmek için kullanılır. Sadece ayetlerin inmesi için kullanılan bir terimdir.²⁷³

Kur'an'ın bütün ayetleri için muayyen, müşahhas bir nüzul sebebi yoktur. Yaklaşık 600 kadar ayetin bir sebebe bağlı indiği tespit edilmiştir. Bu ayetler dışında kalan, büyük kısmı peygamber kıssaları, ahiretle ilgili haber içeren ayetler bir sebebe bağlı olarak inmemiştir. Bu ayetler için kendi muhteva ve anlamları onların iniş sebebidir denilebilir.²⁷⁴

Esbab-ı nüzul konusunda en muteber eserlerden birine sahip olan Vahidî, Kur'an'ın inişine şahit olan, sebep-i nüzul ilmını kavrayan, araştıran kimselerin sema

²⁷¹ *Cevahiru'l-Esafd*, Vahit Paşa Yazma Eserler Kütüphanesi, nr. 43 Va 1066, vr. 484ab.

²⁷² Abdullah Aydemir, *Tefsirde İsrailiyat*, s. 288.

²⁷³ Muhsin Demirci, “Esbab-ı Nüzul”, *DİA*, XI, 360.

²⁷⁴ Muhsin Demirci, *Tefsir Tarihi Ve Usulü*, s. 147.

ve rivayetleri dışında nüzul sebepleriyle ilgili başka kimselerin söz söylemelerinin helal olmadığını, ancak onların sözlerine itibar edilebileceğini ifade etmiştir. Dolayısıyla söz sahibi vahyin inişine şahit olanlardır, bu ilim onların üzerine kuruludur ve bu ilmi onlar öğretmişlerdir.²⁷⁵

Muhakkak ki sebep-i nüzulü bilmenin birçok faydası vardır. Ayet ve surelerin ilahi maksada uygun anlaşılmasına ve hükümlerin konulmasındaki hikmetlerin kavranmasına, ayet ve sureler arasında münasebet kurulmasına, mübhemlerin anlaşılmasına yardımcı olur. Hasr ve tahsis şüphesini ortadan kaldırmaya yardımcı olur ki bunu özellikle İmam Şafii tespit etmiştir.²⁷⁶

Vahidî kıssaların anlatımına vakıf olmadan, nüzul sebebini tam bilmeden ayetlerin tefsirini bilmenin mümkün olamayacağını söylemiştir.²⁷⁷ Suyutî ise eserinde nüzul sebeplerinin bilinmesinin Kur'an'ın manalarını anlamda güçlü bir yol olduğunu ifade etmiştir. Selef alimleri ayetleri tam olarak anlayamadıklarında, tam ve doğru anlayabilmek için, müşkil durumları ortadan kaldırmak için nüzul sebeplerine başvurmuştur.²⁷⁸ İbn Teymiye de nüzul sebeplerini bilmenin Kur'an'ı anlamaya yardımcı olduğunu, sebebi bilmenin, insanı neticenin bilgisine götürdüğünü ifade etmiştir.²⁷⁹

Nüzul sebepleri Kur'an'ın anlaşılmasında birçok yönden kolaylık sağladığı inkar edilemez bir gerçektir. İniş sebeplerinin hususiliği hükmün umumi olmasına engel olmadığı müfessirlerce vurgulanmıştır. Bunun yanında nüzul sebeplerinin önemi bazılarınca fazlaca abartılmıştır.²⁸⁰ Muhammed b. Sirin, Ubeyde'ye Kur'an'dan bir ayet sorulduğunda "Allah'tan kork, hakkaniyetli olanı söyle, Kur'an'ın niçin indirildiğini bilenler gitti" diye cevap verdiğini söylemiştir.²⁸¹ Yani sebebi nüzulü olamazsa olmaz bir şekilde düşünmek, anlaşılması için gönderilen, kolaylaştırılan bir kitabı anlaşılmaz, zor, anlamsız, sınırlı bir hale sokmak olur ki bu

²⁷⁵ Vahidi, *Esbabu'n-nüzul*, s. 10.

²⁷⁶ Muhsin Demirci, *Tefsir Tarihi ve Usulü*, s. 153-155.

²⁷⁷ Vahidi, *Esbabu'n-nüzul*, s. 10.

²⁷⁸ Suyuti, *Lübabu'n-nükul fi esbabi'n-nüzul*, s. 3.

²⁷⁹ İbn-i Teymiye, *Mukaddimetü fi usulü't-tefsir*, s.16.

²⁸⁰ M. Sait Şimşek, *Günümüz Tefsir Problemleri*, s. 246-275.

²⁸¹ Suyuti, *Lübabu'n-nükul fi esbabi'n-nüzul*, s. 3.

da Kur'an'ın indirilme amacına uygun olmaz. Ayetlerde ki uyarılar kime olursa olsun sonuçta bizleri de ilgilendirmektedir. Aynı sapmalar Müslümanlar için de söz konusu olabilir. Ayrıca Kur'an ayetleri birbirini, yeri gelmiş peygamberimiz ayetleri açıklamıştır. Tek açıklama, sebab-i nüzul değildir.²⁸²

Nüzul sebepleri özel tarihi olay ve şartlara hasretmek bazen ilahi mesajın genel ve ilahi gayeden uzaklaştırıp, yorum zenginliğini kısıtlayabilir. Müfessirleri gereğinden fazla meşgul edip, ortaya çıkan yeni problemleri Kur'an'ın genel bakış açısıyla çözmeye engel olabilir.²⁸³ İniş sebepleri ile ilgili rivayetlerin içtihat sonucu olduğu bir vakıdır. Ravi, haberin söz konusu sebebinin kendisi tespit etmektedir. Başka bir sebeple de vukua gelmiş olabilir. Ayrıca rivayetler arasında zayıf ve uydurmaların da bulunması bu hususta daha dikkatli davranmanın gerektiğini göstermektedir.²⁸⁴

Genellikle esbabü'n-nüzul ifade etmek için “Bu ayetin nüzul sebebi şudur” denilir. Bazen olay anlatılıp “fenezelet...”, “fe enzelellah...” şeklinde ifade edilebilir. Kimi zaman peygamberimize bir soru sorulur, ardından bir vahiy gelir, sual cevabını bulur. Olayın cereyan edişinden sebab-i nüzul anlaşılabilir. Bir de “nezelet hazihi'l-ayeti fi keza” şeklinde bir ibare vardır. Bu iniş sebebinin kesin olarak göstermeyip, başka bir şeye delalet ettiğini ifade edebilir.²⁸⁵

Sahabe “Ayet şu konuda nazil oldu.” dediğinde “Ayetin nüzulüne sebep olan müsnet rivayet mi yoksa ayetin tefsiri anlamında mıdır?” alimler ihtilaf etmişlerdir. İbn Teymiye nüzul sebebi yoksa ayetin tefsiridir demiştir. Nüzul sebebinin anlatabildiği gibi bahsedilen olayın ayetle ilgili olduğunu açıklamak içinde olabilir. Bunun yanında sebab-i nüzul olarak kabul edilen rivayetler, müsnet bir rivayet olarak kabul edilmiştir.²⁸⁶

²⁸² M. Sait Şimşek, *Günümüz Tefsir Problemleri*, s. 272-275.

²⁸³ Muhsin Demirci, *Tefsir Tarihi ve Usulü*, s. 155.

²⁸⁴ M. Sait Şimşek, *Günümüz Tefsir Problemleri*, s. 247.

²⁸⁵ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, s. 119.

²⁸⁶ İbn-i Teymiye, *Mukaddimetü fi usuli't-tefsir*, s. 16; Suyuti, *Lübabu'n-nükul fi esbabü'n-nüzul*, s. 4.

Nüzul sebeplerini sahih olarak genellikle Mücahid, İkrime ve Said b. Cübeyr gibi alimler sahabeden almışlardır. Suyutî birden çok sebab-i nüzul zikredildiğinde ibareye, rivayetin isnadına bakmanın gerektiğini, sebebi daha açık ifade eden, isnadı daha sağlam olanının tercih edileceğini belirtir. Ayrıca bizzat olayın içinde olan ravinin rivayetinin tercih edilebileceğini söyler. İbn Abbas, İbn Mesud gibi tefsir alimlerinin rivayetleri de tercih edilebilir. Ayet iki defa da nazil olmuş olabilir. İbareler her iki sebebi de kapsıyorsa sebab-i nüzul değil Ahkâmü'l-Kur'an içinde değerlendirilir.²⁸⁷ Rivayetler zaman bakımından birbirine yakın ve sahih iseler cem ve telif edilir. Bu konunun ayrıntıları Vahidî, İbn Teymiye, Zerkeşî, Suyutî, Zerkani gibi alimlerin ilgili kitaplarında tafsilatlı bir şekilde anlatılmıştır.²⁸⁸

Şimdi bu kısa açıklamadan sonra Cevahiru'l-Esdaf'ı nüzul sebepleri açısından değerlendirmeye çalışalım. Cevahiru'l-Esdaf'ın ilk bölümlerini özellikle Bakara suresinin tefsirini okuyan bir kimse kendisinin sebab-i nüzul ile ilgili bir kitap okuduğu zannına kapılabilir. Sadece Bakara suresi tefsirinde 60 civarında ayette sebab-i nüzul zikredilmiştir. Suyutî, Lübabu'n-Nükul Fi Esbabî'n-Nüzul eserinde Bakara suresinde tespitimize göre 87 ayetin sebab-i nüzulünü vermiştir.²⁸⁹ İkisi kıyaslandığında, ayrıca çalıştığımız tefsirin hacmi düşünüldüğünde ne demek istediğimiz daha açık anlaşılacaktır.

Müellif ayetin tefsirinde nüzul sebeplerinden bahsederken şu ifadeleri kullanmaktadır: "... bu ayet indi.", "... hakkında indi.", "bu ayet ol vakt indi ki,...", "bu ayet ol vaktin indi kim,...", "ayet... hakkında inmiştir.", "bu ayet... hakkında indi.", "pes bu ayet indi."²⁹⁰, "... hakkında indi ki..." vb. Müellif birden çok rivayetten genelde bir tanesini tercih etmiştir. Nadiren iki farklı rivayet kullanmıştır.

Sebeb-i nüzul yukarıda da açıkladığımız gibi rivayetlerle bize ulaşır. Rivayet ise klasik eserlerimizde senetleriyle verilir. Fakat *Cevahiru'l-esdaf* neredeyse bütün rivayetleri senetsiz, hatta rivayeti aldığı kitabı bile zikretmeden kitabına almıştır.

²⁸⁷ Suyuti, *Lübabu'n-nükul fi esbabî'n-nüzul*, s. 5.

²⁸⁸ Muhsin Demirci, *Tefsir Tarihi ve Usulü*, s. 150.

²⁸⁹ Suyuti, *Lübabu'n-nükul fi esbabî'n-nüzul*, s. 7-40.

²⁹⁰ "pes bu ayet indi", "fenezelet..." ile aynı anlama gelir. Pes, fe ile aynı anlamı taşır. Takip bildirir, ne zaman ki, sonra, şimdi gibi anlamlara gelir.

Belki bunda uzun senetlerle okuyucusunu meşgul etmemek gibi bir fayda mülâhaza etmiş olabilir. Lakin en azından faydalanılan eserler net bir şekilde ortaya konulmuş olsaydı, en azından okuyuculardan bazıları bu rivayetlerin ya da tefsirlerin merak ettiği yerlerini kaynakların asıllarına bakarak öğrenebilirdi. Hem ilmi bir çalışmaya daha uygun olurdu. Hem de uzun senet yerine, senedin sadece sahabe kısmını alması bile yararlı olabilirdi.

Biz şimdi Cevahiru'l-Esdaf'ta geçen sebep-i nüzul örneklerini ve bu örneklerin geçtiği bazı tefsir kitaplarını vermeye çalışacağız.

Örnek 1: Bakara Suresi 207. ayet:

{ وَمِنَ النَّاسِ مَن يَشْرِي نَفْسَهُ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللَّهِ وَاللَّهُ رَؤُوفٌ بِالْعِبَادِ }

“Ve halktan vardır, şol kimse kim nefsinı satar, Tanrının rızasıçün. Ve Allah şefkatlüdür kullarına. Bu ayet Suheyb bin Sinan hakkında ve Ammar bin Yasir ve Sümeyye bin Hübab bin İlaris hakkında indi. Müşrikler bunları dıtdılar, işkencelediler. Suheyb pir kişi idi, malı metaı virdi ve Mekke ehline eyitdi:

“Benüm fayidem yokdur, gerek sizden olam, gerek anlardan olam. Alun benüm nem var ise, beni geyecegümle kon” didi. Kabul itdiler. Yasir’i ve Sümeyye’yi öldürdiler. Bu ayet indi. Suheybün işine tahsin idüp.²⁹¹

Mukatil b. Süleyman’ın tefsirinde burada ifade edilen rivayet bazı değişik ibarelerle geçmektedir. Taberî’de ayetin Muhacir ve Ensar hakkında veya Suheyb(r.a.) ve Ebu Zer(r.a.) hakkında indiği rivayet edilir. Suheyb rivayeti tercih edilir.²⁹² Salebî tefsirinde rivayetin Suheyb(r.a.) ile ilgili kısmı aynen geçmektedir.²⁹³ Kurtubî tefsirinde de Suheyb ile ilgili kısım geçmektedir.²⁹⁴ Semerkandî tefsirinde neredeyse Cevahiru'l-Esdaf'ta geçen ifadeler aynen

²⁹¹ Cevahiru'l-Esdaf, Vahit Paşa Yazma Eserler Kütüphanesi, nr. 43 Va 1066, vr. 45b-46a

²⁹² Taberî, Camiu'l-beyan fi tevilu'l-Kur'an, c.4, s. 246-250.

²⁹³ Sa'lebi, El-Keşf ve'l-beyan an tefsiri'l-Kur'an, c.2, s. 125.

²⁹⁴ Kurtubi, E'l-Camiu'l-Ahkamu'l-Kur'an, c.3, s. 20.

geçmektedir.²⁹⁵ Kuvvetle muhtemeldir ki buradaki nakli Semerkandî tefsirinden almıştır.

Örnek 2: Tevbe Suresi 79. ayet:

{ الَّذِينَ يَلْمِزُونَ الْمُطَّوِّعِينَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ فِي الصَّدَقَاتِ وَالَّذِينَ لَا يَجِدُونَ إِلَّا جُهْدَهُمْ فَيَسْخَرُونَ مِنْهُمْ سَخِرَ اللَّهُ مِنْهُمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ }

“Şunlar ki ayb ider ziyade virenleri mü’minlerin sadekalarda kaçan ki Peygamber aleyhi’s-salatü ve’s-selam Tebuk Gazası’na çıkmak istedi. Halkı davet kıldı sadeka virün didi. Bir kişi dört bin direm gümüş getürdi. Bir kişi biş kursa hurma getürdi. Bir karıcık bir hurma getürdise münafıklar gülişdiler. Bu ayet endi. Ve şunlar ki bulmazlar illa sehl takatleri kadar bir hurma gibi. Yani hor nazar iderler anlara. Tanrı hor bakduklarınınun cezasın ider. Ve anların için azab-ı elim vardır.”²⁹⁶

Semerkandî tefsirinde ilk üç cümle aynen geçmektedir.²⁹⁷ Salebî’de benzer şeyler geçmekle birlikte münafıkların alay etmesinden de bahsediliyor.²⁹⁸ Mukatil b. Süleyman, Taberî, Kurtubî, Hazin, Ebu’s-Suud gibi birçok alimin tefsirinde bu rivayet farklı şekillerde bulunmaktadır.

Örnek 3: Tekasür Suresi 1-2. ayet:

{ أَهْلَكُمْ النَّكَّاتُ حَتَّىٰ رَزُمُ الْمَقَابِرِ }

“Bu sure iki kabile hakkında indi ki biri Benu Abd-i Menaf ve biri Benu Sehm’dür. Birbirile fahrleşdiler çoklığıla. Benu Sehm, az geldi. Pes anlar didiler ki bizi ceng helak itdi. Eyle olsa ölilerin dahı bile saydılar. Bu kerre Benu Sehm çok geldi. Bu sure endi. Magrur itdi sizi çoklığınız çekmişek. Ta mekabiri ziyaret itdünüz sinledekin bile saydunuz.”²⁹⁹

²⁹⁵ Semerkandi, *Bahru’l-ulum*, c1, s. 137.

²⁹⁶ *Cevahiru’l-Esdaf*, Vahit Paşa Yazma Eserler Kütüphanesi, nr. 43 Va 1066, vr. 176a

²⁹⁷ Semerkandi, *Bahru’l-ulum*, II, 76-77.

²⁹⁸ Sa’lebi, *El-Keşf ve’l-beyan an tefsiri’l-Kur’an*, V, 77.

²⁹⁹ *Cevahiru’l-Esdaf*, Vahit Paşa Yazma Eserler Kütüphanesi, nr. 43 Va 1066, vr. 495a.

Bahru'l-Ulum'da ayetin tefsirinde açıklamasını verdiğimiz ilk dört satır aynen geçmektedir.³⁰⁰ Aslında bu da Cevahiru'l-Esdaf'ın Semerkandî tefsirinden yararlandığını gösteren kuvvetli bir alamettir. Salebî, Yahudiler hakkında indiği ile ilgili bir rivayet naklettikten sonra, burada geçen rivayeti daha tafsilatlı zikretmektedir.³⁰¹ Beydavî ve Ebu's-Suud tefsirinde de değişik ibarelerle aynı rivayet geçmektedir.³⁰² Kurtubî ve Hazin tefsirinde, İbn Abbas, Mukatil ve Kelbi'den Cevahiru'l-Esdaf'ın rivayetine benzer ibarelerle ifade etmiş, bunun yanında ehl-i kitap hakkında, ademoğlu hakkında indiği gibi farklı nüzul sebeplerini de zikretmiştir.³⁰³

Örnek 4: Müddessir Suresi 1-2. ayet:

{ يَا أَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ قُمْ فَأَنْذِرْ }

“ İy disarile bürünici Peygamber aleyhi's-selam! Hara'da niyazını itdi ve döndi. Dereye indi. Heman Cebrayil aleyhi's-selm gözükdü yerile gök arasında ve çağırdı. Peygamber aleyhi's-selam başın kaldırdı bakdı korkdı. Eve gelicek ehline beni örtün didise bu endi ki İy bürünüp yatan! Ne yatarsın? Tur korkut kavmüni”³⁰⁴

Taberî, Kurtubî, Hazin ve Semerkandî tefsirinde benzer ifadelerle buradaki rivayet geçmektedir.³⁰⁵ Salebî tefsirinde rivayetin bir kısmı aynen geçmektedir.³⁰⁶ Tefsirlerde zikredilen sebab-i nüzuller hep aynı manaya yönelik olarak nakledilmektedir.

Örnek 5: Bakara Suresi 135. ayet:

{ وَقَالُوا كُونُوا هُودًا أَوْ نَصَارَى تَهْتَدُوا قُلْ بَلَّ مَلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ }

³⁰⁰ Semerkandi, *Bahru'l-ulum*, III, 613.

³⁰¹ Sa'lebi, *El-Kesf ve'l-beyan an tefsiri'l-Kur'an*, X, 276.

³⁰² Beydavî, *Envaru't-tenzil ve esraru't-te'vil*, V, 334; Ebu's-Suud, *İrşadu'l-aklis-selim ila mezaya'l-Kitabi'l-kerim*, IX, 195.

³⁰³ Kurtubi, *E'l-Camiu'l-ahkamu'l-Kur'an*, XX, 169; Hazin, *Lübabu't-te'vil fi meani't-tenzil*, IV, 464.

³⁰⁴ *Cevahiru'l-Esdaf*, Vahit Paşa Yazma Eserler Kütüphanesi, nr. 43 Va 1066, vr. 471a.

³⁰⁵ Taberî, *Camiu'l-beyan fi tevilu'l-Kur'an*, XXIII, 7; Semerkandi, *Bahru'l-ulum*, III, 514;

Kurtubi, *E'l-Camiu'l-ahkamu'l-Kur'an*, XIX, 59; Hazin, *Lübabu't-te'vil fi meani't-tenzil*, IV, 361.

³⁰⁶ Sa'lebi, *El-Kesf ve'l-beyan an tefsiri'l-Kur'an*, X, 67.

“Ve didiler ki: “Yahudi olun, ya nasrani olun ta ki togru yola giresiz.” Sebebi nüzul oldur kim: “Medine yahudileri, Necran nasranileri derildiler. Her biri, bizüm dinümüz sevabdur” didiler dahı peygambere sordılar, peygamber eyitdi: “Kamunuzun dini batıldur” didi. Bu kerre melul oldılar, iraz itdiler, bu ayet indi. Muhammed aleyhi’s-salam eyitdi: “Eyit, ya Muhammed! Belki tabi oluruz İbrahim milletine, togruluben. Ve İbrahim aleyhi’s-salam müşriklerden olmadı, belki İslam Dini üzerine idi. Bu kez ashab didiler kim: “Nice diyelüm kim sözümüzden halel anlamaya ve hiç bir peygamber hakkında sehv itmiş olmayavuz.” Hak Teâla talim içün didi”³⁰⁷

Diğer verdiğimiz örneklerde de olduğu gibi burada geçen sebab-i nüzul Semerkandî’nin Bahru’l-Ulum tefsirinin neredeyse cümlelerinin bir kısmının aynen tercümesi konumundadır.³⁰⁸ Salebî ve Hazin tefsirinde de Yahudiler ve Hristiyanlardan kastın Medine Yahudileri ve Necran Hristiyanları olduğu, özellikle önderlerinin isimleri de zikredilerek daha tafsilatlı bir şekilde nakledilmiştir.³⁰⁹

Cevahiru’l-esdaf müellifi Tevbe suresinin 75. ayetinin iki kez nazil olduğunu “İki kez bu ayet indi” ifadesiyle belirtmiştir.³¹⁰ Nüzul sebeplerini incelerken en çok dikkatimizi çeken iki husus bu rivayetlerin Bahru’l-Ulum tefsiriyle birçok yerde birebir örtüşmesidir. Ayrıca eserin baş kısımlarında nüzul sebeplerinde bir yoğunluk varken diğer kısımlarında bu yoğunluğun olmamasıdır.

1.6. Cevahiru’l-Esdaf’ta Nesh

Sözlükte “gidermek, izale etmek, yok etmek, değiştirmek, bir kitabı yazarak çoğaltmak, nakletmek, tebdil, tahvil” anlamlarında kullanılır. Hac suresi 52. Ayette izale etmek anlamında, Nahl suresi 101. ayette tebdil manasında, Casiye suresi 28-

³⁰⁷ *Cevahiru’l-Esdaf*, Vahit Paşa Yazma Eserler Kütüphanesi, nr. 43 Va 1066, vr. 42b -43a.

³⁰⁸ Semerkandi, *Bahru’l-ulum*, I, 96-97.

³⁰⁹ Sa’lebi, *El-Keşf ve’l-beyan an tefsiri’l-Kur’an*, I, 282; Hazin, *Lübabu’t-te’vil fi meani’t-tenzil*, I, 84.

³¹⁰ *Cevahiru’l-Esdaf*, Vahit Paşa Yazma Eserler Kütüphanesi, nr. 43 Va 1066, vr. 175b.

29. ayetlerinde tebdil etmek, nakletmek, bir şeyi bir yerden başka bir yere aktarmak manasında kullanılmıştır³¹¹

Istilah anlamıyla nesih tefsir usulü kitaplarında: “Şer’i bir hükmün başka bir şer’i delil ile kaldırılması, önce gelen bir nassın sonra gelen bir nas ile kaldırılması, değiştirilmesi veyahut mukaddes bir metnin ilgası” olarak tarif edilmiştir.³¹² İstilah tarifine göre bir önce gelen bir hüküm kaldırılmakta yerine yeni bir hüküm konulmaktadır. Neshin bulunduğu durumlarda önceden gelen hüküm mensuh, sonradan gelerek onu yürürlükten kaldıran hüküm nasih diye adlandırılır.³¹³

Aslında selef alimleri neshin istilah anlamına farklı yorumlar getirmişler, hepsinin üzerinde birleştiği bir tanım ortaya koymamışlardır. İbn Abbas ve İbn Mesud Müteşâbih’e mensuh, muhkem olana nasih demişler. Selef’den bazıları mutlak’ın takyidine, mücmel ve mübhem’in tebyinine, istisnaya nesih anlamını vermişlerdir.³¹⁴ Hatta Ebu Müslim E’l-Isfehani, Kur’an’da müteahhirunun anlayıp savunduğu manada bir neshin olmadığını söyler, onların savunduğu neshin tahsis ve tevil çeşidi olduğunu ifade eder.³¹⁵

Sahabiler ve tabiiler nesih ve ayet kelimelerini kelime anlamlarıyla bağlamında değerlendirmişlerdir. Daha sonra nesih terim/istilah manasında anlaşılmaya başlanmıştır. Aslında sahabiler nesih kelimesine bağlamında lügat manasını, usul alimleri de terim anlamını verdikleri için bakış farklılıkları ortaya çıkmıştır.³¹⁶ Bu farklılık “Nesih Kur’an’ın kendi içerisinde mi, yoksa diğer şeriatları mı neshetmiştir” sorusunu gündeme getirmiştir. Kanaatimizce Kur’an önceden gelen

³¹¹ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, s. 122; M. Zeki Duman, Kur’an’da Neshe Delil Gösterilen ve Mensuh Addedilen Ayetlerin Mana Yönünden Yeniden Değerlendirilmesi”, *Tarihten Günümüze Kuran İlimleri ve Tefsir Usulü*, s. 81; Mesut Okumuş, *Tefsir El Kitabı*, (Editör: Mehmet Akif KOÇ), s. 332.

³¹² İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, s. 122.

³¹³ Abdurrahman Çetin, “Nesih”, *DİA*, XXXII, 579.

³¹⁴ M. Sait Şimşek, *Kur’an’ın Anlaşılmasında İki Mesele*, s. 87.

³¹⁵ M. Zeki Duman,, “Kur’an’da Neshe Delil Gösterilen ve Mensuh Addedilen Ayetlerin Mana Yönünden Yeniden Değerlendirilmesi”, *Tarihten Günümüze Kuran İlimleri ve Tefsir Usulü*, s. 81.

³¹⁶ M. Zeki Duman,, “Kur’an’da Neshe Delil Gösterilen ve Mensuh Addedilen Ayetlerin Mana Yönünden Yeniden Değerlendirilmesi”, *Tarihten Günümüze Kuran İlimleri ve Tefsir Usulü*, s. 79.

şeriatların bazı hükümlerini tamamen ya da kısmen zaman ve mekânın değişikliğinden kaynaklanan ihtiyaçla neshetmiştir.³¹⁷

Alimlerin genel kanaatine göre, şeriatlerin neshi caizdir, hikmete uygundur ve gerçekleşmiştir. İbrahim(a.s.)'in şeriatinde bulunan bazı hükümleri Musa(a.s.)'in şeriatine, Musa(a.s.)'in şeriatinde bulunan bazı hükümleri İsa(a.s.)'in şeriatine neshetmiş, Kur'an ise kendinden önceki bütün şeriatleri neshetmiştir. Burada bahsedilen nesh, ameli hükümlerdedir. Akaid ve ahbar ile ilgili değildir. İnsanların maslahatı zaman ve mekânı göre değişebileceği için Cenab-ı Allah'ın hikmetine bu değişiklik uygundur. Bunun yanında alimlerin bir çoğu Kur'an'ın kendi içerisinde de neshin vaki olduğunu kabul etmişlerdir.³¹⁸

Kur'an'ın kendi içinde neshi kabul eden alimler neshin varlığı konusunda ittifak etmiş olsalar bile neshedilen ayetlerin sayısı konusunda ittifak edememişlerdir. Kimi bu sayıyı 500'e çıkarmış, kimi 5'e kadar düşürmüştür. Bazı alimler "seyf ayeti"³¹⁹ denilen Tevbe Suresi 5. Ayeti ile 124 tane hoşgörü, sabır, kafirlerden yüz çevirme ve davetle ilgili ayeti mensuh saymışlardır.³²⁰ Suyutî Kur'an'ın içinde neshin sayısını 20'e kadar indirmiştir. Şah Veliyyullah Dihlevî ise bu yirmi ayeti tedkik ederek bu sayıyı 5'e kadar düşürüp, başka hiçbir ayetin mensuh olmadığını ifade etmiştir.³²¹ M. Zeki Duman'da bu beş ayet üzerinde çalışma yaparak hiçbirisinin mensuh olmadığını ortaya koymaya çalışmıştır.³²² Yine günümüz alimlerinden M. Sait Şimşek de M. Zeki Duman gibi mensuh ayet olduğunu kabul edenlerin delillerini inceledikten sonra bu ayetlerin usulcülerin ortaya koyduğu anlamda bir neshi değil başka anlamlara geldiğini açıklamıştır. Mensuh ayetlerin çeşitlerine örnek olabilecek on ayeti inceleyerek bu ayetlerin bir ayetin mensuh olması kabul edilen şartları dikkate alarak mensuh olmadığını, yer ve zaman göre uygulanabileceğini, ibret alınacak

³¹⁷ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, s. 125; M. Sait Şimşek, *Kur'an'ın Anlaşılmasında İki Mesele*, s. 127.

³¹⁸ M. Zeki Duman, "Kur'an'da Neshe Delil Gösterilen ve Mensuh Addedilen Ayetlerin Mana Yönünden Yeniden Değerlendirilmesi", *Tarihten Günümüze Kuran İlimleri ve Tefsir Usulü*, s. 81.

³¹⁹ Seyf ayetini Tevbe Suresi 29, 36, 38 veya 41. ayeti olarak kabul edenler de vardır.

³²⁰ Mesut Okumuş, *Tefsir El Kitabı*, (Editör: Mehmet Akif KOÇ), s. 337.

³²¹ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, s. 127.

³²² M. Zeki Duman, "Kur'an'da Neshe Delil Gösterilen ve Mensuh Addedilen Ayetlerin Mana Yönünden Yeniden Değerlendirilmesi", *Tarihten Günümüze Kuran İlimleri ve Tefsir Usulü*, s. 88-103.

dersler olduğunu, farklı şartlara hitap ettiğini, Kur'an'ın çelişkiden münezzehtir olduğunu ifade etmiştir.³²³

Bu kısa açıklamadan sonra *Cevahiru'l-esdaf* müellifinin neshe bakışını anlamaya çalışalım. Öncelikle nesih taraftarlarının genel olarak kullandığı üç ayetin mealine bakalım;³²⁴

Nahl Suresi 101. ayet:

{ وَإِذَا بَدَّلْنَا آيَةً مَكَانَ آيَةٍ وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا يُنَزَّلُ قَالُوا إِنَّمَا أَنْتَ مُفْتَرٍ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ }

“Ve kaçan ki bir ayeti bir ayet yerine getürsevüz birin biriyle nesh idüp ve Allah yeg bilür şunu ki indirür. Didiler ki: Ya Muhammed degülsin illa iftiracısın. Belki ekseri anlarun bilmezler benüm hikmetüm nedür anda”³²⁵

Bakara Suresi 106. ayet:

{ مَا نُنسَخُ مِنْ آيَةٍ أَوْ نُنسِهَا نَأْتِ بِخَيْرٍ مِنْهَا أَوْ مِثْلَهَا أَمْ تَعْلَمُونَ أَنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ }

“ Nesh itmezüz ayetden bir ayeti, ya unutturmaz anı, andan dahı yegin getürürüz, ya yine ancılayın getürürüz. Bilmedün mi, ya Muhammed, kim bedürüsti Allah Teâla her nesnenün üzerine kadirdür.”³²⁶

Ra'd Suresi 36. ayet:

{ يَمْحُو اللَّهُ مَا يَشَاءُ وَيُثَبِّتُ وَعِنْدَهُ أُمُّ الْكِتَابِ }

“Mahv ider Allah şunu ki diler ve sabit ider şunu ki diler saadetden şekavetden. Ve anun katında Levha'l-Mahfuz.”³²⁷

³²³ M. Sait Şimşek, *Kur'an'ın Anlaşılmasında İki Mesele*, s. 88-126.

³²⁴ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, s. 123; M. Zeki Duman,, “Kur'an'da Neshe Delil Gösterilen ve Mensuh Addedilen Ayetlerin Mana Yönünden Yeniden Değerlendirilmesi”, *Tarihten Günümüze Kuran İlimleri ve Tefsir Usulü*, s. 88-94; M. Sait Şimşek, *Kur'an'ın Anlaşılmasında İki Mesele*, s. 88-96.

³²⁵ *Cevahiru'l-Esdaf*, Vahit Paşa Yazma Eserler Kütüphanesi, nr. 43 Va 1066, vr. 238a.

³²⁶ *Cevahiru'l-Esdaf*, Vahit Paşa Yazma Eserler Kütüphanesi, nr. 43 Va 1066, vr. 18b.

³²⁷ *Cevahiru'l-Esdaf*, Vahit Paşa Yazma Eserler Kütüphanesi, nr. 43 Va 1066, vr. 219b.

Bu üç ayete bakıldığında *Cevahiru'l-esdaf* müellifinin Nahl suresi 101. ayet ve Bakara suresi 106. ayette geçen nesih ve ayet kelimelerinin Kur'an'daki ayetler arasında nesih olarak anladığı anlaşılacaktır. Bakara suresi 107. ayetinde ise kıblenin Mescid-i Aksa'dan Kabe'ye dönderilmesinin Allah'ın istediği şeyi neshedip, istediği şeyi bırakması olarak tefsir etmiştir. Zaten bununla ilgili örnekleri aşağıda vermeye çalışacağız. Ra'd suresi 36. Ayette ise Allah'ın dilediğini silmesi/mahvetmesi, dilediğini bırakması nesih anlamında değil, şekavet ve saadet olarak tefsir edilmiştir.

Örnek 1: Euzü tefsirinde istiazenin sebebinin Karanik olayı olduğunu anlatmıştır. Necm suresini peygamberimiz okurken Şeytanın peygamberimiz nefes aldığı bir sırada peygamberimizin nağmesiyle “tilke'l- garanike'l-ula ve inne şefaathühunne le türca” yı okuduğunu, müşriklerin sevindiğini, ashabın şaşırıldığını nakleder. Bunun üzerine Nahl süresinin 98. Ayetiyle istiazeyi emrettiğini söyler. Başka bir rivayette ise bu ifadeleri bizzat peygamberimizin okuduğunu fakat Cenab-ı Hakk'ın bunu nesh ettiğini nakleder.³²⁸

Çelişkili ve mürsel rivayetlerle gelen kıssaya bazı müfessirler ılımlı yaklaşırken birçok müfessir buna şiddetle karşı çıkmıştır. İlmi olarak hem senet hem metin açısından kıssanın tutarlı bir yönü bulunmamaktadır.³²⁹ Ayrıca kıssanın Kur'an'da bir çok ayetle de çeliştiği aşikardır.³³⁰

Örnek 2: Bakara Suresi 219. Ayeti:

{يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْخُمْرِ وَالْمَيْسِرِ قُلْ فِيهِمَا إِثْمٌ كَبِيرٌ وَمَنَافِعُ لِلنَّاسِ وَإِثْمُهُمَا أَكْبَرُ مِنْ نَفْعِهِمَا وَيَسْأَلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ قُلِ الْعَمْرُ
كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ آيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَتَفَكَّرُونَ }

“...Ve sorarlar sana ya Muhammed, kim neyi sadaka ideler. Eyit, ya Muhammed: “Malunuzun artuğın sadaka eylen.” Bazılar eydür: “Bu ayeti zekat ayeti nesh eyleyüpdür. Yani sadakayı beyan itdüğü gibi beyan ider Tanrı size ayetleri,

³²⁸ *Cevahiru'l-Esdaf*, Vahit Paşa Yazma Eserler Kütüphanesi, nr. 43 Va 1066, vr. 1b.

³²⁹ M. Sait Şimşek, *Günümüz Tefsir Problemleri*, s. 387-427.

³³⁰ İsra suresi 17/73-74, Hicr suresi 15/42, Nahl suresi 16/99-100, Şuara suresi 26/210-212, Fussuleet suresi 41/42.

emirden, nehyden, helalden, haramdan. Ola kim siz fikr idesiz dünyada ve ahiretde.”³³¹

Ayetin baş kısmında içki ve kumarda büyük günah ve insanlara bazı faydalarının olduğunu, fakat günahının daha ulu olduğunu izah ettikten sonra içkinin haram olma aşamalarını diğer ayetlerle izah eder. Sonrasında “Malunuzun artuğun sadaka eylen.” kısmının zekat ayeti ile mensuh olduğunu ifade etmiştir. Sadaka/İnfak zekattan daha kapsamlı bir kavramdır. Yani infakın içinde zekat da vardır ki infakın zorunlu/farz olan kısmıdır. İnfak da yürürlüktedir, zekat da.³³² Burada farziyet söz konusu değil, nafîle ibadet vardır. Yapan sevap kazanır, yapmayan günaha girmez. Ayrıca toplumda temel ihtiyaçlarını karşılayamayan insanlar buldukça bu ihtiyaçları gidermeyen zengin durumda olan insanlar sorumlu olacaktır ki ahlaki, vicdani bir durumdur.³³³ Zariyat suresi 19. ayetinde muttakilerin: “İhtiyacını bildirenlere ve yoksullara kendi mallarında belli bir hak tanırlardı”³³⁴ mealindeki ayet de bunu destekler niteliktedir.

Örnek 3: Bakara Suresi 218. ayet:

{ إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَاجَرُوا وَجَاهَدُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أُولَٰئِكَ يَرْجُونَ رَحْمَتَ اللَّهِ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ }

“Bedürüsti şunlar ki iman getürdiler ve şunlar ki hicret itdiler ve çalışdılar Tanrı taatinde ki İbn-i Hadrami’yi öldürdiler, anlar umarlar Tanrının rahmetini uçmagını. Ve Allah Teâla gafur rahimdür. Andan sonra şehir-i haramda cenk haram olduğu mensuh oldu. “Ve katilül-müşrikine kaffeten”³³⁵ nasıh oldu.”³³⁶

Bakara suresinin 218. ayeti mensuh, Tevbe suresinin 36. ayeti nasih olarak kabul edilmiştir.

Örnek 4: Nisa Suresi 15. ayet:

³³¹ *Cevahiru'l-Esdaf*, Vahit Paşa Yazma Eserler Kütüphanesi, nr. 43 Va 1066, vr. 38b.

³³² M. Sait Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*, I, 241.

³³³ H. Karaman, M. Çağırıcı, İ.K. Dönmez, S. Gümüş, *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, I, 348.

³³⁴ Yusuf Işıcık, *Kur'an Meali*, s. 376.

³³⁵ Tevbe Suresi, 9/36.

³³⁶ *Cevahiru'l-Esdaf*, Vahit Paşa Yazma Eserler Kütüphanesi, nr. 43 Va 1066, vr. 38b.

{وَاللَّاتِي بَاتَيْنَ الْفَاحِشَةَ مِنْ نِسَائِكُمْ فَاسْتَشْهِدُوا عَلَيْهِنَّ أَرْبَعَةٌ مِنْكُمْ فَإِنْ شَهِدُوا فَأَمْسِكُوهُنَّ فِي الْبُيُوتِ حَتَّى يَتَوَقَّأَهُنَّ الْمَوْتُ
أَوْ يَجْعَلَ اللَّهُ لَهُنَّ سَبِيلًا }

“Ve şunlar ki zina ideler sizün avratlarunuzdan pes tanuk dutun anlarun üzerine, sizden dört kişi ki adiller olalar. Pes tanukluk vireler, pes gizlen anları evlerde habs idüp, ta ölüm anlara irişince, ya Tanrı anlara bir yol virince. Bu ayet mensuhdur ayet-i recm birle, ya ayet sihaka mahmüldür.”³³⁷

Müellif bu ayeti değerlendirmiş, ayette neshin olabileceğini, nesih olmazsa sihaka hamledileceğini söylemiştir. Eğer nesih olarak değerlendirecek olursak “recm” ayetlerle değil hadislerle ortaya konulan bir meseledir ki bu da sünnetle ayetin neshedilmesi demek olur ki usulcülerin birçoğu bunu kabul etmektedir. Müellif Bakara suresi 180. Ayetin tefsirinde “Varise vasiyet yoktur” hadisinin ayeti neshedebileceğini ifade etmiş, ardından hadisten muradın “sifariş” olduğunu, böyle olursa da ayetin mensuh olmadığını ifade etmiştir. Dolayısıyla sünnetin ayeti neshedebileceğine sıcak bakmaktadır. Bu ayette ikinci ihtimal ayetin sihaka(lezbiyenlik, sevicilik) hamledilmesi ki “Fahişe” kelimesi Ankebut suresi 28. ayette hemcinsler arasındaki cinsel ilişki için kullanılmıştır. Bir sonraki ayette ise erkekler arasındaki fuhuştan(livata, homoseksüellik) bahsedildiği anlaşılmakta, Nur suresi 2. ayette ise kadın erkek arasındaki fuhuş cezasının hükmü anlatılmaktadır. Böyle olursa ayetler arasında bir nesih söz konusu olmaz.³³⁸ Nisa suresinin 15. ayetindeki “fahişe” kelimesinin sihaka hamledilmesi de yerinde bir tefsir olur.

Örnek 5: Kafirun Suresi:

{ قُلْ يَا أَيُّهَا الْكَافِرُونَ لَا أَعْبُدُ مَا تَعْبُدُونَ وَلَا أَنْتُمْ عَابِدُونَ مَا أَعْبُدُ وَلَا أَنَا عَابِدٌ مَا عَبَدْتُمْ وَلَا أَنْتُمْ عَابِدُونَ مَا أَعْبُدُ لَكُمْ
دِينُكُمْ وَلِيَ دِينِ }

“Eyit ya Muhammed ki iy kafirler! Ben tapmazam şuna ki siz taparsız. Bu ol vakt idi ki kafirler Abbas’a geldi. Eyitdiler, Muhammed eger bizüm imanumuz

³³⁷ *Cevahiru'l-Esdağ*, Vahit Paşa Yazma Eserler Kütüphanesi, nr. 43 Va 1066, vr. 79a.

³³⁸ H. Karaman, M. Çağırıcı, İ.K. Dönmez, S. Gümüş, *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, II, 29-33.

dilerse gelsün bazı Tanrımızu ziyaret eylesün, didiler. Ve ne siz tapucısız benüm tapduguma. Ve ne ben tapucıyam şuna ki siz tapdunuz. Ve ne siz tapucısız şuna ki ben taparam. Size sizün dinünüz ve bana benüm dinüm. Surenin bazı mensuhdur ayet-i seyf ile.”³³⁹

Kafirun suresinin bir kısmının ayet-i seyf ile mensuh olduğunu müellif beyan etmiştir. Kurtubî, Salebî, Hazin gibi müfessirlerde bu surenin yada son ayetinin kıtal/seyf ayet ile mensuh olduğunu kabul etmektedir.³⁴⁰ Elmalılı M. Hamdi Yazır ise Alusi'nin tefsirine atıfta bulunarak surenin muhkem neshedilmemiş olduğunu, kafirlerce kabul edilmiş ve bozulmuş bir anlaşma fiiliyat da olmadığını bu nedenle de neshin vuku bulmadığını ifade etmiştir.³⁴¹ Ayrıca bu surede din konusunda taviz vermenin, İslam'ı başka dinlerle karıştırmanın önü tamamen kapatılmıştır.³⁴² Bu da kıyamete kadar geçerlidir.

-Yine Bakara suresi 240. ayetinde kocanın eşine vasiyet etmesi miras ayetleriyle neshedildiğini belirtmiştir. İfade şu şekildedir: “ ve avrata vasiyyet mensuh oldı ayet-i mevaris ile.”³⁴³

- Nisa suresi 33. Ayetinde bir kişinin diğer bir kişi ile anlaşarak mirastan hak sahibi olmasının Ahzab suresinin 6. ayetiyle neshedildiğini savunmaktadır. Halbuki ayette dostlara uygun bir vasiyetin müstesna olduğundan bahis vardır.

Yukarıda örneklerini vermeye çalıştığımızla birlikte bizim tespitimize göre 20 yerde nesih kabul edilmiştir. Neshin olduğu yerlerde birkaç yer müstesna açıklama yapılmak yerine “mensuhur”, “nasihtir” gibi nesih ifadeleriyle yetinilmiştir.

1.7. Cevahiru'l-Esdaf'ta Müteşâbihât

1.7.1. Müteşâbihât

³³⁹ *Cevahiru'l-Esdaf*, Vahit Paşa Yazma Eserler Kütüphanesi, nr. 43 Va 1066, vr. 497a.

³⁴⁰ Kurtubi, *el-Camiu'l-ahkamu'l-Kur'an*, XX, 229; Hazin, *Lübabü't-te'vil fi meani't-tenzil*, IV, 486; Sa'lebi, *El-Keşf ve'l-beyan an tefsiri'l-Kur'an*, X, 317.

³⁴¹ Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, X, 12.

³⁴² M. Sait Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*, V, 496.

³⁴³ *Cevahiru'l-Esdaf*, Vahit Paşa Yazma Eserler Kütüphanesi, nr. 43 Va 1066, vr. 43b.

Benzeyen ve benzeşen anlamlarına gelen müteşâbih kelimesi muhkem'in zıddı olarak kullanılmaktadır. Cerrahoğlu muhkem ve müteşabihi şu şekilde izah etmektedir: "Kur'an'da ki, helal, haram, namaz, oruç, zekat, hac gibi ahkama taalluk eden kısımlar muhkemdir. Yani muhkem, manası kolaylıkla anlaşılabilir, harici bir tefsire ihtiyaç göstermeyen ve tek manası olan ayetlerdir. Müteşâbih ise, birçok manaya ihtimali olup, bu manalardan birini tayin edebilmek için harici bir delile ihtiyacı olan ayetlerdir."³⁴⁴

Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisinin ilgili madesinde ise müteşâbih şu şekilde izah etmiştir: "Anlam cihetiyle birçok ihtimal taşıdığından anlaşılmasında güçlük bulunan lafız ya da sözü ifade eder. Ayetlerde yer alan müteşâbih bir lafız makamına göre diğer ayetlerde farklı anlamlara gelebilir, ancak her birinin kastedilebilir olması açısından anlamlar birbirine benzer, dolayısıyla hangi anlamın kastedildiği sarıh bir şekilde bilinemez."³⁴⁵

Ayetlerde geçen muhkem ve müteşâbih kelimeleri incelendiğinde "müteşâbih kitap"³⁴⁶, "muhkem olan bir sure"³⁴⁷ ve "ayetleri sağlamlaştırılmış/muhkemleştirmiş kitap"³⁴⁸ gibi lafızlarla Kur'an'ın tamamı müteşâbih ya da muhkem olarak nitelenmiştir. Ulema bu nitelendirmeleri şu şekilde tevkîf etmişlerdir: Kur'an'ın tamamıyla muhkem olması Allah tarafından gönderilmiş olması, lafzen ve mana olarak mucize olması, şüphe olmaması, sağlamlaştırılmış bir kitap olması yönüyledir. Kur'an'ın tamamen müteşâbih olması ise Kur'an âyetlerinin sağlamlık, doğruluk, tenakuzsuzluk, mucizelik, saadet rehberi olması açısından ayetlerin birbirine benzemesi cihetiyledir.³⁴⁹ Bunun yanında Kur'an'da geçen muhkem ve müteşâbih kelimeleri siyak ve sibakına göre anlamlandırılmıştır.

Ayetlerdeki müteşâbihlik lafızda, manada hem lafızda hem de manada olabilir. Müteşâbih ayetlerin anlaşılıp anlaşılmaması konusunda ulema farklı fikirler ortaya koymuşlardır. Ulemanın bir kısmına göre, müteşâbih ayetlerin manasını

³⁴⁴ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, s. 124.

³⁴⁵ Yusuf Şevki Yavuz, "Müteşâbih", *DİA*, 204.

³⁴⁶ Zümer suresi, 39/27.

³⁴⁷ Muhammed suresi, 47/20.

³⁴⁸ Hud suresi, 11/1.

³⁴⁹ Yusuf Şevki Yavuz, "Müteşâbih", *DİA*, 204.

Allah'tan başka kimse bilemez. Onların bu fikirde olmalarının nedeni Âl-i İmran 7. ayetindeki vakfı “Allah” lafzı üzerinde yapmalarıdır. Bir kısım ulema ise ilgili ayetteki vakfı“ilm” kelimesi üzerinde yaparak ve ilimde rusuh kazanan ulemanın da müteşâbih ayetlerin tevilini bilebileceklerini savunurlar. Bazı araştırmacılar müteşâbih ayetleri bölümlere ayırmışlardır: Manasını muhkem ayetlere bakarak, onlarla kıyaslayarak anlayabileceğimiz müteşâbih ayetler, hakikatini bilmenin mümkün olmadığı ayetler.³⁵⁰ Bunun yanında müteşâbih ayetler İslam’ın ilk yıllarından bu yana anlaşılmaya çalışılmış, istiva, yed, vech gibi kelimelere uygun manalar verilmiştir.³⁵¹

Cevahiru’l-esdaf müellifinin bu konuda nasıl düşündüğünü örneklere bakarak anlamaya çalışacağız. Müellif müteşâbih kelimeleri, kelime anlamı ile aynen tercüme ettiği gibi genel olarak hangi anlamda kullanıldığını düşündüyse o mana ile tercüme etmiştir. Müteşâbihattan olan huruf-u mukatta’ya genel olarak anlam vermiştir. Huruf-u mukattaa misalleri bir sonraki bölümde izah edileceğinden, huruf-u mukattaa dışındaki müteşâbihatın açıklamasına birkaç örnek vereceğiz.

Misal olarak Yunus suresi 3. ayette geçen istiva lafzı kelime manası değil anlatmak istediği mana ile tercüme edilmiştir: “*ثُمَّ اسْتَوَىٰ عَلَى الْعَرْشِ*” “andan sonra galib oldu arş üzerine.” Rad ve Taha suresinde de yine aynı anlam verilmiştir. Yani burada istiva lafzı Allah’ın arşa galip olması yani Allah’ın hükümranlılığı olarak tefsir anlamlandırılmıştır.

Fetih suresi 10. ayetinde geçen “yed” kelimesi de buna misaldir: “*يَدُ اللَّهِ فَوْقَ*” “*أَيْدِيهِمْ*” “Allah eli yani kuvveti anların elleri üstindedür.” Burada verdiğimiz birkaç örnekten anlaşılacağı üzere müteşâbihatın anlamlandırılacağı/anlaşılacağı fikrini müellifin benimsediği görülmektedir.

1.7.2. Huruf-u Mukatta

³⁵⁰ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, s. 126-127.

³⁵¹ Yusuf Işıcık, “Kur’an’da Temel İki Kavram: Te’vil ve Müteşâbih”, 28.

Bazı surelerin başlangıç harfleri olan, bazen basit bazen de birkaç harfin birleşmesiyle oluşan rumuzların ortak adıdır huruf-u mukattaa³⁵² Harf 'in çoğulu huruf ile mukattaa'nın oluşturduğu bir tamlamadır. Bağımsız ve ayrı harfler anlamındadır. Bu harflere huruf-u tehecci, evailü's-süver, fevatihü's-süver, huruf-u mübheme gibi isimler de verilmiştir. Tefsir kitaplarında bu harflerle ilgili bilgiler genellikle Bakara suresinde geçer. Arap alfabesinin 28 harfinden 14 tanesi kullanılmıştır. Üçü tek başına olup, onu iki, on üçü üç, ikisi dört, biri de beşli grup halindedir.³⁵³ Zemahşerî bu durumun Arapların üsluplarından kaynaklandığını, kelime yapısını özelliklerini yansıttığını savunur.³⁵⁴ 27 mekki, 2 medeni surenin başında geçen hece harflerinin bir özelliği de mehmuse-mechure, şedide-rihve gibi harflerin sıfatlarının yarısını içlerinde barındırmalarıdır.³⁵⁵

Huruf-u mukattaa'nın müstakil bir ayet olup olmaması konusunda farklı fikirler vardır. Basra ulemasına göre bunların hiçbiri müstakil ayet değildir. Kufelilere göre ise bunların bir kısmı müstakil ayet, bir kısmı da kendilerinden sonra gelen ayetlerin bir cüz'üdür.³⁵⁶ Keşşaf'ta bir kısmının ayet olup diğer kısmının kendinden sonraki bir ayetin bir bölümü olması ilahi/tevkîfi bir durum olarak izah edilir. Nasıl Rahman suresinin 1. ve 63. ayetleri bir kelime iken ayet olarak kabul edilmesi tevkîfi ise huruf-u mukattaa da öyledir denilir.³⁵⁷

Mukattaa harflerinin yorumlanıp yorumlanmayacağı konusunda iki görüş vardır. Birinci görüş selef âlimlerinin genel görüşüdür ki: Bu harfler Kur'an'ın özüdür, sırrıdır. Kesinlikle manaları vardır, fakat bu manaları ancak Hz. Peygamber bilebilir, onlara hastır. İkinci görüş ise halef denilen müteahhirun ehl-i sünnet kelimcilerindedir. Bu kısımdakilere göre Allah'ın Kur'an'da muhataplarına anlamı bilinmez şeyleri indirmesi uygun değildir. Birçok ayette de tefekkürü emretmektedir

³⁵² İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usülü*, s. 134.

³⁵³ M. Zeki Duman; Mustafa Altundağ, "Huruf-u Mukattaa", *DİA*, XVIII, 401.

³⁵⁴ Zemahşerî, *El-Keşşaf an hakaiki gavamizi't-tenzil*, I, 30

³⁵⁵ Zemahşerî, *El-Keşşaf an hakaiki gavamizi't-tenzil*, I, 29-30 ; M. Zeki Duman; Mustafa Altundağ, "Huruf-u Mukattaa", *DİA*, XVIII, 401-408.

³⁵⁶ Zerkeşi, *el-Burhan fi ulumi'l-Kuran*, I, 171; Muhsin Demirci, *Tefsir Tarihi ve Usulü*, s. 194.

³⁵⁷ Zemahşerî, *el-Keşşaf an hakaiki gavamizi't-tenzil*, I, 30-31.

ki düşünülecek ayetler arasında mukattaa harfleri de vardır.³⁵⁸ Aslında her iki görüşte de bir yorumlama, anlama çabası bulunmaktadır.

Mukattaa harflerinin anlamı hususunda yirmiden fazla görüş ortaya çıkmıştır. Bu görüşlerden bazılarını burada değerlendirip *Cevahiru'l-esdaf* müellifinin konuya bakışını anlamaya çalışalım.

- Allah'ın isim ve sıfatlarına işaret eden alametler olarak anlaşılmıştır. Bu anlayış genel olarak İbn Abbas'dan(r.a.) rivayet yoluyla gelen haberlere dayanmaktadır.³⁵⁹

- Hece harfleriyle Allah Teâla kasem etmektedir ki: “Hece harflerine yemin olsun Hz. Muhammedin sizlere okuduğu kitap Allah'tan indirilmiştir ve bunda şek yoktur.” Manasına gelmektedir. {الْفَجْرِ} {وَالطُّورِ} örneklerinde olduğu gibi.³⁶⁰

- Bazılarınca hece harfleri, İslam ümmetinin ömrünün ne kadar süreceğine delalet etmektedir. Yahudilerden bir grup peygamberimize huruf-u mukattaa'dan olan elif lam mim'den bahsederek İslam ümmetinin ömrünün az olacağını söylemişler. Diğer sürelerin başlarındaki hece harflerini duyunca da kafaları karışmış. Bu yorumu İbn Abbas(r.a.) şiddetle reddetmiş, sihir gibi görmüştür. İbn Hacer bunun batıl bir yorum olup itimat edilemeyeceğini söylemiştir. Suyutî de Ebu Bekir İbnu'l-Arabî gibi dinde aslının olmadığını savunmuştur.³⁶¹

- Huruf-u mukattaa'yı buldukları surelerin isimleri olarak değerlendirenler olmuştur. Bu şekilde bir değerlendirmeyi kabul edenlerin yanında, eğer mukattaa harfleri sure isimleriye surelerin birbirinden tefriki nasıl mümkün olacaktır şeklinde haklı bir eleştiri ortaya konulmuştur. Sure ismi olarak kabul edilirse, sureleri birbirinden fark ettirecek özellikleriyle zikredilmelidir. Mesela: hece harflerinin devamı olan {الم الله لا إله إلا هو الحى القيوم} {الم ذلك الكتاب} gibi isimlendirmeler yapılabilir.³⁶²

³⁵⁸ Zerkeşi, *el-Burhan fi ulumi'l-Kuran*, I, 173; İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usülü*, s. 135.; Muhsin Demirci, *Tefsir Tarihi ve Usulü*, s. 195.

³⁵⁹ Zerkeşi, *el-Burhan fi ulumi'l-Kuran*, I, 173.

³⁶⁰ Zerkeşi, *el-Burhan fi ulumi'l-Kuran*, I, 173.

³⁶¹ M. Sait Şimşek, *Günümüz Tefsir Problemleri*, s. 380.

³⁶² Zerkeşi, *El-Burhan fi ulumi'l-Kuran*, I, 174.

- Bu harflerin Kur'an'ın sırrı olduğu da yapılan değerlendirmeler arasında yer almaktadır.

- İnanmayanların dikkatini çekmek ve onları uyarmak için sure başlarına konulduğu, onlara aynı zamanda benzerini getirme konusunda meydan okuduğu, hatta farklı farklı sure başlarında tekrarlanması amaca ulaşma, kulak ve kalb üzerinde etkisi bakımından bu fikri kuvvetlendirdiği ifade edilmiştir. Çünkü Kur'an Bu harflerden meydana gelmektedir. Allah'ın Kur'an'ı indirdiği konusunda tereddüt mü yaşıyorsunuz, buyurun denilmektedir.³⁶³

Daha bunlar gibi birçok değerlendirme yapılmıştır. Şimdi *Cevahiru'l-esdaf* müellifinin mukattaa harfleriyle ilgili değerlendirmelerini incelemeye çalışalım.

Bakara: {الم} Manası, İbn-i Abbas katında: “enallahü a'lemü” demek olur. Yani: “Ben ol Tanrıyam ki allamü'l-guyubam.” Bazılar eydür: “Elif” Allah dimekdür, “lam” Cebrayil dimekdür, “mim” Muhammed dimekdür. Yani: “Ben ol Tanrıyam ki Cebrayil'i Muhammed'e gönderdüm” dimekdür. Şa'bi eydür: “Tanrının gizlü esrarı vardır, peygamberlere inen kitaplarda ve Kur'an'un sırrı dahı bu harflerdür, kimesne tertiblerin bilmez. Eger bilseler, dua kılsalar; dua müstecab olur. Zira ki ism-i azam bulardur” İmam-ı Kutrub eydür: “Müşrikler kaçan kim Kur'an inerdi, gavga iderlerdi, işitmeyelüm diyü. Hak Teâla bu hurufı gönderdi kim işitmedüklerini işideler tahayyürde kalalar”.³⁶⁴

Ali İmran: {الم} “Ben ol Tanrıyam ki bilürem.”³⁶⁵

A'raf: {المص} “Ben ol Tanrıyam ki bilürem her nesnenün mikdarını ve alemlerün esrarını”³⁶⁶

Yunus: {الر}... “Ben ol Tanrıyam ki görürem gözler görmedüğünü.”³⁶⁷

³⁶³ Zemahşeri, *El-Keşşaf an hakaiki gavamizi't-tenzil*, I, 30.

³⁶⁴ *Cevahiru'l-Esdaf*, Vahit Paşa Yazma Eserler Kütüphanesi, nr. 43 Va 1066, vr. 2b.

³⁶⁵ *Cevahiru'l-Esdaf*, Vahit Paşa Yazma Eserler Kütüphanesi, nr. 43 Va 1066, vr. 55b; Semerkandi, *Bahru'l-ulum*, 1, 192.

³⁶⁶ *Cevahiru'l-Esdaf*, Vahit Paşa Yazma Eserler Kütüphanesi, nr. 43 Va 1066, vr. 125b.

³⁶⁷ *Cevahiru'l-Esdaf*, Vahit Paşa Yazma Eserler Kütüphanesi, nr. 43 Va 1066, vr. 182b.

Hud: {الر}... “Ben ol padişahem ki binayem.”³⁶⁸

Yusuf: {الر}... “Ben ol Tanrıyam ki görürem.”³⁶⁹

Ra’d: {الم}... “Ben ol Tanrıyam bilürem ve görürem.”³⁷⁰

İbrahim: {الر} ...³⁷¹

Hicr: {الر} ...³⁷²

Meryem: {كهيعص} “Tanrı kafidür bendelerine. Hadi’dür bendelerine. Hakim’dür kullarınun derdine. Alim’dür cümle esrara. Sadıkdur sözinde.”³⁷³

Taha: {طه} “Gazilerün tablı³⁷⁴ hakkı, Kafirlerün andan heybet aldığı hakkı.”³⁷⁵

Şuara: {طسم} “Tuba ağacı hakkıçün Sidratü’l-Münteha hakkıçün Muhammed nuri hakkıçün.”³⁷⁶

Neml: {طس} ... “Tarabı ve sürurı hakkıçün uçmak ehlinün.”³⁷⁷

Kasas: ³⁷⁸ {طسم}

Ankebut: ³⁷⁹ {الم}

³⁶⁸ *Cevahiru'l-Esdaf*, Vahit Paşa Yazma Eserler Kütüphanesi, nr. 43 Va 1066, vr. 193a.

³⁶⁹ *Cevahiru'l-Esdaf*, Vahit Paşa Yazma Eserler Kütüphanesi, nr. 43 Va 1066, vr. 205a.

³⁷⁰ *Cevahiru'l-Esdaf*, Vahit Paşa Yazma Eserler Kütüphanesi, nr. 43 Va 1066, vr. 215a.

³⁷¹ *Cevahiru'l-Esdaf*, Vahit Paşa Yazma Eserler Kütüphanesi, nr. 43 Va 1066, vr. 220a.

³⁷² *Cevahiru'l-Esdaf*, Vahit Paşa Yazma Eserler Kütüphanesi, nr. 43 Va 1066, vr. 225a.

³⁷³ *Cevahiru'l-Esdaf*, Vahit Paşa Yazma Eserler Kütüphanesi, nr. 43 Va 1066, vr. 262b.

³⁷⁴ *Bahru'l-ulum*'da t-b-l kökü ile değil t-l-b kökü ile geçmektedir.

³⁷⁵ *Cevahiru'l-Esdaf*, Vahit Paşa Yazma Eserler Kütüphanesi, nr. 43 Va 1066, vr. 262b.

³⁷⁶ *Cevahiru'l-Esdaf*, Vahit Paşa Yazma Eserler Kütüphanesi, nr. 43 Va 1066, vr. 306b.

³⁷⁷ *Cevahiru'l-Esdaf*, Vahit Paşa Yazma Eserler Kütüphanesi, nr. 43 Va 1066, vr. 313a.

³⁷⁸ *Cevahiru'l-Esdaf*, Vahit Paşa Yazma Eserler Kütüphanesi, nr. 43 Va 1066, vr. 320a.

³⁷⁹ *Cevahiru'l-Esdaf*, Vahit Paşa Yazma Eserler Kütüphanesi, nr. 43 Va 1066, vr. 328b.

Rum: ³⁸⁰ {الم}

Lokman: ³⁸¹ {الم}

Secde: ³⁸² {الم}

Yasin: {يس} “İnsan-ı Kamil hakkıçün ki Muhammed’dür.”³⁸³

Sad: {ص} “Sadıkdur Tanrı.”³⁸⁴

Mü’min: {حم} “Ha-Mım hakkıçün”³⁸⁵

Fussilet: {حم} “Hilmüm hakkıçün.”³⁸⁶

Şura: {عسق}{حم} “Hilmüm hakkıçün Mülküm hakkıçün. Azametüm hakkıçün sem’um hakkıçün kudretüm hakkıçün.”³⁸⁷

Zuhruf: {حم} “Ha-Mım hakkıçün ve saadet yolın gösterici Kitab hakkıçün.”³⁸⁸

Duhan: {حم} “Ha-Mım hakkıçün”³⁸⁹

Casiye: {حم} “Ha-Mım hakkıçün, Muhammed hakkıçün.”³⁹⁰

Ahkaf: ³⁹¹ {حم}

³⁸⁰ *Cevahiru'l-Esdaf*, Vahit Paşa Yazma Eserler Kütüphanesi, nr. 43 Va 1066, vr. 334a.

³⁸¹ *Cevahiru'l-Esdaf*, Vahit Paşa Yazma Eserler Kütüphanesi, nr. 43 Va 1066, vr. 337b.

³⁸² *Cevahiru'l-Esdaf*, Vahit Paşa Yazma Eserler Kütüphanesi, nr. 43 Va 1066, vr. 340b.

³⁸³ *Cevahiru'l-Esdaf*, Vahit Paşa Yazma Eserler Kütüphanesi, nr. 43 Va 1066, vr. 360a.

³⁸⁴ *Cevahiru'l-Esdaf*, Vahit Paşa Yazma Eserler Kütüphanesi, nr. 43 Va 1066, vr. 370a.

³⁸⁵ *Cevahiru'l-Esdaf*, Vahit Paşa Yazma Eserler Kütüphanesi, nr. 43 Va 1066, vr. 381b.

³⁸⁶ *Cevahiru'l-Esdaf*, Vahit Paşa Yazma Eserler Kütüphanesi, nr. 43 Va 1066, vr. 388b.

³⁸⁷ *Cevahiru'l-Esdaf*, Vahit Paşa Yazma Eserler Kütüphanesi, nr. 43 Va 1066, vr. 392a.

³⁸⁸ *Cevahiru'l-Esdaf*, Vahit Paşa Yazma Eserler Kütüphanesi, nr. 43 Va 1066, vr. 398a.

³⁸⁹ *Cevahiru'l-Esdaf*, Vahit Paşa Yazma Eserler Kütüphanesi, nr. 43 Va 1066, vr. 403b.

³⁹⁰ *Cevahiru'l-Esdaf*, Vahit Paşa Yazma Eserler Kütüphanesi, nr. 43 Va 1066, vr. 405b.

³⁹¹ *Cevahiru'l-Esdaf*, Vahit Paşa Yazma Eserler Kütüphanesi, nr. 43 Va 1066, vr. 408a.

Kaf: {ق} ... “Kalem ezeli hakkıçün.”³⁹²

Kalem: {ن}... “Nur’ı hakkıçün Muhammed’ün”³⁹³

Bütün klasik tefsirlerde olduğu gibi *Cevahiru'l-esdaf* müellifi de mukatta harfleriyle ilgili açıklamalarını görüldüğü gibi Bakara suresinin ilk ayetinde yapmış, diğerlerinde ise uygun gördüğü anlamı vererek tefsirine devam etmiştir. Bakara suresinin ilk ayetine baktığımızda müellifin Semerkandînin *Bahru'l-Ulum* eserinden istifade ederek anlam verdiği çok açık bir şekilde görülecektir.³⁹⁴

Açıklamalara göre daha çok İbn-i Abbas rivayetiyle gelen Allah’ın isim ve sıfatlarına işaret eden alametler olarak anlaşılması fikrini müellifin benimsemiş olduğu görülür ki “Ben ol Tanrıyam ki allamü'l-guyubam.” tefsiri bunu açıkça gösterir.

“Bazılar eydür: “Elif” Allah dimekdür, “lam” Cebrayil dimekdür, “mim” Muhammed dimekdür. Yani: “Ben ol Tanrıyam ki Cebrayil’i Muhammed’e gönderdüm” dimekdür.”³⁹⁵ şeklindeki açıklamaları da hece harflerinin her birinin bir rumuzu temsil ettiğini göstermektedir.

“Şa’bi eydür: “Tanrının gizlü esrarı vardır peygamberlere inen kitablarda ve Kur’an’un sırrı dahı bu harflerdür, kimesne tertiblerin bilmez. Eger bilseler, dua kılsalar; dua müstecab olur. Zira ki ism-i azam bulardur”³⁹⁶ ” açıklamasıyla da “Bu harfler Kur’an’ın özüdür, sırrıdır. Kesinlikle manaları vardır, fakat bu manaları ancak Hz. Peygamber bilebilir, ona hastır.” Fikrini savunan selef alimlerinin anlayışını da uygun gördüğünü ortaya koymaktadır.³⁹⁷ İster yorumlanmasını savunanlar, ister zıddını ortaya koyanlar olsun hepsi bir yorumlama yapmıştır.

“İmam-ı Kutrub eydür: “Müşrikler kaçan kim Kur’an inerdi, gavga iderlerdi, işitmeyelüm diyü. Hak Teâla bu hurufi gönderdi kim işitmedüklerini işideler

³⁹² *Cevahiru'l-Esdaf*, Vahit Paşa Yazma Eserler Kütüphanesi, nr. 43 Va 1066, vr. 421b.

³⁹³ *Cevahiru'l-Esdaf*, Vahit Paşa Yazma Eserler Kütüphanesi, nr. 43 Va 1066, vr. 461a.

³⁹⁴ Semerkandi, *Bahru'l-ulum*, I, 20.

³⁹⁵ *Cevahiru'l-Esdaf*, Vahit Paşa Yazma Eserler Kütüphanesi, nr. 43 Va 1066, vr. 2b.

³⁹⁶ *Cevahiru'l-Esdaf*, Vahit Paşa Yazma Eserler Kütüphanesi, nr. 43 Va 1066, vr. 2b.

³⁹⁷ Zerkeşi, *el-Burhan fi ulumi'l-Kuran*, I, 173.

tahayyürde kalalar”.³⁹⁸” şeklindeki rivayetiyle de mukattaa harflerinin inanmayanların dikkatini çekmek ve onları uyarmak için sure başlarına konulduğu fikrini benimsediğini gösterir.³⁹⁹

“Ha-Mım hakkıçün”, “Kalem ezeli hakkıçün.”, “Sadıkdur Tanrı. Kur’an hakkıçün şeref eyesidür.”, “Nur’ı hakkıçün Muhammed’ün”, “Hilmüm hakkıçün Milküm hakkıçün. Azametüm hakkıçün sem’um hakkıçün kudretüm hakkıçün.” Şeklindeki anlamlandırma ile de hece harfleriyle Allah Teâla kasem etmektedir.⁴⁰⁰ fikrini benimsediğini ortaya koymuştur. Çünkü 29 tane huruf-u mukatta’nın 8 tanesine herhangi mana vermemiş, kalan 21 yerin 13 tanesinde yemin olarak değerlendirilmiş, kasem şeklinde anlam vermiştir.

1.8. Cevahiru’l-Esdaf’ın Kıraatlerden Yararlanması

Kur’an kelimelerinin hem çatısında meydana gelen vecihler ve farklılıklar, hem de lafızların okunuşu kıraatın kapsamına girmektedir. Kıraat imamları arasındaki ihtilaf bir gerçektir. Bu farklılıkların her birinin Hz. Peygamber’den gelen bir rivayete dayanması, bu ihtilafların vahyi bir hüviyeti olduğunu göstermektedir.⁴⁰¹ Fakat tecvidin de konusu olan eda yönlerinde kıraat imamlarının şahsi içtihatlarının bulunduğu da bir gerçektir. Kur’an’ın tefsiri açısından bakıldığında kıraat, “Kur’an lafızlarının eda yönlerini ve ihtilaflarını ele alan; sahih ve zayıf kalmış kıraatlarla ayetlerin anlaşılmasında/tefsirinde belli bir fonksiyon icra eden bir disiplindir.” şeklinde tanımlanabilir.

Müfessirler Kur’an’ı tefsir ederken kıraat farklılıklarını tefsirlerinde kullanmışlardır.⁴⁰² Cevahiru’l-Esdaf’ın müellifi kıraatlerden pek fazla yararlanmamıştır. Ama çok az sayıda da olsa atıfta bulunduğu olmuştur. Fakat kıraatin sahih ya da zayıf olması üzerinde pek durmamıştır.

³⁹⁸ *Cevahiru’l-Esdaf*, Vahit Paşa Yazma Eserler Kütüphanesi, nr. 43 Va 1066, vr. 2b.

³⁹⁹ Zemahşerî, *el-Keşşaf an hakaiki gavamizi’t-tenzil*, I, 30.

⁴⁰⁰ Zerkeşi, *el-Burhan fi ulumi’l-Kuran*, I, 173.

⁴⁰¹ Zürkani, *Menahilu’l-irfan fi ulumi’l-Kur’an*, I, 412-415.

⁴⁰² Şükrü Maden, *Tefsirde Haşiyeye Geleneği ve Şehzade’nin Envarü’t-Tenzil Haşiyesi*, s. 272.

Mesela Bakara suresi 10. ayetinde geçen { وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ بِمَا كَانُوا يَكْذِبُونَ } lafızlarında ki يَكْذِبُونَ kelimesi şeddeli olarak da okunduğu ifade edilmiştir.

“Ve anların için azab-ı elim yani acıdıcı azab, yalan oldukları sebebden. Zira zahirde Tanrıya birdür dirler, lakin halvetde inanmazlar. Ve bir kıraat dahı “yükezzibüne” dür. Yani Muhammed’i aleyhisselam yalana nisbet iderler.”⁴⁰³

Bakara suresi 61 ayetindeki { اهْبِطُوا مِصْرًا } lafızlarının tefsiri şu şekildedir: “İnün girün Mısır’a kim Firavn tahtıdır. Eger tenvinlü olursa, girün şehirlerden bir şehre, dimek olur.”⁴⁰⁴

Yine Enam suresinin 137. ayetindeki زَيْنٌ kelimesinin ötreli okunması ile ilgili anlam çeşitliliği örnek verilmiştir.

{ وَكَذَلِكَ زَيْنٌ لِكَثِيرٍ مِنَ الْمُشْرِكِينَ قَتَلَ أَوْلَادِهِمْ شُرَكَائِهِمْ لِيُذَوُّهُمْ }

“Ve ol şerik bezendügi gibi, bezedi çoklar müşriklerden, veledlerin depelemegi, şerikleri sanemlerden ya sanemlerine hizmet idenlerden ki şeyatinden. Eger “züyyine”⁴⁰⁵ okınursa, şerikleri ogulları kızları olur. Yani bilürler ki kendüler oldukda vereseye kalur, kalmasun diyü öldürürler.”⁴⁰⁶

“زَيْنٌ” kelimesinin “زَيْنٌ” şeklinde meçhul sigâ ile okunması halinde Taberî ve Nesefî takdirin şu şekilde olacağını belirtmiştir: “زَيْنٌ لِكَثِيرٍ مِنَ الْمُشْرِكِينَ قَتَلَ شُرَكَائِهِمْ أَوْلَادَهُمْ” Bu kıraate göre ayetin manası şöyle olur: “(Müşriklerin) çocuklarının şirk koştukları kişiler tarafından öldürülmesi çoğu müşrike güzel gösterilmiştir.” “زَيْنٌ” şeklinde malum sigâ ile okunduğunda özellikle kız çocuklarını öldürenler müşriklerin kendileri iken, “زَيْنٌ” şeklinde meçhul sigâ ile okunması halinde ise çocukları öldürenler şirk koştukları kişilerin bizzat kendileridir. Diğer bir ifadeyle çocukların

⁴⁰³ Cevahiru'l-Esdaf, Vahit Paşa Yazma Eserler Kütüphanesi, nr. 43 Va 1066, vr. 4a.

⁴⁰⁴ Cevahiru'l-Esdaf, Vahit Paşa Yazma Eserler Kütüphanesi, nr. 43 Va 1066, vr. 11a.

⁴⁰⁵ Ayetin bu şekilde (bina-i meçhul) kıraati için bk.: Ebu Zekeriyya el-Ferrâ, Meâni'l-Kur'ân, I, 355; İbnü'l-Cezerî, en-Neşru fi'l-kıraâti'l-aşr, II, 263-265.

⁴⁰⁶ Cevahiru'l-Esdaf, Vahit Paşa Yazma Eserler Kütüphanesi, nr. 43 Va 1066, vr. 131b.

öldürülmesi ilk kıraatte müşriklere, ikinci kıraatte ise putlara yani putların hizmetinde bulunan kişi ve kuruluşlara izafe edilmektedir.⁴⁰⁷ Zemahşerî ise bu şekilde bir değişikliğin zaruret durumlarında şiirlerde olabileceğini, dolayısıyla böyle bir kıraatin uygun olmadığını ifade etmiştir.⁴⁰⁸ Fakat kıraatlerle ilgili olan meseleler genellikle rivayet konusu olduğu için Taberî ve Neseî’de geçtiği gibi olması daha makuldür. Burada geçen kıraat farklılığına tefsirler uzunca yer vermişler farklı değerlendirmelerde bulunmuşlardır.

Yukarıda verdiğimiz misallere bakıldığında her üç örnekte de kıraat farklılığı mananın yani tefsirin çeşitlenmesine neden olmuştur.

2. CEVAHİRÜ’L-ESDAF’IN DİRAYET TEFSİR METODU YÖNÜNDEN DEĞERLENDİRİLMESİ

2.1. Cevahiru’l-Esdaf’ta Fıkhî Değerlendirmeler

Kur’an kulların dünyaya ve ahirete ait maslahatları ile ilgili birçok fıkhî hükümler barındırmaktadır. Müslümanlar Hz. Peygamber zamanından beri bu ayetlerin içerdiği fıkhî hükümleri anlamaya çalışmışlardır.⁴⁰⁹ Müfessirler de tefsirlerinde ibadet, muamelat ve ukubatla ilgili ayetleri izahla meşgul olup, bu ayetlerden hükümler çıkarmaya çalışmışlardır. Burada amaç İslam’ın ana kaynağı Kur’an’ın içermiş olduğu kaide ve hükümleri ortaya çıkarıp insanlara dünyevi ve uhrevi saadetin yollarını göstermektir.⁴¹⁰

Kur’an’daki ahkâm ayetlerinin sayısı konusunda ulema farklı fikirler beyan etmişlerdir. Gazzali ve Razî bu sayıyı 500 olarak belirlerken, bir kısım âlimler 200’e indirmiş, bir kısım âlimler ise 800’e kadar çıkarmışlardır. Bu sayılardaki farklılıklar, bazı ayetlerde ahkâmın bulunduğu açıkça işaret edilmesi, bazılarında ise dolaylı hüküm çıkarmanın mümkün olmasından kaynaklanmaktadır.⁴¹¹ Hatta el-Cassas, meşhur *Ahkâmu’l-Kur’an* adlı kitabında bu ayetleri 1000’ kadar çıkarmıştır.

⁴⁰⁷ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, XII, 135; Neseî, *Medârikü’t-tenzîl*, I, 540;

⁴⁰⁸ Zemahşerî, *el-Keşşaf an hakaiki gavamizi’t-tenzîl*, II, 70.

⁴⁰⁹ Zehebî, *Et-Tefsir ve’l-müfessirun*, II, 319.

⁴¹⁰ Muhsin Demirci, *Tefsir Tarihi*, s. 219.

⁴¹¹ Muhsin Demirci, *Tefsir Tarihi*, s. 219.

Bu sayı ulemanın ilminin genişliğine ve görüşünün derinliğine göre değişmekle birlikte ifrat ve tefritten kaçınılırsa 500 civarında olduğu söylenebilir.⁴¹²

Fıkhî tefsirleri “Ahkâmu’l-Kur’an”, “Fıkhu’l-Kur’an”, “Tefsiru Ayati’l-Kur’an” isimleriyle görmekteyiz. Mukatil b. Süleyman’ın *Tefsiru’l-Hamsi Mie Ayeti Mine’l-Kur’an* adlı 500 ayeti açıkladığı tefsiri, İmam eş-Şafii’nin *Ahkâmu’l-Kur’an*’ı, el-Cassas’ın *Ahkâmu’l-Kur’an*’ı, Ebu Bekr İbnu’l-Arabî’nin *Ahkâmu’l-Kur’an*’ı, Kurtubî’nin *el-Cami li Ahkâmi’l-Kur’an*’ı bu tarz tefsirlerin en meşhurlarındandır.⁴¹³

Cevahiru’l-Esdaf’ın müellifi de birçok ayette fıkhî konulara değinmiş bu konularda açıklamalarda bulunmuştur. Mesela Bakara suresinin 226. Ayetinin tefsirinde fıkhî açıklamalarda bulunmuştur.

{ لِلَّذِينَ يُؤْلُونَ مِنْ نِسَائِهِمْ تَرْتِيصٌ أَزْيَعَةً أَشْهُرٍ فَإِنْ فَاءُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ }

“Şunların için kim ila okuşurlar avratlarından, şeytana uyup, dört ay eglenmekdür.” İla fıkhıda oldur kim bir kişi avratına: “Vallahi ben sana yaklaşmayam dört ay” diye. Eger dört aydan öndin rücu idüp cima iderse, dahı keffaret virürse avratı boş olmaya. Eger dört aydan geçerse, cima itmezse, avratı boş olur, bir talak. Pes eger dönerlerse sözlerinden, cima iderlerse, nice kim geçdi, pes Tanrı anun ol suçına kalmaz, zira gafur rahimdür.”⁴¹⁴

Bu ayetin tefsirinde ila talakının fıkhıdaki anlamı üzerinde durulmuş ve hükümlerinden bahsedilmiştir. 226. ayetten sonra altı yedi ayet fıkhî hükümleri barındıran ayetler olmakla birlikte, tefsirimizde de fıkhî açıklamalar yer almaktadır.

Yine Bakara suresinin 227-228. ayetlerinde de talak çeşitleri üzerinde durulmuş, talak çeşitlerinden bahsedilmiş ayrıca üç hayız iddet süresinin istisnaları açıklanmıştır. Bunlar hep fıkhî değerlendirmelerdir.

⁴¹² İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, s. 463.

⁴¹³ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, s. 471-522.

⁴¹⁴ *Cevahiru’l-Esdaf*, Vahit Paşa Yazma Eserler Kütüphanesi, nr. 43 Va 1066, vr. 131b.

Şöyle ki : “Ve eger talaka kasd iderlerse, dört ay geçince kor ise, bedürüsti Tanrı işidici ve bilicidir. Boşanan avratlar gözedürler iddet geçüp, kendü neflerinde, üç hayız. Bu ayetde beş hatun müstesnadur; Biri eme, yani karevaş, biri kiçiçük, biri uzurdan kesilmiş, biri yüklü hatun kişi, biri henüz üstine girilmemiş. Ve helal degüldür anlara gizlemek, şol nesneyi kim Allah yarattı anlarun rahimlerinde hayızdan, hamilden, yani reva digildür bunlara ki hayız olmaya, dahı hayızam diye, ya yüklü olmaya, dahı yüklüyem diye. Eger inandırsa Tanrımun birligine ve kıyamet günine. Ve anlarun erleri evladur, anları döndermege iddetlerinde, kaçan ki talak rica ola eger ıslah dilerlerse bir birbiri ile. Vardur bunlara, erenleri üzerinde, şol kadar ki avratlar üzerine vardur erenler için, şerıyyet reva gördüğince. Ve erler için avratlar üzerine artukluk vardur. Zira nafakaları ve mehirleri er üzerinedür. Ve Allah azizdür, hakimdür, bayın talak olmayıcak, ana ricat ile derman ider.”

Taha suresinin 130. ayetinde namaz çeşitleri ayetin ifadelerinden çıkarılmıştır. Aslında bu da ibadetlerle ilgili bir husus olası açısından fikhî bir değerlendirme olarak kabul edilebilir. Ayet ve meal-tefsiri aşağıdaki gibidir:

{ فَاصْبِرْ عَلَىٰ مَا يَقُولُونَ وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ وَقَبْلَ غُرُوبِهَا وَمِنْ آنَاءِ اللَّيْلِ فَسَبِّحْ وَأَطْرَافَ النَّهَارِ لَعَلَّكَ تَرْضَىٰ }

“Pes sabr eyle şunun üzerine ki Mekke halkı sana dirler. Ve tesbih eyle Tanrının hamdile yani namaz kıl gün togmazdan ön. Murad: Sabah namazıdır. Ve gün tolunmazdan ön. Murad: Öyle ile ikindüdür. Gicenün saatlerinden bazında kıl. Murad: Ahşam ile yatsudur. Pes kıl namazı ve gündüzün etrafında dahı. Ola kim razı olasız.”⁴¹⁵

Başka bir örnek de Ra'd suresi 8. ayetinde vardır. Ayet şu şekildedir:

{ اللَّهُ يَعْلَمُ مَا تَحْمِلُ كُلُّ أُنثَىٰ وَمَا تَغِيصُ الْأَرْحَامُ وَمَا تَزْدَادُ وَكُلُّ شَيْءٍ عِنْدَهُ بِمِقْدَارٍ }

“Ve Allah bilür şunu ki her dişi götürür ve şunu ki rahmler azaldur veled bir olsa ve anı ki rahmler arturur veled ikiz olsa ya dört olsa ya götürmek dokuz aydan

⁴¹⁵ Cevahiru'l-Esdaf, Vahit Paşa Yazma Eserler Kütüphanesi, nr. 43 Va 1066, vr. 273b.

geçüp iki yıla sürse. Nice ki mezhebümüzdür ya dört yıla sürse nice ki Şafii Mezhebi'dür. Ya beş yıla sürse nice ki Maliki Mezhebi'dür.”⁴¹⁶

Buradaki tefsire bakıldığında en uzun hamilelik süresinin fikhî mezheplere göre değişiklik gösterdiğini müellifimiz açıklamaktadır. Bu bilgilere göre müellifin fikhî olarak Hanefi mezhebine mensup biri olduğu çıkarılabilir.

Yine Talak suresi 6. ayetinde boşama şekillerine göre nafaka ve yerleşme hakkının farklılaştığını, bu meselede bazılarının farklı fikhî içtihatlarda bulunduğunu ayetin tefsirinde müellifimiz izah etmiştir.

{ أَسْكِنُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ سَكَنْتُمْ مِنْ وُجْدِكُمْ وَلَا تُضَارُوهُنَّ لِتُضَيِّقُوا عَلَيْهِنَّ وَإِنْ كُنَّ أُولَاتٍ حَمِلٍ فَأَنْفِقُوا عَلَيْهِنَّ حَتَّى يَضَعْنَ حَمْلَهُنَّ فَإِنْ أَرْضَعْنَ لَكُمْ فَآتُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ وَأَمْرُهُمْ بَيْنَكُمْ بِمَعْرُوفٍ وَإِنْ تَعَاَسَرْتُمْ فَسُدُّوا لَهُ الْأُخْرَى }

Ayetin meal ve tefsiri şu şekildedir: “Sakin idün boşadugunuz hatunları ne yerde turursanız siz gücünüz yitdüğünden ve anlara zahmet itmen tar itmek için anların üzerine ve eger yüklüler olsalar nafaka idün anların üzerine ta togurınca ve eger Ric’î boşamış olacak olursa ana nafaka var, sükna var ve eger Bâin boşadısa nafaka var, sükna var. Bazılar katında yalunuz sükna var, bazılar katında. Pes eger emzürürse virün anlara ücretlerini ve tanışun iç ara oğlancığun emrini. Ve eger birünüzün maslahatı birünüze güç gelse yani ata nafakaya kıyamasa ya ana emzürmese pes biri dahı emzüre anın üçün.”⁴¹⁷

Bakara suresi 158. ayetinde kurbanın vacip olması ile ilgili bir fikhî hükümden bahis etmektedir. Ayet ve açıklaması aşağıda olduğu şekildedir:

{ إِنَّ الصَّلَاةَ وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ أَوْ اعْتَمَرَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَا وَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا فَإِنَّ اللَّهَ شَاكِرٌ عَلِيمٌ }

“Bedürüsti Safa ile Merve’yi tavaf eylemek, Tanrı Teâlanun tapulanacak yirlerindindür. Pes her ki Kâbe’yi tavaf itse, Safa ile Merve arasını say itmese, ya

⁴¹⁶ *Cevahiru'l-Esdaf*, Vahit Paşa Yazma Eserler Kütüphanesi, nr. 43 Va 1066, vr. 216a.

⁴¹⁷ *Cevahiru'l-Esdaf*, Vahit Paşa Yazma Eserler Kütüphanesi, nr. 43 Va 1066, vr. 456b.

Umre eylese, Safa ile Merve arasını say itmese, anun üzerine günah yoktur. Yani haccı fasid olmaz, lakin kurban vacib olur.”⁴¹⁸

Bu ayetin açıklamasında say yapılmadığı takdirde haccın fasit olmayacağı, lakin kurban kesmenin o kimse üzerine vacip olacağı ile ilgili fikhî bir hüküm belirtilmiştir. Hanefi mezhebine göre bir kimse kurban bayramı günlerinde sayını yapmamışsa ülkesine dönmeden daha sonraki günlerde haccın sayını yapabilir, herhangi bir ceza gerekmez. Ama hastalık ve doğal afetler gibi Şer’an geçerli bir mazereti olmaksızın haccın sayını ifa etmeden memleketine dönmüş ise ceza olarak dem(küçükbaş kurban) gerekir. Maliki, Şafii ve Hanbeli mezheplerine göre ise say haccın bir rüknü olduğu için herhangi bir ceza ile telafi edilemez ve terk edilmiş ise hac da geçerli sayılmaz.⁴¹⁹ Müfessirin bu ayetteki değerlendirmelerine bakıldığında Hanefi mezhebini benimsemiş bir âlim olduğu da netlik kazanmaktadır. Yani tefsir sahibinin Hanefi olduğu yaptığı ya da naklettiği içtihatlardan anlaşılmaktadır.

Başka bir misal Bakara suresi 173. ayetinde geçmektedir.

{ اِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةَ وَالدَّمَ وَلَحْمَ الْخِنزِيرِ }

“Bedürüsti haram itdi size, bıçaksuz öleni bir ugurda, balıktan, çekirgeden gayrı ve kanı ve tonuz etini...”⁴²⁰

Bu ayette meytenin yani kendiliğinden ölen hayvanların haram olduğu lakin balık ve çekirgenin bundan hariç olduğu hükmünü tefsir olarak müellif eserine eklemiştir.

Yine Bakara suresinin 184. ayetinde geçen fidyenin miktarının yarım ölçek buğday olduğu açıklamasında bulunmuştur. Aynı surenin 196. ayetinde de hac ve umre ile ilgili fikhî hükümlere işaretler vardır. Burada zikredilen örnekler gibi birçok ayetin tefsirinde fikhî konulara temas edilmiştir. Tefsirin hacmi de göz önüne alındığında bu miktarın çok fazla olmadığı görülecektir.

⁴¹⁸ *Cevahiru'l-Esdaf*, Vahit Paşa Yazma Eserler Kütüphanesi, nr. 43 Va 1066, vr. 26a.

⁴¹⁹ İsmail Karagöz, Mehmet Keskin, Halil Altuntaş, *Hac İlmihali*, 90, 161.

⁴²⁰ *Cevahiru'l-Esdaf*, Vahit Paşa Yazma Eserler Kütüphanesi, nr. 43 Va 1066, vr. 28b.

2.2. Cevahiru'l-Esdaf'ta Kelami Değerlendirmeler

Dinin itikadî ve ameli hükümlerini anlama ve yorumlamada kendine has yaklaşımlara sahip olan düşünce sistemlerine mezhep, iman/itikad esaslarıyla ilgilenen mezheplere itikadî mezhepler denilmektedir. Tefsir ilminde “mezhebi ekol” kavramı, kelimeler ilmi ile ilgilenen mezhepleri kapsamaktadır. Bunların içine de Ehl-i sünnet, mutezile, şia ve hariciye ekolleri girer. Tefsir ilmi genel olarak Ehl-i sünnet anlayışı etrafında şekillendiği içinde müstakil olarak Ehl-i sünneti incelemeye ihtiyaç duyulmaz, diğer üç ekol tafsilatlı bir şekilde tefsir tarihi ve usulü kitaplarında incelemeye tabi tutulur.⁴²¹

İslam'ın ilk asrından beri dini, siyasi bir fikirle ortaya çıkmaya başlayan birtakım mezhepler tefsire hız veren amillerdendir. Her şeyden önce mezhep mensupları görüşlerini ispatlamak amacıyla Kur'an'a başvuruyorlardı. Her mezhep Kur'an ve sünnete dayandığı nispette güç kazanıyor, taraftar topluyordu. Fakat bunlardan bazıları Kur'an'ı esas alırken, bir kısmı kendi ekolünün görüşlerini esas alıp, Kur'an ayetlerini o esaslara göre tefsir ediyordu. Bu da zorlama te'villeri beraberinde getiriyor, kendi düşünce tarzları Kur'an'ın önüne geçiyordu.⁴²²

Kur'an'daki ayetlerin siyak ve sibakına bakılmadan değerlendirme yapılacak olursa hataya düşülür. Müstakil olarak bakıldığında Enfal suresi 138, Hud suresi 34, Zümer suresi 19. Ayetlerde “cebr”, Enam suresi 153, Kehf suresi 29, Nisa suresi 110. ayetlerde “kader”, Fetih suresi 10, Taha suresi 5, Rahman suresi 27. ayette “teşbih” akidelerini kuvvetlendirecek manalar mevcuttur. Burada fırkaların kendi görüşlerini Kur'an'la ispatlamaya çalışması, ya da Kur'an'ı esas almaları belirleyici bir unsurdur.⁴²³

Cevahiru'l-esdaf tefsirinin kelami anlamdaki değerlendirmelerine bakıldığında temel olarak Ehl-i sünnet görüşlerine uyduğunu söyleyebiliriz. Zaten Tefsir ilminin genel olarak Ehl-i sünnet anlayışı etrafında şekillendiğini yukarıda

⁴²¹ Ömer Kara, *Tefsir Tarihi ve Usulü*, (Editör: Bahattin DARTMA), s. 135.

⁴²² İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, s. 233; Mühsin Demirci, *Tefsir Usulü ve Tarihi*, s. 330.

⁴²³ Ömer Kara, *Tefsir Tarihi ve Usulü*, (Editör: Bahattin DARTMA), s. 135.

belirtmiştik. Fakat kelami ekolleri eleştirici, karşılaştırmacı bir üslubu bu tefsirde görmek mümkün değildir.

Cevahiru'l-esdaf müellifi Ehl-isünnet akidesini savunduğunu Şeyh Cüveyni'den besmele tefsirinde bahsetmesinden de anlayabiliriz. Cüveyni, birçok alimle münazarada bulunmuş, Ehl-i sünnet inancını savunmuş ve bu mezhebin Nişabur çevresinde güçlenmesini sağlamıştır.⁴²⁴

Şimdi birkaç örnekle müellifin anlayışını görmeye çalışalım.

Bakara suresinin 8. Ayetinin tercüme ve tefsirini yaptıktan sonra şöyle bir içtihatta bulunur: “Bu ayetden anlandı kim, mücerred dil ikrarıyla (iman) olmazmış, belki gönül dahi tasdik etmek gerekmiş mahlûkat ikrarlığı ile.”⁴²⁵ Yani Ehl-i sünnet akidesi olan “Dil ile ikrar kalp ile tasdik” manasını burada müellif belirtmiştir.

Bakara suresi 255. ayetinde { مَنْ ذَا الَّذِي يَشْفَعُ عِنْدَهُ إِلَّا بِإِذْنِهِ } lafızları tefsir edilirken şefaât'in hak olduğu ifade edilmiştir: “Kimdür ol kim şefaât ide anun katında, meger ki anun desturıyla. Bundan malum oldu ki şefaât var imiş, hakk imiş.”⁴²⁶

Yine aynı mevzuda Al-i İmran suresi 45.ayetinde Hz. Meryem'e İsa'nın(a.s.) müjdelenmesinde vasıflarından bahsedilirken { وَجِيهًا فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ } ifadeleri kullanılmıştır. Bu lafızların tefsirini müellif şöyle yapar: “yüzlüdür dünyada peygamberlik ile ve ahirette şefaât ile”.⁴²⁷ Yani ahirette şefaât hakkına sahip bir peygamber olacağını savunmaktadır.

⁴²⁴ Abdülazim Mahmud ed-DİB, “Cüveyni, İmamü'l-Haremeyn”, *DİA*, VIII, 141-144.

⁴²⁵ *Cevahiru'l-Esdaf*, Vahit Paşa Yazma Eserler Kütüphanesi, nr. 43 Va 1066, vr. 3b.

⁴²⁶ *Cevahiru'l-Esdaf*, Vahit Paşa Yazma Eserler Kütüphanesi, nr. 43 Va 1066, vr. 47a.

⁴²⁷ *Cevahiru'l-Esdaf*, Vahit Paşa Yazma Eserler Kütüphanesi, nr. 43 Va 1066, vr. 60b.

Yunus suresi 3. ayetinde ise şefaatin Allah'ın izninden sonra olacağını ifade etmiştir: { مَا مِنْ شَفِيعٍ إِلَّا مِنْ بَعْدِ إِذْنِهِ } “Yokdur bir şefaataci illa Allah destur virdükdan sonradur.”⁴²⁸

⁴²⁹{وَلَا يَشْفَعُونَ إِلَّا لِمَنْ ارْتَضَى} “Ve şefaataciler illa şuna ki Tanrı anı kabul etmiştir.”⁴³⁰ Son iki ayette de şefaatin Allah'ın kabulüne bağlı olduğu ifade edilmiştir. Yine birçok yerde yukarıdaki açıklamalara yakın ifadeler tefsirde yer almaktadır.

Tevbe suresi 101. ayetinde geçen { سَنُعَذِّبُهُمْ مَرَّتَيْنِ } lafızlarının tefsirinde kabir azabına işaret edilmiştir. Ayette ikiyüzlülüğü huy edinmiş münafıklardan, onların tanınmayacağından, onların iki ke cezalandırılması sonrasında büyük bir azaba mahkûm edilecekleri bilgileri verilir. *Cevahiru'l-esdaf* müellifi burayı şu şekilde manalandırmıştır: “Anlara bir azab idiserüz iki kerre. Bir ölürlen gazab feriştelere uralar ve cehennemde yerin göstereler ve biri de sinlede Münker ve Nekir heybet ile azab ide. Andan sonra redd olunurlar ulu azaba”

Al-i İmran suresi 179. ayetinde Cenab-ı Hakk'ın gaybi bazı meseleleri peygamberlerine bildirdiği ifade edilmiştir. Aslında ayette Allah'ın gaybı bildirmeyeceği bildirildikten sonra, Allah'ın dilediği bazı elçilerin ayırt edilmesini, bazı gaybi konuların bildirilmesi olarak tefsir etmiştir. Ayet'in aslı ve tefsirde geçen açıklaması aşağıda olduğu şekildedir:

{ وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُطِيعَكُمْ عَلَى الْغَيْبِ وَلَكِنَّ اللَّهَ جَعَلِيَ مِنْ رُسُلِهِ مَنْ يَشَاءُ }

“Ve Allah Teâla sizi gayba muttali ider degüldür. Ve illa kim Allah ihtiyar ider peygamberlerinden, kimi dilerse, bazı mugayyibatın ana bildürür.”⁴³¹

⁴²⁸ *Cevahiru'l-Esdaf*, Vahit Paşa Yazma Eserler Kütüphanesi, nr. 43 Va 1066, vr. 182b.

⁴²⁹ Enbiya Suresi 21/28.

⁴³⁰ *Cevahiru'l-Esdaf*, Vahit Paşa Yazma Eserler Kütüphanesi, nr. 43 Va 1066, vr. 275b.

⁴³¹ *Cevahiru'l-Esdaf*, Vahit Paşa Yazma Eserler Kütüphanesi, nr. 43 Va 1066, vr. 74a.

2.3. Cevahiru'l-Esdaf'ta İlmî Tefsir

İlmî tefsiri, Kur'an'daki insan, evren ve canlılarla ilgili ayetlerin, pozitif bilimlerin verileriyle tefsir edilmesini hedefleyen anlayış ve ekol olarak tarif etmek mümkündür. Pozitif ilimlerin ve teknolojinin ilerlemesi bu tefsir akımının gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır. Bilimsel tefsir "Dirayet Tefsiri"nin başlamasıyla birlikte başlamıştır. Bu tefsir çeşidinde en önemli şahsiyet Gazali, sonrasında Fahreddin Razî'dir. Bu âlimler zamanlarındaki bilimsel nazariye ve görüşlere göre kevnî ayetleri tefsir etmişlerdir. Ebu'l-Fadl el-Mursi ve Suyutî gibi âlimlerde bu yöntemi kullanmışlardır. Suyutî'den sonra duraklasa bile son dönemlerde Kâtip Çelebi ve Erzurumlu İbrahim Hakkı ile canlandırılmaya çalışılmıştır. 19. yy. pozitif bilimlerin gelişmesi ve İslam âleminin bundan etkilenmesi ile bu ekol tekrar canlanmıştır.⁴³²

Seyyid Abdurrahman Kevakibî, Şeyh Tantavî Cevherî bu akımın son asırdaki en meşhur savunucularıdır. Fakat Şatibî âlimler bu tefsir ekolünü lugavî yönden, belagat yönünden ve itikadî yönden problemlili bulmuşlar, eleştirmişler ve reddetmişlerdir.⁴³³

Cevahiru'l-esdaf müellifi birtakım ayetlerin tefsirlerine bakıldığında ilmi/bilimsel bilgiler verdiği görülmektedir. Fakat bu tefsir yöntemini yoğun bir şekilde görmek mümkün değildir. Görülen ilmi tefsirlerde genel olarak gökyüzü ve yıldızlarla ilgili olmuştur.

Yunus suresi 5. Ayetinde ayın menzillerinden bahsederken 28 menzilden oluştuğu ifade edilmiştir. Ayet ve tefsirde geçen açıklaması aşağıda olduğu şekildedir:

{هُوَ الَّذِي جَعَلَ الشَّمْسُ ضِيَاءً وَالْقَمَرَ نُورًا وَقَدَرَهُ مَنَازِلَ لِتَعْلَمُوا عَدَدَ النَّجْمِ وَالْحِسَابَ}

⁴³² Ömer Kara, *Tefsir Tarihi ve Usulü*, (Editör: Bahattin DARTMA), s. 149.

⁴³³ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, s. 310.

“Tanrı oldur güneş’i ulu şule kıldı hararetilen ve ay andan aşağı şule kıldı bürüdetilen. Ve takdir itdi ana menziller ile yigirmi sekiz menzildür her ayda ta bilesiz yıllarun sağışını ve aylarun hesabını.”⁴³⁴

Furkan suresi 61. Ayette gökte burçların var edildiğinden bahsedilirken burçların isimlerini saymıştır. Bu da bilimsel tefsir kapsamında değerlendirilmektedir. Ayet ve tefsirde geçen açıklaması aşağıda olduğu şekildedir:

{ تَبَارَكَ الَّذِي جَعَلَ فِي السَّمَاءِ بُرُوجًا }

“Yüce oldı ol padişah ki gökde burclar eyledi ki Hamel, Sevr, Seratan, Esed, Sünbüle, Mizan, Akreb, Kavs, Cedi, Delv, Hut’dur. Bunlar gökde seraylardır ki ferişter anda Tanrıya ibadet iderler nice ki dünya halkı secdede ibadet iderler.”⁴³⁵

Nahl suresi 16. Ayetin tefsirinde yıldızların yol bulmaya yaradığı ve yol bulmaya yarayan yıldızların isimlerinden bahsedilmiştir. Ayet ve tefsirde geçen açıklaması aşağıda olduğu şekildedir:

{ وَعَلَامَاتٍ وَبِالنَّجْمِ هُمْ يَهْتَدُونَ }

“Ve nişanlar kıldı yollar seçmek için ve yıldız ile anlar yolu bulurlar. Murad: Ülker’dür, Cedid’dür, Benat-i Naş’dur, Ferkadan’dur.”⁴³⁶

2.4. Cevahiru’l-Esdaf’ta Dille İlgili Değerlendirmeler

Müfessirler Kur’an’ı en doğru şekilde anlayabilmek için her türlü materyali en etkin şekilde kullanmaya çalışmışlardır. Tefsirlerinde sadece rivayetlerle kalmamışlar, belagat ve fesahat harikası olan Kur’an’ı Arapça’nın bütün inceliklerini dikkate alarak anlamaya çalışmışlardır. Teşbih, hakikat, mecaz, vücut, nezair, istiare, takdim, tehir, i’rab, kinaye vb. dil ve belagat inceliklerini dikkate alarak Kur’an’ı anlamaya çalışmışlardır. Kur’an’ın mucizeliği de bu sanatların her birisini en mükemmel bir şekilde barındırmayı gerektirmektedir.

⁴³⁴ *Cevahiru’l-Esdaf*, Vahit Paşa Yazma Eserler Kütüphanesi, nr. 43 Va 1066, vr. 183a.

⁴³⁵ *Cevahiru’l-Esdaf*, Vahit Paşa Yazma Eserler Kütüphanesi, nr. 43 Va 1066, vr. 205a.

⁴³⁶ *Cevahiru’l-Esdaf*, Vahit Paşa Yazma Eserler Kütüphanesi, nr. 43 Va 1066, vr. 190b.

Peygamberimiz de Kur'an'ı i'rab etmeyi, Kur'an'da garib kelimeleri araştırmayı tavsiye etmiştir.⁴³⁷ Bunun yanında bu tür Kur'an'ı tefsir etme çalışmaları insanın kendi reyine dayanırsa yani bilmediği alanlarda, delilsiz, mesnetsiz açıklamalarda bulunursa peygamberimiz tarafından eleştirilmiş, bu kimselerin ateşteki yerine hazırlanması gerektiği dile getirilmiştir. Hal böyle olunca bu tür dirayet metodunun kullanıldığı tefsir çalışmalarında azami dikkatin gösterilmesi gerektiği aşikârdır. Ve gerekli olan bu dikkati müfessirlerimizin çoğunluğu azami derecede göstermeye çalışmışlardır. Müslümanlar, İslam'ın ilk yıllarından itibaren dil açısından da Kuran'ı incelemişler, Arap şiirine, Arapça'nın dil inceliklerine vb. dikkat ederek Kur'an'ı tefsir etmişlerdir.⁴³⁸

Bir müfessir tefsirini ortaya koyarken ister istemez Kur'an dili olan Arapça'nın dil inceliklerini çok iyi bilmeli, tefsirini ona göre ortaya koymalıdır. Zaten bütün müfessirler bunu dikkate almışlardır. Fakat bazı müfessirlerimiz bu konuya ayrıca önem atfetmişler, tefsirlerini Kur'an'da yer alan Arapça'nın incelikleriyle doldurmuşlardır.

Bizim üzerinde çalıştığımız eserde de müellifimiz Arapça dil inceliklerini dikakte almış, deyimsele ifadeleri önemsemiş, bu incelikleri en sade biçimde Türkçe'ye yansıtmıştır. Fakat dilbilgisi kurallarından, mecazlardan, istiare vb. sanatlardan açıkça bahsettiği yer çok az olmuştur. Yine de müfessirin bu konudaki düşüncesine ışık tutması açısından bir kaç örnek vermeye çalışalım.

Bakara suresi 224. ayetinde geçen “urza” kelimesi buna bir misaldir. Ayet şu şekildedir: { وَلَا تَجْعَلُوا اللَّهَ عُرْضَةً لِأَيْمَانِكُمْ أَنْ تَبَرُّوا وَتَتَّقُوا وَتُصَلِّحُوا بَيْنَ النَّاسِ وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ } *Cevahiru'l-esdafta* tercüme ve meali şu şekildedir: “Ve eylemen Tanrının adını, andlarunuzun urza. Urza oldur kim her bar araya getüreler. İmdi, urza kinayettür çok and içmekden. Zira andı az içecek, kişi kendüyi saklamak kolay gelür. Bazılar eydür: “Tanrıya and içmegi, Tanrının ırag olmaga bahane eylemen. Nite ki bir kişi and içer ayruk ödünç virmeyem diyü, ya viresiye virmeyem diyü, ya dutu almayınca virmemege. İmdi, bunun gibi andlar kişiyi hayırdan men ider. Andı yirine getürmekçün ve andı

⁴³⁷ Abdulhamit Birışık, “İ'râbü'l-Kur'an”, s.376.

⁴³⁸ Fethi Ahmet Polat, *Tefsir El Kitabı*, (Editör: Mehmet Akif KOÇ), s.177-179.

bozmaktan korkmag için “tuslihû beyne’n-nasi” demek olur. Ve Allah Teala işidicidür didüğünüzi ve bilicidür niyyetlerünüzi. Bu ayet Abdullah bin Revaha hakkında indi. Kız kardeşile güyegüsi arasında sulh itdi, girü bozdılar. Bu kez and içdi ki ayruk araya girmeye, bu ayet indi ki bunun gibi anda keffaret vireler, dahı bozalar.”

Bu ayette “uzra” kelimesinin çok fazla and içmekten kinaye olduğu ifade edilmiştir. Ve bunun ne gibi sakıncaları beraberinde getirdiği açıklanmaya çalışılmıştır. Kinaye hem Türkçe’de hem de Arapça’da kullanılan bir söz sanatıdır ve buradaki tefsir de aynı zamanda dilbilimsel bir tefsirdir.

Başka bir örnek de Bakara suresi 150. ayette yer almaktadır. Ayette ilgili bölüm şu şekildedir: {لَقَالَا يَكُونُ لِلنَّاسِ عَلَيْكُمْ حُجَّةٌ إِلَّا الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ} Manası ise: “Ta olmasun için halkun, sizün üzerünüze hücceti, illa şunlar ki zulm itdiler. Yani hak zahir oldu anlara, lakin yok yire hüccet iderler. Ya “illa” valih yani “illen” “ve la” manisine yani “zalemu mihum” (ya “illa” “ve la” manisine yani “ve la yekûnü lillezîne zalemû minhüm)⁴³⁹ ol nasdan ” bu örnekte de “illa” lafzının “ve la” manasında kullanıldığı ile ilgili bir dilbilimsel kuraldan bahsetmektedir.

Diğer bir örnek olarak da A’raf suresinin son ayetine bakabiliriz. A’raf suresinin 206 numaralı ayeti şu şekildedir:

{إِنَّ الَّذِينَ عِنْدَ رَبِّكَ لَا يَسْتَكْبِرُونَ عَنْ عِبَادَتِهِ وَيُسَبِّحُونَهُ وَلَهُ يَسْجُدُونَ}

“Bedürüsti şunlar ki senün Tanrun katındadır, feriştelere gibi, anun kulluğundan baş çekmezler. Ve tenzih iderler anı ve anun için secde kılurlar, yüz yire korlar ve andan gayra kılmazlar. Murad bundan, ta’rizdur.” Müellif burada secde etmeden bahsederken yüzlerini yere koyarlar, Allah’tan başkasına namaz kılmazlar şeklinde açıklamda bulunmuş, ayetin mü’minlerin tesbih ve secde ederek büyüklenenlere ve gaflette olanlara ta’rizen⁴⁴⁰ yani kapalı ve dolaylı bir şekilde söz söyleyerek, taşlamada bulunduğunu ifade etmiştir.

⁴³⁹ Bk.: Ahmet Topaloğlu, *Cevahiru'l-Asdaf*, s. 52.

⁴⁴⁰ Bk.: <http://sozluk.gov.tr/>

Aslında müellif tefsirin başından sonuna kadar özellikle tercüme kısımlarında Arapça'nın cümle yapısının etkisinde kalmıştır. Hatta mefulu mutlakların anlamları kelime kalıbı şeklinde meale geçirilmiştir. Furkan suresi 32. ve 36. ayetlere bakıldığında bu kolayca anlaşılır: “وَرَتَّلْنَاهُ تَرْتِيلًا” ve beyan itdük anı beyan itmek”⁴⁴¹, “فَدَمَّرْنَا لَهُمُ تَدْمِيرًا” pes helak itdük anları helak itmek”⁴⁴² Ya da ayetlerde geçen “آمَنَّا” gibi ifadelerin tercümesini verirken “İman getürdük biz”⁴⁴³ şeklinde bir manalandırmaya gitmiştir.

Yukarıdaki bilgilerin ışığında tefsirimize bakıldığında tefsir açısından dilbilimsel izahlar çok az olmuştur. Bunun yanında tercüme bölümlerinde her ayette dilbilimsel bazı özelliklerden bahsedilebilir. Ama bizim araştırmamız tefsir kısmını ağırlıklı olduğu için bu açıklamalarla iktifa ediyoruz.

3. CEVAHİRÜ'L-ESDAF TEFSİRİNDE TERCÜME VE TEFSİRLE İLGİLİ DİKKAT ÇEKEN BAZI HUSUSİYETLER

➤ *Cevahiru'l-esdaf* incelendiğinde daha çok, kısa tefsir amaçlı yazıldığı fikri ağır basmaktadır. Çünkü çoğunlukla ayetlerin açıklamalarına yer verilmekte, sebab-i nüzul verilerek, israili bilgiler aktararak, ayetteki maksat ifade edilerek açıklanmaktadır. Bunun örnekleri rivayet ve dirayet yöntemleri açıklanırken verildiği için buraya almıyoruz.

➤ Cümle üslubu Arapça cümle üslubuna uydurulmaya çalışılmıştır. Türkçede yüklem cümle sonunda geldiği halde Kuran dili olan Arapçaya ittibaen yüklemeleri başa aldığı görülmektedir. Bu özelliği hangi ayetin tercümesine bakarsak bakalım görürüz. Nadiren bu özellikten vazgeçilmiştir.

⁴⁴¹ *Cevahiru'l-Esdaf*, Vahit Paşa Yazma Eserler Kütüphanesi, nr. 43 Va 1066, vr. 304a.

⁴⁴² *Cevahiru'l-Esdaf*, Vahit Paşa Yazma Eserler Kütüphanesi, nr. 43 Va 1066, vr. 305b.

⁴⁴³ *Cevahiru'l-Esdaf*, Vahit Paşa Yazma Eserler Kütüphanesi, nr. 43 Va 1066, vr. 4a.

- Örnek Bakara suresi 14. ayetin bir kısmı: “وَإِذَا لَعُوا

اللَّذِينَ آمَنُوا قَالُوا آمَنَّا Ve sataşurlar anlara ki iman getürdiler. Eydürler ki: İman getürdük biz.”⁴⁴⁴

- Yunus suresi 66. ayetteki örnek şu şekildedir:

“أَلَا إِنَّ لِلَّهِ مِنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ”
Tanrınıdür şol ki gökdedür ve şol ki yerdedür”⁴⁴⁵

- Yine başka bir örnek ise Ahkaf suresinin 16.

ayetidir: “أُولَئِكَ الَّذِينَ نَتَقَبَّلُ عَنْهُمْ أَحْسَنَ مَا عَمِلُوا”
Anlar şunlardır kim kabul iderüz anlardan işledükleri amellerün eyüsini”⁴⁴⁶

- Mefulu mutlakların anlamları kelime kalıbı şeklinde meale geçirilmiş. Mesela Furkan suresi 32. Ve 36. ayetlere bakıldığında bu kolayca anlaşılır: “وَرَتَّلْنَاهُ تَرْتِيلًا” ve beyan itdük anı beyan itmek”⁴⁴⁷, “فَدَمَّرْنَا لَهُمْ تَدْمِيرًا” pes helak itdük anları helak itmek”⁴⁴⁸

➤ Meal ve tefsirde o zamanki insanların anlamasını kolaylaştıran, onların kullandığı kelimeleri kullanmış, günlük hayatlarından örnekler vermiş.

- Mesela Nahl suresi 67. ayette geçen ifadeler: “وَرَزَقْنَا حَسَنًا” Ve eyü rızık idinürsüz sirke gibi bekmez gibi kuru üzüm gibi.”⁴⁴⁹

- Yine Nahl suresi 60. ayette geçen ifadeler: “لِلَّذِينَ

لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ مَثَلُ السَّوْءِ” şunların için ki inanmazlar ahirete.

Yaramaz mesel vardur yaramaz serencan vardur tamu azabı gibi ve ogula kıza muhtaclık gibi.”

⁴⁴⁴ *Cevahiru'l-Esdaf*, Vahit Paşa Yazma Eserler Kütüphanesi, nr. 43 Va 1066, vr. 4a.

⁴⁴⁵ *Cevahiru'l-Esdaf*, Vahit Paşa Yazma Eserler Kütüphanesi, nr. 43 Va 1066, vr. 188a.

⁴⁴⁶ *Cevahiru'l-Esdaf*, Vahit Paşa Yazma Eserler Kütüphanesi, nr. 43 Va 1066, vr. 409b.

⁴⁴⁷ *Cevahiru'l-Esdaf*, Vahit Paşa Yazma Eserler Kütüphanesi, nr. 43 Va 1066, vr. 304a.

⁴⁴⁸ *Cevahiru'l-Esdaf*, Vahit Paşa Yazma Eserler Kütüphanesi, nr. 43 Va 1066, vr. 305b.

⁴⁴⁹ *Cevahiru'l-Esdaf*, Vahit Paşa Yazma Eserler Kütüphanesi, nr. 43 Va 1066, vr. 234b.

- Bakara suresi 219. ayette geçen: “وَأَكْبَرُ مِنْ”

نَفْعِهِمَا Ve bu ikisinin günahı ulurakdur fayidelerinden. Bu henüz sarıh haram olmazdan ön geldi idi. Kaçan ki bu ayet geldi, kimi terk itdi, kimi itmedi. Bu kez “la takrabus-salate ve entüm sükara” indi. Bazıları terk itdi, bazıları terk itmedi. Bu kez “innemel-hamru vesl-meysirü” ayeti indi, mecmuı terk itdiler, tamam haram oldu.” Meysir hoz kumardur, takrir itdük. Hatta oglancuklar oyunu koz ile, aşug ile kumardur.”

➤ Ayetteki kelime veya ifadelerin anlamı kullanıldığı yere göre anlamlandırılmaya çalışılmıştır. Yani önce ve sonrası dikkate alınarak bağlamı içerisinde tercüme ve tefsir edilmiştir. Önce tercüme edilmiş ve sonra da ne anlama geldiği tefsir edilmiş.

- Bakara suresi 268. ayetinde geçen ifadeler buna

örnektir: “الشَّيْطَانُ يَعِدُكُمُ الْفَقْرَ وَيَأْمُرُكُم بِالْفَحْشَاءِ وَاللَّهُ يَعِدُكُم مَّغْفِرَةً مِنْهُ وَفَضْلًا وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ

Şeytan sizi dervişlikle korkudur. Yani, yedürürsin miskinine virüp, el vardı sana gerek ola dir. Ve emr ider infakdan size günahlar ile; zina gibi, şürb-i hamr gibi. Ve Allah vade kılar size ol infakdan, ya kendu kıblenden magfireti ve fazlı ve ziyadeleri. Ve Allah vasiü’l-fazldur, yani keremi çokdur ve bilür sadaka idenlerün niyetlerini.”⁴⁵⁰

- Bakara suresi 233. ayetinde geçen bölümde

örneği vardır: “لَا تُكَلِّفُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا” Teklif olunmaz nefis, illa gücü yetdükçe yimekten geymekten.”

- Şuara suresi 156. ayetin sonunda geçen ifadeler

buna örnektir: “وَلَا تَمْسُوْهَا بِسُوْءٍ فَبِأَلْحَدِكُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ” Ve ana yamanlık erişdürmen ve illa dutar sizi ulu günün azabı ki kıyamet günüdür”⁴⁵¹

⁴⁵⁰ Cevahiru'l-Esdaf, Vahit Paşa Yazma Eserler Kütüphanesi, nr. 43 Va 1066, vr. 51a.

⁴⁵¹ Cevahiru'l-Esdaf, Vahit Paşa Yazma Eserler Kütüphanesi, nr. 43 Va 1066, vr. 310b.

➤ Tefsirde hacmine göre çok fazla sebep-i nüzul kullanılmıştır. Özellikle tefsirin ilk kısımlarında sebep-i nüzulün çokça kullanılması, eserin sebep-i nüzul için hazırlanmış bir kitap düşüncesi veriyor insana. Bu konuda sebep-i nüzul bölümünde gerekli bilgiler verilmiştir.

➤ İrab'a, kelime tahlillerine birkaç müstesna dışında yer verilmemiştir.

➤ Nadiren de olsa müfessir ibareden anlaşılan, açıklamayı tercüme yerine kullanmış.

➤ Kelimenin meali verildikten sonra "Murad" "yani" "zira" kelimelerini kullanarak tefsire başlar.

- Neml suresi 8. ayeti buna örnektir: “ فَلَمَّا جَاءَهَا نُودِيَ

أَنْ بُرِكَ مَنْ فِي النَّارِ وَمَنْ حَوْلَهَا وَسُبْحَانَ اللَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ Vakta ki geldi ana nida

olundu ki: Mübarekdür şol ki od içindedür yani od talebindindür ve şol ki çevresindedür anun. Murad feriştelerdür. Ve tenzih iderem Tanrıyı ki alemlerün besleyicisidir.”⁴⁵²

- Kasas suresi 55. ayetinde geçen selam lafzının açıklanmasında bunun bir örneği mevcuttur: “سَلَامٌ عَلَيْكُمْ” Tanrı selamı sizün üzerünüze olsun yani Tanrı size islam ruzi kılsun”⁴⁵³

- Yine Kasas suresi 78 ayetinin sonundaki bölümün açıklamasında bunun bir diğer örneği mevcuttur: “ وَلَا يُسْأَلُ عَن ذُنُوبِهِمُ الْمُجْرِمُونَ Ve kafirler günahlarından sorulmaz zira simalarından malumdur.”⁴⁵⁴

➤ Ayette ifade edilen şeye örnek vererek tefsir yapılmaktadır. Bazen bir yer ismi, bazen kişi ismi verilmiş, bazen de konuyla ilgili çeşitli örneklerle açıklamalar yapılmaktadır.

⁴⁵² *Cevahiru'l-Esdaf*, Vahit Paşa Yazma Eserler Kütüphanesi, nr. 43 Va 1066, vr. 313b.

⁴⁵³ *Cevahiru'l-Esdaf*, Vahit Paşa Yazma Eserler Kütüphanesi, nr. 43 Va 1066, vr. 325b.

⁴⁵⁴ *Cevahiru'l-Esdaf*, Vahit Paşa Yazma Eserler Kütüphanesi, nr. 43 Va 1066, vr. 327b.

- Yunus suresi 93. Ayetinde geçen lafızlarında bunun örneği vardır: “وَلَقَدْ بَوَّأْنَا بَنِي إِسْرَائِيلَ مُبَوَّأً صِدْقٍ” Ve tahkik yerleştürdük Yakub oğlanlarını eyü menzillere Mısır gibi Şam gibi.”⁴⁵⁵
  - Nisa suresi 29. ayette buna misaldir: “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُم بَيْنَكُم بِالْبَاطِلِ إِلَّا أَنْ تَكُونَ تِجَارَةً عَنْ تَرَاضٍ مِنْكُمْ” İy anlar ki iman getürdiler. Yimenüz mallarunuz aranızda, batıl ile, yalan and ile, zalimlere çakmak ile, meger ticaret ile ola, ki birbirinizün rızasıyla sadır olmuş ola sizden muzaraba malı gibi.”⁴⁵⁶
  - İnfitar suresi 13. ayeti de buna örnektir: “إِنَّ الْأَبْرَارَ” Bedürüsti gerçek mü’minler uçmakda dururlar Ebu Bekr, Ömer, Osman, Ali gibi. Rızvanullahi aleyhim ecmain.”
  - Tevbe suresi 25. Ayetindeki açıklamalarda da bunu görebiliriz: “لَقَدْ نَصَرَكُمُ اللَّهُ فِي مَوَاطِنَ كَثِيرَةٍ وَيَوْمَ حُنَيْنٍ” tahkik yardım itdi size Allah çok yirlerde bir niçelerde iken çok. Murad bundan Bedr Vakıyası Kurayza Vakıyası’dur. Hudeybiye Vakıyası’dur. Hayber Vakıyası’dur. Mekke feth olduğudur. Ve Huneyn günü”
- Ayetlerin faziletleri ile ilgili rivayetlere pek yer verilmez. Sadece bir iki yerde ayetlerin faziletinden bahsedilir. Bakara suresinin son iki ayeti hakkında bir rivayet kaydeder: “Peygamber aleyhi’s-selam buyurdi: “Her kim Bakara suresinün ahirinde iki ayeti okusa, dün namazın kılmış gibidür” didi.”⁴⁵⁷ Burada “dün namazı” gece namazıdır.
- Müteşâbih kelimeleri kelime anlamı ile aynen tercüme ettiği gibi genel olarak hangi anlamda kullanıldığını düşündüyse o mana ile tercüme etmiştir.

⁴⁵⁵ *Cevahiru'l-Esdaf*, Vahit Paşa Yazma Eserler Kütüphanesi, nr. 43 Va 1066, vr. 191a.

⁴⁵⁶ *Cevahiru'l-Esdaf*, Vahit Paşa Yazma Eserler Kütüphanesi, nr. 43 Va 1066, vr. 81a.

⁴⁵⁷ *Cevahiru'l-Esdaf*, Vahit Paşa Yazma Eserler Kütüphanesi, nr. 43 Va 1066, vr. 55b.

- Misal olarak Yunus Suresi 3. ayette geçen istiva lafzı kelime manası değil anlatmak istediği mana ile tercüme edilmiştir: “ ثُمَّ اسْتَوَىٰ عَلَى الْعَرْشِ ” andan sonra galib oldu arş üzerine.”⁴⁵⁸ Rad ve Taha suresinde de yine aynı anlam verilmiştir.
- Fetih Suresi 10. ayetinde geçen “yed” kelimesi de buna misaldir: “ يَدُ اللَّهِ فَوْقَ أَيْدِيهِمْ ” Allah eli yani kuvveti onların elleri üstindedir.”
- Ayrıca Huruf-u Mukatta’ya genel olarak anlam verdiği ile ilgili gerekli açıklamalar ilgili bölümde mevcuttur.
- Ayet sonlarındaki fezleke şeklindeki Allah’ın isim ve sıfatlarını ayet içinde geçen konuyla ilgili tefsir etme yoluna gitmiştir.
- Hac Suresi 52. ayetinin sonu buna örnek olabilir: “ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ” Tanrı bilir hikmet ayasıdır. Pes Kitab’ını saklar şeytan vesvesesinden.”⁴⁵⁹
- Nur Suresi 64. ayetinin sonu da buna örnektir: “ وَاللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ ” ve Tanrı her nesneyi bilir onların akvalini efalini.”⁴⁶⁰
- Şuara Suresi 122. Ve 159. ayetler de buna birer diğer örnektir: “ وَإِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ ” Ve tahkik Tanrın senün aziz padişahdur ki düşmeni kahr ider. Rahim sultandur ki mü’minleri esirger dünyada ve ahiretde.”⁴⁶¹, “ وَإِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ ”, “ Ve tahkik senün Tanrın ol galib padişahdur adasına ve şefkat idici sultandur evliyasına.”
- Tefsirin başından sonuna kadar tercüme içinde sayıları, kişi isimlerini, yer isimlerini, tarihi olayları görmek mümkündür. Bunun örnekleri de tefsirin metodu ile ilgili bölümlerde mevcuttur.

⁴⁵⁸ *Cevahiru'l-Esdaf*, Vahit Paşa Yazma Eserler Kütüphanesi, nr. 43 Va 1066, vr. 182b.

⁴⁵⁹ *Cevahiru'l-Esdaf*, Vahit Paşa Yazma Eserler Kütüphanesi, nr. 43 Va 1066, vr. 285b.

⁴⁶⁰ *Cevahiru'l-Esdaf*, Vahit Paşa Yazma Eserler Kütüphanesi, nr. 43 Va 1066, vr. 301b.

⁴⁶¹ *Cevahiru'l-Esdaf*, Vahit Paşa Yazma Eserler Kütüphanesi, nr. 43 Va 1066, vr. 310b.

➤ Ayetlerle tercüme edilmiş kısım bir nevi bütünleşmiş ve tefsiri tercümeyle akıcı bir üslup verilmiş. Ayet'in aslı ile tercüme okunduğunda vaaz havasında bir okuma gerçekleşmektedir.

▪ Şuara suresi 154. ayeti bu anlamda zikredebiliriz: “مَا أَنْتَ إِلَّا بَشَرٌ مِّثْلُنَا” Degülsin sen illa ademsin bizcileyin. كُنْتُ مِنَ الصَّادِقِينَ فَآتِ بَايَةَ إِنْ كُنْتُ مِنَ الصَّادِقِينَ Pes nişan getir eger gerçeklerden oldun ise sözünde.”⁴⁶²

➤ *Cevahiru'l-esdaf* rivayetleri, hadiseleri aktarırken öyle bir üslup kullanmış ki sanki yaşanan olayın içinde bulunan biriymiş havasını vermiş. Bu da herhalde halk diliyle halka yönelik hazırlanmış bir tefsiri tercüme olmasından kaynaklansa gerektir.

⁴⁶² *Cevahiru'l-Esdaf*, Vahit Paşa Yazma Eserler Kütüphanesi, nr. 43 Va 1066, vr. 311b.

SONUÇ

Cevahiru'l-esdaf isimli tefsir Candaroğulları beylerinden İsfendiyar b. Bayezid'in emriyle oğlu İbrahim Çelebi için telif edilmiştir. Tefsirin müellifi ve tam yazılış tarihi belli değildir. XIV.yy. sonu ile 15. yy.'ın ilk yıllarında telif edildiği söylenebilir. Yazılış tarihi yaklaşık belli olmasına karşın, yazarı hakkında zayıf tahminlerden öteye gidilememiştir.

Çalışmamızda yazma eserlerle ilgili Kütüphanelerden elde ettiğimiz kırktan fazla nüshasını bulabildik. Araştırmacılar ulaştıkları nüshaya göre sayı vermektedirler. Anlaşıyor ki XV. yüzyıldan beri eserin yüzlerce nüshası çoğaltılmış, insanlar bu tefsirden istifade etmişlerdir. Zaten Cevahir'ul-Esdaf'ın Türkiye'de ve Türkiye dışındaki kütüphanelerde çok çeşitli yazmaları bulunmasından da bu anlaşılmaktadır.

Muhtasar bir tefsir olan *Cevahiru'l-esdaf* "Satır arası" Kur'an tercümeleriyle uzun tefsirler arasında tefsiri bir tercüme olarak kabul edilebilir.

Cevahiru'l-Esdaf'ın tefsir metodu ile ilgili özellikleri ilk bölümlerinde yoğunlaşmaktadır. Zaten tefsirin genel olarak ilk bölümlerinde nisbeten uzun açıklamalar olmasına rağmen, orta ve son bölümlerinde uzun tefsirlere –birkaç istisna hariç- pek rastlanmaz.

Yazar eseri telif ederken Taberî, Salebî, Zemahşerî, Razî vb. müfessirlerin tefsirlerinden yararlanmışır. Bunların yanında ana kaynak olarak Semerkandî'nin Bahru'l-Ulum adlı tefsirinden faydalanmışır. Hatta bazı kısımlarında o kadar benzer ifadeler kullanmışır ki aklımıza şu soruyu getirmiştir: "Eser telif mi, yoksa muhtasar bir tercüme mi?" Fakat eserin diğer tefsir kaynaklarından da fayadaldığını tespit ettiğimiz için telif olduğu kanaatini taşımaktayız.

Eserin ilk kısmından sonuna kadar yoğun bir israiliyat içermektedir. Ayrıca tefsirin ilk bölümlerinde bolca sebab-i nüzul zikredilmiştir. İlerleyen kısımlarda ise sebab-i nüzul ara ara olsada baştaki yoğunluk kesinlikle yoktur. Mukatta harfleri ve nasih mensuh tefsirin dikkat çeken özelliklerindedir.

Tefsirde ayetlere toplu mana verilmemiş, parça parça, kelime kelime tercüme ve tefsir yapılmıştır. Bu bakımdan tercümelerin cümle yapısı Arapçanın kuvvetli tesiri altında kalmıştır. Eserin dilinin öztürkçe ve ifadelerinin özgün olması, esere günümüz meal/tefsir çalışmalarında başvurulması gereken bir kaynak niteliği kazandırdığı kanaatini taşımaktayız.

Eser hakkında Türkiye’de dil bilimciler tarafından ciddi çalışmalar yapılmasına rağmen, tefsir açısından kapsamlı çalışmaların yapılmamış olması bir eksikliklerdir. Bizim çalışmamız eserin daha çok tefsir yöntemini kapsamaktadır ki bu eksikliği bir nebze gidereceğini ümit ediyorum. Bunun yanında Cevahiru’l-Esdaf’ın meal açısından da ciddi değerlendirmelere tabi tutulması bu alanda çalışan insanlara ciddi katkılar sağlayacağı kanaatini taşımaktayım.

Cevahiru’l-esdaf tam metin olarak, Osmanlı Türkçesinin ve yazısının unutulduğu bir zamanda, Latin Harfleriyle çalışılmış. Fakat tefsir, kelime kelime, ya da kelime gruplarına anlam vermesine rağmen, çalışmalarda ayetlerin tamamına birden anlam verilmiştir. Bu hangi arapça kelimeye, hangi tercümenin verildiğini anlamayı güçleştirmiştir. Dolayısıyla hem Kur’an metninin verildiği, hem de tefsiri tercümenin yanına yazıldığı bir çalışmayı zorunlu kılmaktadır. Kur’an metinleri ve tefsiri tercüme beraber çalışılarak istifadeye sunulması büyük bir hizmet olacağı kanaatini taşımaktayım.

KAYNAKÇA

ABDULKADİROĞLU, Abdulkerim, *Kültürümüzden Esintiler*, Ankara, Anıl Matbaa ve Ciltevi, 1997.

AHUNDOVA, Sevinç, *Eski Anadolu Türkçesi Alanında Yapılmış Olan Kur'an Tercümesi Cevahiru'l-Esdaf Üzerine Dil İncelemesi*, Doktora Tezi, İstanbul 2012.

AKÜN, Ömer Faruk, "Bursalı Mehmed Tahir", *DİA*, VI, 452-461, İstanbul 1995.

ALPAYDIN, Mehmet Akif, *Osmanlılarda Türkçe Tefsir Geleneği*, 1. Baskı, İstanbul, İFAV Yayınları, 2016.

ALTUNTAŞ Halil, ŞAHİN Muzaffer, *Kur'an'ı Kerim Meali*, Ankara, DİB, 2005.

BEYDAVÎ, Nasru'd-din Ebu Said Abdullah, *Envaru't-tenzil ve esraru't-te'vil*, Thk.: Muhammed Abdurrahman el-Mer'aşlı, 1. Baskı, Daru İhyau't-Turasi'l-Arabî, I-V, h. 1418.

BİLMEN, Ömer Nasuhi, *Tefsir Tarihi*, Örnek Matbaası, 1955.

BİRİŞİK, Abdulhamit, "İsrailiyyat", *DİA*, XXXIII, 199-202, İstanbul 1995.

....., "İ'râbü'l-Kur'an", *DİA*, XXII, 376-379, İstanbul 1995.

CERRAHOĞLU, İsmail, *Tefsir Usulü*, 23. Baskı, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı, 2012.

....., *Kur'an Tefsirinin Doğuşu Ve Buna Hız Veren Amiller*, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1968.

....., *Tefsir Tarihi*, Ankara, Fecr Yayın, 2010.

Cevahiru'l-Esdaf, Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi Yazma Eserler Bölümü, nr. 135.

Cevahiru'l-Esdaf, Erzurum Yazma Eserler Kütüphanesi, nr. 25 Hk 23924.

Cevahiru'l-Esdaf, Manisa İl Halk Kütüphanesi Türkçe Yazmaları, nr. 45 Hk 3179.

Cevahiru'l-Esdaf, Milet Yazma Eser Kütüphanesi, nr. 60.

Cevahiru'l-Esdaf, Milli Kütüphane Yazma Eserler Bölümü, nr. 06 Hk 315.

Cevahiru'l-Esdaf, Milli Kütüphane Yazma Eserler Bölümü, nr. 06 Hk 785.

Cevahiru'l-Esdaf, Milli Kütüphane Yazma Eserler Bölümü, nr. 06 Hk 4306(a).

Cevahiru'l-Esdaf, Milli Kütüphane Yazma Eserler Bölümü, nr. 06 Hk 4806.

Cevahiru'l-Esdaf, Milli Kütüphane Yazma Eserler Bölümü, nr. 26 Hk 610-611.

Cevahiru'l-Esdaf, Milli Kütüphane Yazma Eserler Bölümü, nr. 50 Damad 390.

Cevahiru'l-Esdaf, Raşit Efendi Yazma Eserler Kütüphanesi, nr. 69.

Cevahiru'l-Esdaf, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Ayasofya Bölümü, nr. 191.

Cevahiru'l-Esdaf, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Esad Efendi Bölümü, nr. 171.

Cevahiru'l-Esdaf, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Esad Efendi Bölümü, nr. 172.

Cevahiru'l-Esdaf, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Hacı Beşir Ağa Bölümü, nr. 25.

Cevahiru'l-Esdaf, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi Bölümü, nr. 57.

Cevahiru'l-Esdaf, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi Bölümü, nr. 161.

Cevahiru'l-Esdaf, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi H. Hüsnü Paşa Bölümü, nr. 51.

Cevahiru'l-Esdaf, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Hüsrev Paşa Bölümü, nr. 17.

Cevahiru'l-Esdaf, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Kılıç Ali Paşa Bölümü, nr. 78.

Cevahiru'l-Esdaf, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Nuriosmaniye Bölümü, nr. 277.

Cevahiru'l-Esdaf, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Nuriosmaniye Bölümü, nr. 278.

Cevahiru'l-Esdaf, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Pertevniyal Bölümü, 78.

Cevahiru'l-Esdaf, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Şehit Ali Paşa Bölümü, nr. 106.

Cevahiru'l-Esdaf, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Yazma Bağışlar Bölümü, nr. 236.

Cevahiru'l-Esdaf, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Yazma Bağışlar Bölümü, nr. 3788.

Cevahiru'l-Esdaf, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Yozgat Bölümü, nr. 34.

Cevahiru'l-Esdaf, Topkapı Sarayı Müzesi Türkçe Yazmaları Kütüphanesi, nr. H.22.

Cevahiru'l-Esdaf, Topkapı Sarayı Müzesi Türkçe Yazmaları Kütüphanesi, nr. A.32.

Cevahiru'l-Esdaf, Topkapı Sarayı Müzesi Türkçe Yazmaları Kütüphanesi, nr. A.33.

Cevahiru'l-Esdaf, Vahit Paşa Yazma Eserler Kütüphanesi, nr. 43 Va 1066.

Cevahiru'l-Esdaf, Vahit Paşa Yazma Eserler Kütüphanesi, nr. 43 Va 1623.

Cevahiru'l-Esdaf, Vahit Paşa Yazma Eserler Kütüphanesi, nr. 43 Va 1691.

Cevahiru'l-Esdaf, Vahit Paşa Yazma Eserler Kütüphanesi, nr. 43 Va 2505.

CÜNDİOĞLU, Düccane, *Kur'an Çevirilerinin Dünyası*, İstanbul, Kapı Yayınları, 2014.

....., *Söz'ün Özü*, İstanbul, Tibyan Yayınları, 1996.

ÇELEBİ, Katip, *Keşfu'z-zünun an esamil kütub vel fünun*, Maarif Matbaası, 1941.

ÇETİN, Abdurrahman, *Kur'an Okuma Esasları*, 5. Baskı, Bursa, Emin Yayınları, 2007.

ÇETİN, Abdurrahman, "Nesih", *DİA*, XXXII, 579-581.

DARTMA, Bahattin; DEMİRCİ, Muhsin; ÜNVER, Mustafa; POLAT, Fethi Ahmet; KARA, Ömer, *Tefsir Tarihi ve Usulü*, (Editör: Bahattin DARTMA), 1. Baskı, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Yayını, 2010.

DEMİRCİ, Mühsin, *Tefsir Tarihi*, İstanbul, İFAV Yayınları, 2014.

....., *Tefsir Usulü ve Tarihi*, İstanbul, İFAV Yayınları, 2001.

....., “Esbab-ı Nüzul”, *DİA*, XI, 360-362, İstanbul 1995.

ed-DİB, Abdülazim Mahmud, “Cüveyni, İmamü'l-Haremeyn”, *DİA*, VIII, 141-144, İstanbul 1993.

DURMUŞ, Züfekar, *Kur'an'ın Türkçe Tercümelere*, İstanbul, Rağbet Yayınları, 2007.

DUMAN, M. Zeki, “Kur'an'da Neshe Delil Gösterilen ve Mensuh Addedilen Ayetlerin Mana Yönünden Yeniden Değerlendirilmesi”, (Editörler: B. Gökçır, N. Yılmaz, Ö. Kara, M. Abay, N. Gökçır), *Tarihten Günümüze Kuran İlimleri ve Tefsir Usulü*, Ankara, İlim Yayıma Vakfı ve Tefsir Akademisi, 2009.

DUMAN, M. Zeki; Altundağ, Mustafa, “Huruf-u Mukattaa”, *DİA*, XVIII, 401-408.

EBU'S-SUUD, Muhammed b. Muhammed, *İrşadu'l-aklis-selim ila mezaya'l-Kitabi'l-kerim*, Beyrut, Daru İhyau't-Turasi'l-Arabî, I-IX, tsz.

FERRÂ, Ebu Zekeriyya Yahya b. Ziyad ed-Deylemî el-Ferrâ, *Meâni'l-Kur'an*, 1. Baskı, Mısır, Daru'l-Mısriyye li't-te'lif ve't-terceme, I-III, tsz.

HAMİDULLAH, Muhammed, *Kur'an-ı Kerim Tarihi*, İstanbul, Beyan Yayınları, 2013.

HAZİN, Alau'd-Din Ali b. Muhammed, *Lübabu't-te'vil fi meani't-tenzil*, Tsh.: Muhammed Ali Şahin, 1. Baskı, Beyrut, Daru'l-Kütübü'l-İlmi, I-IV, h. 1415.

İŞİCIK, Yusuf, *Kur'an Meali*, 1. Baskı, Konya, Sebat Ofset Yayıncılık, 2008.

....., “Kur'an'da Temel İki Kavram: Te'vil ve Müteşabih”, *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 13, 2002.

İŞPİRLİ, Mehmet “İsmail Hakkı Uzunçarşılı”, *DİA*, XLII, 264-266, İstanbul 1995.

İBN-İ TEYMİYE, Ebu'l Abbas Ahmed b. Abdulhalim, *Mukaddimetü fi usuli't-tefsir*, Beyrut, Daru mektebeti'l-hayah, 1490/1980.

İBNÜ'L-CEZERÎ, Şemsüddin Ebu'l-Hayr İbnü'l-Cezerî, *en-Neşru fi'l-kıraâti'l-aşr*, el-Matbaatü't-ticariyye l-Kübrâ, I-II, tsz.

KARAGÖZ, İsmail; Keskin, Mehmet; Altuntaş, Halil, *Hac İlmihali*, Diyanet İşleri Başkanlığı yayınları, 13. Baskı, Ankara 2018.

KARAMAN, Hayrettin; Özek, Ali; Dönmez, İ. Kafi; Çağırıcı, Mustafa; Gümüş, Sadrettin; Turgut, Ali, *Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali*, Ankara 1997.

KARAMAN, Hayrettin; Dönmez İ. Kafi; Çağırıcı Mustafa; Gümüş Sadrettin;, *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2006

KISA, Mahmut, *Kısa Açıklamalı Kur'an-ı Kerim Meali*, Konya, Armağan Kitaplar, 2012.

KOÇ, M. Akif; Akdemir, Salih; Albayrak, Halis; Serinsu, Ahmet Nedim; Gözele, Esra, *Tefsir Metinleri I*, (Editör: Prof. Dr. Salih Akdemir), 1. Baskı, Ankara, Ankara ünv., Uzaktan Eğitim Yayınları, 2012.

KURTUBÎ, Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed, *el-Camiu li-ahkâmi'l-Kur'an*, Thk.: Ahmed el-Berdûnî, İbrahim Etfîş, 3. Baskı, Kahire, Daru'l-Kütübî'l-Mısıriyye, I-XX, 1384/1964.

MADEN, Şükrü, Tefsirde Tahşiye Geleneği ve Şeyhzade'nin Envarü't-Tenzil Haşiyesi, 1. Baskı, İstanbul, İSAM Yayınları, 2015.

MATURİDÎ, Muhammed b. Muhammed b. Mahmud Ebu Mansur, *Tefsiru'l-Maturidî(Te'vilatu Ehl'is-Sünneti)*, Thk.: Dr. Mecdî Baslûm, Beyrut, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, I-X, 1426/2005.

NESEFÎ, Ebu'l-Berekat Abdullah b. Ahmed b. Mahmud en-Nesefi, *Medarikü't-tenzîl ve hakaikü't-te'vîl*, Thk.: Yusuf Ali Budeyvî, Beyrut, Daru'l-Kelimü't-Tayyib, I-III, 1419/1998.

OKUMUŞ, Mesut, PAK, Zekeriya, POLAT, Fethi Ahmet, ÜNAL, Mehmet, AY, Mahmut, *Tefsir El Kitabı*, (Editör: Mehmet Akif KOÇ), 3. Baskı, Ankara, Grafiker Yayınları, 2015.

ÖĞMÜŞ, Harun, *Muhadarat fi ulumi'l-kur'an ve tarihi't-tefsir*, İstanbul, İFAV Yayınları, 2014.

RAZÎ, Ebu Abdullah Muhammed b. Ömer b. El-Hasen b. El-Hüseyin, *Mefatihul gayb*, 3. Baskı, Daru İhyau't-Turasu'l-Arabî, I-XXXII, Beyrut, h. 1420.

SA'LEBÎ, Ahmed b. Muhammed b. İbrahim, *El-Keşf ve'l-beyan an tefsiri'l-Kur'an*, el-İmam Ebî Muhammed b. Âşûr, 1. Baskı, Beyrut, Daru İhyau't-Turasu'l-Arabî, I-X, 1422/2002.

SEMERKANDÎ, Ebu'l-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrahim es-Semerkandî, *Bahru'l-Ulum*, y.y., I-III, tsz.

SUYUTÎ, Abdurrahman b. Ebi Bekr Celaleddin, *Lübabu'n-nükul fi esbabi'n-nüzul*, Tsh.: el-Üstaz Ahmed Abdu's-Şafi, Beyrut, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, tsz.

ŞİMŞEK, M. Sait, *Günümüz Tefsir Problemleri*, İstanbul, Hikmetevi Yayınları, 2017.

- ....., *Kur'an Kıssalarına Giriş*, Konya, Kardelen Yayınları, 2013.
- ....., *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*, İstanbul, Beyan Yayınları, I-V, 2012.
- ....., *Kur'an'ın Anlaşılmasında İki Mesele*, 6. Baskı, Konya, Kitap Dünyası Yayınları, 2016.
- TABERÎ, Muhammed b. Cerir, *Camiu'l-beyan fi tevilu'l-Kuran*, Thk.: Ahmed Muhammed Şakir, 1.Baskı, Müessesetu'r-Risale, I-XXIV, 1420/2000.
- TAYŞI, Mehmet Serhan, "Ali Emir Efendi", *DİA*, II, 390-392, İstanbul 1995.
- TOPALOĞLU, Ahmet, *Cevahiru'l-Asdaf*, İstanbul 1982.
- ....., "Cevahiru'l-Asdaf üzerinde yapılan çalışmalar ve Zajaczkowski'nin Eseri", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, sy. 2, 1986.
- ....., Ahmet, "Kur'an-ı Kerim'in İlk Türkçe Tercüme ve Cevâhirü'l-Asdâf" *Türk Dünyası Araştırmaları*, sy. 27, Aralık 1983.
- TUĞ, Salih, "Azazil", *DİA*, IV, 311-312, İstanbul 1995.
- UĞUR, Hakan, *Tevrat'ın Kur'an'a Arzı*, Bursa, Emin Yayınları, 2011.
- VAHİDÎ, Ebu'l-Hasen Ali b. Ahmed, *Esbabu'n-nüzul*, Thk.: Kemal Besyûnî Zağlûl, 1. Baskı, Beyrut, Daru'l- Kütübü'l-İlmiyye, h. 1411.
- YAVUZ, Yusuf Şevki, "Te'vil", *DİA*, XLI, 27-28, İstanbul 1995.
- ....., "Müteşabih", *DİA*, XXXII, 204-207, İstanbul 1995.
- YAZIR, M. Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul, Şura Yayınları, 1993.
- YÜCEL, Yaşar, "Candaroğulları", *DİA*, VII, 146-149, İstanbul 1995.
- ZEHEBÎ, Muhammed Seyyid Hüseyin, *Et-Tefsir ve'l-müfessirun*, el-Kahire, Mektebetü Vehbe, tsz.
- ....., *el-İsrailiyat fi't-Tefsir ve'l-Hadis*, y.y., tsz.
- ZEMAŞERÎ, Ebu'l-Kasım Mahmud b. Amr b. Ahmed, *el-Keşşaf an hakaiki gavamizi't-tenzil*, 3. Baskı, Beyrut, Daru'l-Kitabi'l-Arabî, I-IV, h. 1407.
- ZÜRKANÎ, Muhammed Abdu'l-azim, *Menahilu'l-irfan fi ulumi'l-Kur'an*, 3. Basım, Matbaatü İse'l-Babi'l-Halebi ve Şurakahi, I-II, tsz.
- ZERKEŞÎ, Bedreddin, *el-Burhan fi ulumi'l-Kuran*, Beyrut, Daru İhyai'l-Kutubi'l-Arabîyye, I-IV, 1376/1957.

TC Kültür ve Turizm Bakanlığı, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, Erişim 16 Temmuz 2015, <http://www.yazmalar.gov.tr/katalog-tarama>.

TC Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu, Erişim 11 Temmuz 2019, <http://sozluk.gov.tr/>.

Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, “Kütüphaneler”, Erişim 15 Eylül 2015, <https://www.yek.gov.tr/>.

ÖZ GEÇMİŞ

Adem CEYHAN, 1981 yılında Konya'nın Karapınar ilçesinde doğdu. İlkokulu Karapınar 100. Yıl İlkokulunda 1992 yılında, orta ve lise öğrenimini ise Karapınar İmam Hatip Lisesinde 1999 yılında tamamladı. 2000 yılında girdiği Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliğinden 2004 yılında mezun oldu. 2005 yılında Milli Eğitim Bakanlığı'nda öğretmen olarak göreve başladı. Halen Karapınar İmam Hatip Ortaokulunda öğretmen olarak görev yapmaktadır.

